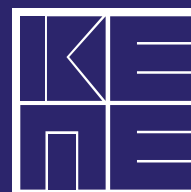

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις
- Δημόσια οικονομικά
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνη Σύνταξης:

Ελευθερία Παναγιώτου

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Πρόδρομος Βλάμης
Ιωάννα Κωνσταντακοπούλου
Βασίλης Λυχνάρας
Γεωργία Σκίντζη

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Βούλα Δαφνιά
Τηλ.: 210 3676360

Παραγωγή:

ΒΙΒΛΙΟΤΕΧΝΙΑ
Παππάς Φώτιος-Δούβου Σεβαστή Ο.Ε.

Copyright 2017

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,

Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350

Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136

Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Editorial	3
1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις	4
1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, Έρση Αθανασίου	4
1.2. Η εξέλιξη του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών και των συνιστωσών του, Ιωάννα Κωνσταντακοπούλου, Φώτης Γκούβας	10
1.3. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, Γιάννης Παναγόπουλος	14
1.4. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα	17
1.5. Διεθνές μακροοικονομικό περιβάλλον: Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές, Γιάννης Παναγόπουλος	19
2. Δημόσια οικονομικά	25
2.1. Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Ελισάβετ Ι. Νίτση	25
2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους, Χρήστος Τριαντόπουλος	31
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	35
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, Ιωάννης Χολέζας	35
3.2. Η νέα φάση της προσφυγικής κρίσης και οι σχετικές απόψεις της ελληνικής κοινωνίας, Τζένιφερ Καβουνίδη	42

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι	47
4.1. Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, <i>Αθανάσιος Χύμης</i>	47
4.2. Ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και ο δείκτης <i>διευκόλυνσης εμπορίου, Γεωργία Σκίντζη</i>	52
Ειδικά Θέματα	58
Το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας και ο ρόλος <i>της προκυκλικής πολιτικής, Αριστοτέλης Κουτρούλης</i>	58
Η θεμελιώδης ασυμμετρία της ελληνικής οικονομίας, <i>Δημήτρης Α. Ιωάννου, Χρήστος Α. Ιωάννου</i>	63
Ο ρόλος της χρηματοδότησης στην ανάπτυξη των μικρομεσαίων <i>επιχειρήσεων στην Ελλάδα πριν και μετά την έναρξη της κρίσης,</i> <i>Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Ιωάννης Γιωτόπουλος, Ελένη Μπαλίκου</i>	73

Το 33ο τεύχος του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις* εκδίδεται σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη συγκυρία, τόσο για την Ελλάδα όσο και για την Ευρώπη. Στη συνεδρίαση του Eurogroup, στις 22 Μαΐου, οι πιστωτές της Ελλάδας δεν κατάφεραν να γεφυρώσουν τις διαφορές τους σε ό,τι αφορά τη βιωσιμότητα και το σχέδιο ελάφρυνσης του ελληνικού χρέους και έτσι η απόφαση αναβλήθηκε για την επόμενη συνεδρίαση, στις 15 Ιουνίου. Η διαφωνία μεταξύ της Ευρωζώνης και του ΔΝΤ είναι το τελευταίο εμπόδιο για να ξεκλειδώσει μια ακόμα δόση των κεφαλαίων διάσωσης, που θα επιτρέψουν στην Ελλάδα να εκπληρώσει τις δανειακές της υποχρεώσεις ύψους €7,3 δισ., που λήγουν τον Ιούλιο. Χωρίς τη συμμετοχή του ΔΝΤ στο πρόγραμμα, τόσο η γερμανική όσο και η ολλανδική κυβέρνηση δήλωσαν ότι θα ήταν σχεδόν αδύνατο να δεχτούν περαιτέρω εκταμιεύσεις. Σε ό,τι αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, τα θετικά αποτελέσματα των ολλανδικών και γαλλικών εκλογών, η προοπτική ισχυρής γαλλικής ηγεσίας και η αναβίωση του γαλλογερμανικού άξονα στον πυρήνα της Ευρώπης έχουν δημιουργήσει κάποια αισιοδοξία. Εντούτοις, εξακολουθούν να υπάρχουν πολλές σημαντικές προκλήσεις: οι συνεχιζόμενες διαπραγματεύσεις για το Brexit, η αύξηση των εντάσεων στις σχέσεις της ΕΕ με τις ΗΠΑ, την Τουρκία και τη Ρωσία, η απειλή της τρομοκρατίας στην Ευρώπη, και η αναβίωση των εθνικιστικών εντάσεων στα Βαλκάνια.

Σε αυτό το πλαίσιο, το περιοδικό του ΚΕΠΕ συμβάλει στον ευρύτερο διάλογο τόσο με άρθρα συγκυρίας, όσο και με προτάσεις πολιτικής. Στα άρθρα

του πρώτου μέρους παρουσιάζονται οι πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, και του διεθνούς μακροοικονομικού περιβάλλοντος. Επίσης, παρουσιάζονται οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ. Η πορεία των δημοσιοοικονομικών μεγεθών εξετάζεται με την ανάλυση του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιοοικονομικής Στρατηγικής 2018-2021 και της εξέλιξης και διάρθρωσης του δημόσιου χρέους. Αναλύονται, επίσης, οι εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, καθώς και η νέα φάση της προσφυγικής κρίσης. Σε ό,τι αφορά τον τομέα των αναπτυξιακών και κλαδικών πολιτικών, εξετάζονται το εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, και η ανταγωνιστικότητα και ο δείκτης διευκόλυνσης εμπορίου. Το δεύτερο μέρος του περιοδικού φιλοξενεί τρία άρθρα που προσφέρουν βαθύτερη και εξειδικευμένη ανάλυση σε ειδικά θέματα. Στο πρώτο άρθρο παρουσιάζεται «Το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας και ο ρόλος της προκυκλικής πολιτικής». Στο δεύτερο αναλύεται «Η θεμελιώδης ασυμμετρία της ελληνικής οικονομίας», ενώ στο τρίτο εξετάζεται «Ο ρόλος της χρηματοδότησης στην ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα πριν και μετά την έναρξη της κρίσης».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Υπεύθυνη Σύνταξης

1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις

1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης

Έρση Αθανασίου

Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα εποχικά διορθωμένα δεδομένα των τριμηνιαίων *Εθνικών Λογαριασμών* (ΕΛΣΤΑΤ, προσωρινά στοιχεία, Μάρτιος 2017), ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας παρουσίασε αξιοσημείωτη διακύμανση στα δύο τελευταία τρίμηνα του 2016, με τη σημαντική ανάκαμψη που παρατηρήθηκε στο τρίτο τρίμηνο του έτους

(2,0% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015) να ακολουθείται από εκ νέου αρνητική μεταστροφή στο τέταρτο τρίμηνο (-1,1%). Οι συγκεκριμένες εξελίξεις συνετέλεσαν στη διατήρηση του πραγματικού ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας, κατά το έτος 2016, στο ίδιο περίπου επίπεδο με το έτος 2015.

Σε ό,τι αφορά τον ρόλο των συνιστωσών της εγχώριας ζήτησης στην εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας, η ελαφρά κάμψη της ιδιωτικής κατανάλωσης στο πρώτο και το δεύτερο τρίμηνο του 2016, έδωσε τη σκυτάλη σε μία σημαντική ανάκαμψη στο τρίτο τρίμηνο (6,1%, σε ετήσια βάση), και εν συνεχεία σε περαιτέρω άνοδο στο τέταρτο τρίμηνο του έτους (1,1%). Από την άλλη πλευρά, η αξιοσημείωτη ανάκαμψη των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στο δεύτερο και το τρίτο τρίμηνο του 2016 (17,8% και

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

	Δις ευρώ	% μεταβολή ως προς την προηγούμενη περίοδο	
	Τρέχουσες τιμές	Σταθερές τιμές	
	2016	2015	2016
Ιδιωτική κατανάλωση	124,0	-0,2	1,4
Δημόσια κατανάλωση	34,5	0,0	-2,1
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου εκ των οποίων	20,1	-0,2	0,1
Κατοικίες	1,1	-25,8	-12,8
Εγχώρια ζήτηση*	178,7	-0,2	0,6
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	53,0	3,4	-2,0
Εξαγωγές αγαθών	28,3	8,6	2,9
Εξαγωγές υπηρεσιών	24,8	-2,4	-7,2
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	54,2	0,3	-0,4
Εισαγωγές αγαθών	47,0	3,2	1,8
Εισαγωγές υπηρεσιών	7,2	-14,9	-13,2
Ισοζύγιο αγαθών & υπηρεσιών (% του ΑΕΠ)	-0,7		
ΑΕΠ	175,9	-0,2	0,0
Συμβολή στη μεταβολή του ΑΕΠ			
Εγχώρια ζήτηση*		-0,2	0,6
Ισοζύγιο αγαθών & υπηρεσιών		1,0	-0,5
Μεταβολή αποθεμάτων		-1,0	-0,1

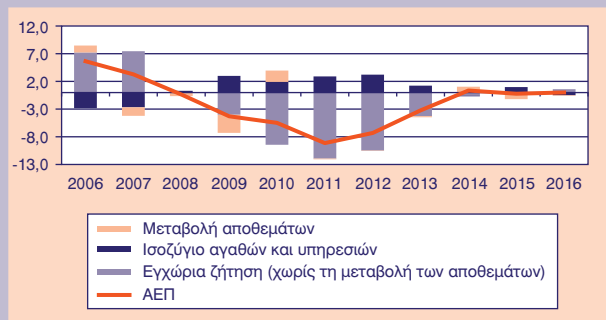
Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί (Μάρτιος 2017).

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

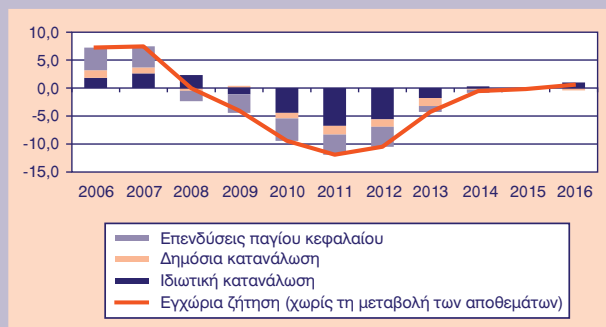
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ

Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση

Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

12,6%, αντίστοιχα) φάνηκε να ανακόπτεται στο τέταρτο τρίμηνο του έτους, με την καταγραφή μίας σημαντικής αρνητικής μεταβολής (-13,8%). Παράλληλα, συνεχή κάμψη καθ' όλη τη διάρκεια του έτους κατέγραψε η δημόσια κατανάλωση, στο πλαίσιο της προσπάθειας περαιτέρω δημοσιονομικής προσαρμογής. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε σημαντικές διακυμάνσεις ως προς τη συμβολή της εγχώριας ζήτησης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, με τη συμβολή αυτή να διαμορφώνεται εν τέλει για το σύνολο του έτους 2016 στις 0,6 ποσοστιαίες μονάδες, από -0,2 μονάδες το 2015 (βλέπε Πίνακα 1.1.1 και Διάγραμμα 1.1.1).

Ως προς την πορεία του εξωτερικού τομέα, οι τάσεις που επικράτησαν στο πρώτο εξάμηνο του 2016 αναφορικά με τις συνολικές εισαγωγές και εξαγωγές αναστράφηκαν πλήρως στο δεύτερο εξάμηνο του έτους. Συγκεκριμένα, οι εισαγωγές, οι οποίες είχαν ακολουθήσει πτωτική πορεία στα πρώτα δύο τρίμηνα του έτους, ανέκαμψαν έντονα στο τρίτο τρίμηνο (13,8% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015) και ηπιότερα στο τέταρτο τρίμηνο (3,0%). Παράλληλα, αντίστοιχη ήταν και η πορεία των εξαγωγών, με την πτωτική πορεία των πρώτων δύο τριμήνων να ακολουθείται από θετική στροφή στο τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του έτους (11,0% και 5,7%, αντίστοιχα,

ως προς το τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο του 2015). Συνολικά, οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα μία θετική συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ από την πλευρά των εισαγωγών και μία εντονότερη αρνητική συμβολή από την πλευρά των εξαγωγών, με αποτέλεσμα η συνεισφορά του εξωτερικού τομέα στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ κατά το έτος 2016 να διαμορφωθεί στις -0,5 ποσοστιαίες μονάδες, από 1,0 μονάδα το 2015.

Σχετικά με τους κύριους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις προαναφερόμενες εξελίξεις στο ΑΕΠ και τις βασικές του συνιστώσες, ακολουθεί λεπτομερέστερη διερεύνηση της πορείας και των προοπτικών τους με βάση τα εθνικολογιστικά στοιχεία και ορισμένους επιλεγμένους βραχυχρόνιους δείκτες.

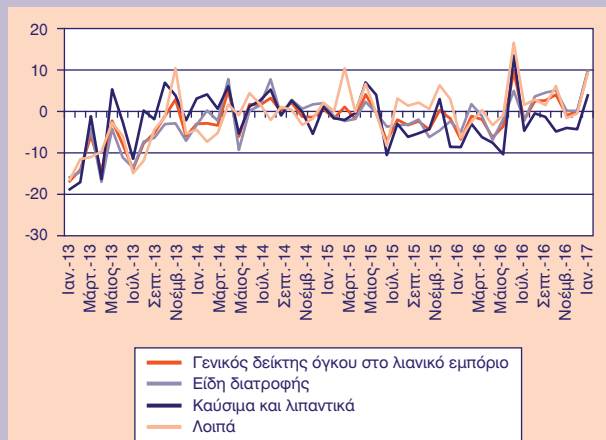
1.1.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής της ιδιωτικής κατανάλωσης ανήλθε στο 1,4% το 2016 από -0,2% το 2015, με αποτέλεσμα η συνεισφορά της ιδιωτικής κατανάλωσης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί στη 1,0 ποσοστιαία μονάδα το 2016, από -0,2 μονάδα το 2015. Σε τριμηνιαία βάση, η πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης παρουσίασε ελαφρά κάμψη μέχρι και το δεύτερο τρίμηνο του έτους 2016, σημειώνοντας στη συνέχεια, όπως προαναφέρθηκε, σημαντική ανάκαμψη στο τρίτο τρίμηνο και ήπια άνοδο στο τέταρτο τρίμηνο του έτους. Επιπρόσθετες ενδείξεις για την πορεία των συνθηκών στην ιδιωτική κατανάλωση κατά το έτος 2016 προκύπτουν από την εξέλιξη του μηνιαίου δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο. Μετά τις αποκλειστικά αρνητικές μηνιαίες ποσοστιαίες μεταβολές που σημείωσε ο γενικός δείκτης κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Ιουνίου 2016, ο ρυθμός μεταβολής του δείκτη διαμορφώθηκε σε θετικά επίπεδα τους μήνες Ιούλιο (9,5%), Σεπτέμβριο (2,4%), Οκτώβριο (2,6%) και Νοέμβριο (4,0%), και σε αρνητικά επίπεδα τους μήνες Αύγουστο (-2,1%) και Δεκέμβριο (-1%). Στην πορεία του γενικού δείκτη κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2016 συνέβαλαν θετικά οι εξελίξεις αναφορικά με τον δείκτη στις δύο από τις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων, και συγκεκριμένα στα καταστήματα ειδών διατροφής και, με εξαίρεση τον μήνα Δεκέμβριο, στα λοιπά καταστήματα (Διάγραμμα 1.1.2). Αντίθετα, αρνητική ήταν η εξέλιξη του δείκτη στην κατηγορία των καταστημάτων καυσίων και λιπαντικών αυτοκινήτων, με εξαίρεση τον μήνα Ιούλιο.

Όσον αφορά τις σχετικές εξελίξεις κατά τους πρώτους μήνες του 2017, ο γενικός δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο υποχώρησε οριακά τον Ιανουάριο (-0,1%), σημειώνοντας στη συνέχεια σημαντική θετική ποσοστι-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2

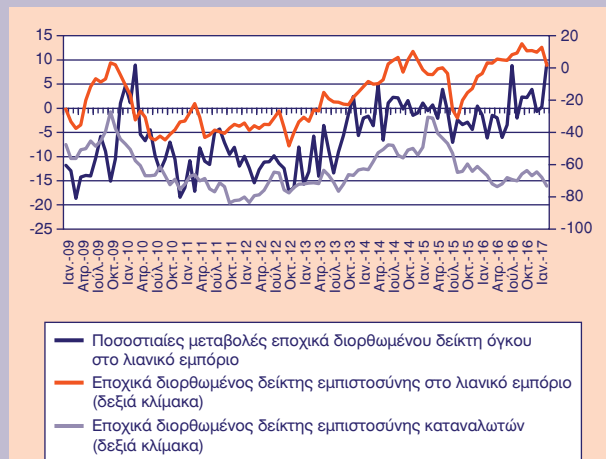
Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο και δείκτες εμπιστοσύνης

Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

αία μεταβολή τον Φεβρουάριο (9,6%)¹, ως προς τους αντίστοιχους μήνες του 2016. Η εν λόγω πορεία του γενικού δείκτη αντικατοπτρίζεται στις εξελίξεις αναφορικά με τις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων. Ειδικότερα, στην περίπτωση των καταστημάτων ειδών διατροφής η οριακή θετική μεταβολή του μηνός Ιανουαρίου (0,1%) εξελίχθηκε σε σημαντική άνοδο κατά τον μήνα Φεβρουάριο (9,8%), ενώ στα καταστήματα καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων και στα λοιπά καταστήματα παρατηρήθηκε μεταστροφή από τις αρνητικές ποσοστιαίες μεταβολές του μηνός Ιανουαρίου (-4,3% και -0,6%, αντίστοιχα) σε θετικές μεταβολές κατά τον μήνα Φεβρουάριο (3,8% και 9,2%, αντίστοιχα).

Αναφορικά με την πορεία των δεικτών στις οκτώ επιμέρους υποκατηγορίες καταστημάτων, διαφαίνεται ότι στο δωδεκάμηνο του 2016 οι θετικές εξελίξεις –σε σχέση με το 2015– αφορούσαν στις κατηγορίες πολυκαταστήματα (6,6%), ένδυση-υπόδηση (5,4%), βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη δώρων (4,3%) και μεγάλα καταστήματα τροφίμων (0,4%). Αντίθετα, αρνητική υπήρξε κατά μέσον όρο στο ίδιο έτος η πορεία των δεικτών στις υποκατηγορίες καύσιμα και λιπαντικά αυτοκινήτων (-4,1%), φαρμακευτικά-καλλυντικά (-2,7%), τρόφιμα-ποτά-καπνός (-1,6%) και έπιπλα-ηλεκτρικά είδη οικιακός εξοπλισμός (-1,2%). Αξίζει να επισημανθεί ότι τον Ιούλιο του 2016 οι σχετικοί δείκτες κατέγραψαν σημαντική αύξηση και στις επτά από τις οκτώ επιμέρους κατηγορίες, ενώ στη συνέχεια παρατηρήθηκαν ως επί το πλείστον αυξομειώσεις στα επίπεδα των δεικτών. Όσον αφορά τις αντίστοιχες εξελίξεις κατά

τους πρώτους μήνες του 2017, τον Ιανουάριο σημειώθηκαν θετικές ποσοστιαίες μεταβολές σε τρεις από τις οκτώ υποκατηγορίες (μεγάλα καταστήματα τροφίμων, ένδυση-υπόδηση, βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη δώρων), ενώ τον Φεβρουάριο παρατηρήθηκε σημαντική άνοδος σε επτά από τις οκτώ κατηγορίες (εξαιρέθηκαν μόνο τα φαρμακευτικά-καλλυντικά).

Από τα στοιχεία και τις ενδείξεις που αναλύθηκαν στα παραπάνω, προκύπτει ότι από τα μέσα του 2016 έως και πρόσφατα η ιδιωτική κατανάλωση παρουσιάζει ως επί το πλείστον ανοδική εξέλιξη, με κάποια ενδιάμεσα διαστήματα προσωρινής αποδυνάμωσης της δυναμικής της. Η πορεία αυτή φαίνεται να σηματοδοτεί ότι οι θετικές επιδράσεις στην κατανάλωση από τη σταδιακή σταθεροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος, την αργή αλλά συνεχιζόμενη βελτίωση των βασικών μεγεθών της αγοράς εργασίας, και την αξιοσημείωτη ανάκαμψη στις αμοιβές εξαρτημένης εργασίας (2,9% σε τρέχουσες τιμές σε σχέση με το έτος 2015), υπερισχύουν των αρνητικών επιδράσεων που προκύπτουν λόγω της αβεβαιότητας αλλά και των πιέσεων στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών από την εφαρμογή των μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής.

Σε σχέση με τις προοπτικές της ιδιωτικής κατανάλωσης, οι εξελίξεις στους δείκτες εμπιστοσύνης καταναλωτών και εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο κατά τους τελευταίους μήνες (Διάγραμμα 1.1.3) υποδηλώνουν ότι οι προσδοκίες των καταναλωτών και των λιανεμπόρων ήταν ευαίσθητες στις συνθή-

1. Σημειώνεται ότι όλα τα στοιχεία για τον Φεβρουάριο είναι προσωρινά.

κες που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο διαπραγμάτευσης για τη δεύτερη αξιολόγηση του προγράμματος στήριξης. Συνεπώς, η συνέχιση της ανάκαμψης της ιδιωτικής κατανάλωσης κατά το έτος 2017 αναμένεται να ευνοηθεί από την πρόσφατη συμφωνία για ολοκλήρωση της αξιολόγησης και τη συνεπαγόμενη αποκλιμάκωση της αβεβαιότητας στην οικονομία. Στην παρούσα φάση, οι συνθήκες αυτές είναι ιδιαίτερα κρίσιμες για τον περιορισμό της επιφυλακτικότητας των καταναλωτών, αλλά και για την αντιστάθμιση των σημαντικών αρνητικών πιέσεων που θα εξακολουθήσουν να ασκούνται στην ιδιωτική κατανάλωση από την εφαρμογή δημοσιονομικών μέτρων που επιβαρύνουν το διαθέσιμο εισόδημα ορισμένων κατηγοριών νοικοκυριών.

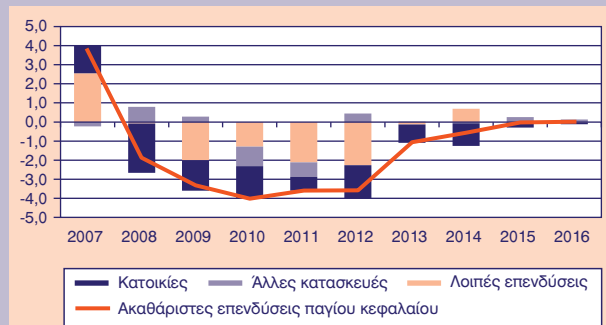
1.1.2. Επενδύσεις

Ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ανήλθε στο 0,1% το 2016 από -0,3% το 2015, με αποτέλεσμα η συνεισφορά της επενδυτικής δαπάνης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί σε περίπου μηδενικό επίπεδο και στα δύο έτη. Σε τριμηνιαία βάση, η επενδυτική δαπάνη παρουσίασε στην πορεία του έτους 2016 σημαντικές διακυμάνσεις, καταγράφοντας κάμψη στο πρώτο τρίμηνο, σημαντική ανάκαμψη στο δεύτερο και το τρίτο τρίμηνο και εκ νέου πτώση στο τελευταίο τρίμηνο του έτους.

Αναλυτικότερα, όσον αφορά τις επενδύσεις εκτός των κατασκευών, οι εξελίξεις κατά το έτος 2016 ήταν ανάμεικτες, με τις δαπάνες να σημειώνουν κατά μέσο όρο άνοδο σε δύο από τις τέσσερις επιμέρους κατηγορίες. Ειδικότερα, οι δαπάνες αυξήθηκαν για τρίτο συνεχόμενο έτος στην κατηγορία των μεταλλικών προϊόντων και μηχανημάτων (2,4%), ενώ σημείωσαν μικρή άνοδο στην κατηγορία των άλλων προϊόντων (0,2%). Αντίθετα, κάμψη για δεύτερο συνεχόμενο έτος παρατηρήθηκε στις δαπάνες για μεταφορικό εξοπλισμό (-5,9%), ενώ μείωση σημειώθηκε και στις επενδύσεις σε αγροτικά προϊόντα (-1,4%), οι οποίες όμως αντιπροσωπεύουν πολύ μικρό ποσοστό των συνολικών επενδύσεων.

Αναφορικά με τις επενδύσεις σε κατασκευές, κατά το έτος 2016 συνεχίστηκε με ηπιότερο ρυθμό η άνοδος των επενδύσεων σε λοιπές κατασκευές (2,9%), ενώ επιβραδύνθηκε συγκριτικά με το προηγούμενο έτος η κάμψη των επενδύσεων σε κατοικίες (-12,8%). Έτσι, οι συνολικές επενδύσεις σε κατασκευές πα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
Επιμέρους συνιστώσες των επενδύσεων

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

ρουσίασαν για δεύτερο συνεχόμενο έτος σχεδόν μηδενική συνεισφορά στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (Διάγραμμα 1.1.4).

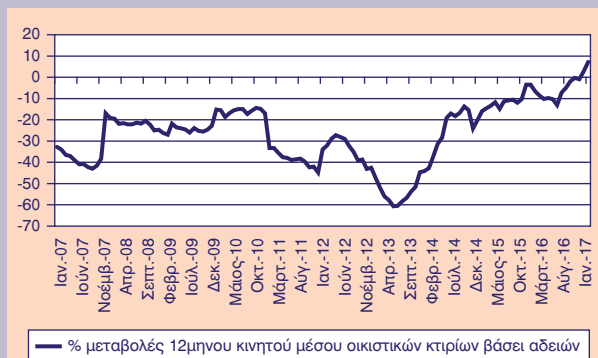
Πρόσθετη πληροφόρηση για την πορεία του κλάδου των κατασκευών στο σύνολό του παρέχεται από τα διαθέσιμα στοιχεία για την εξέλιξη του γενικού δείκτη παραγωγής στις κατασκευές κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2016². Όπως προκύπτει, ο δείκτης αυξήθηκε κατά 18,6% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015, παραμένοντας έτσι στην ανοδική τροχιά στην οποία είχε επανέλθει από το δεύτερο τρίμηνο του έτους. Η εξέλιξη αυτή προήλθε τόσο από την άνοδο του επιμέρους δείκτη παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού (19,7%), ο οποίος αφορά σε έργα υποδομών (μεταξύ άλλων, αυτοκινητόδρομους, γέφυρες, σήραγγες, αγωγούς, δίκτυα και λιμενικά έργα), όσο και από αντίστοιχη θετική εξέλιξη του επιμέρους δείκτη παραγωγής οικοδομικών έργων (17,3%), ο οποίος αντανάκλα τις εξελίξεις στην κατασκευή κατοικιών και βιομηχανικών, εμπορικών και λοιπών κτιρίων.

Ειδικότερη πληροφόρηση σε σχέση με τις πρόσφατες εξελίξεις στον κλάδο των κατοικιών αντλείται από τον δείκτη οικιστικών κτιρίων ως προς τα τετραγωνικά μέτρα ωφέλιμης επιφάνειας, στη βάση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών. Τόσο τα μηνιαία στοιχεία του δείκτη οικιστικών κτιρίων, όσο και το συνολικότερο μέγεθος της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας³ εμφάνισαν βελτιωμένη εικόνα κατά την τελευταία περίοδο αναφοράς. Ειδικότερα, οι μηνιαίες ποσοστιαίες μεταβολές του δείκτη οικιστικών κτιρίων σημείωσαν περαιτέρω άνοδο τον Οκτώβριο (10,7%, ως προς τον αντίστοιχο μήνα του 2015), μι-

2. Σημειώνεται ότι η αναφορά είναι για τον δείκτη που ενσωματώνει διόρθωση ως προς τον πραγματικό αριθμό των εργάσιμων ημερών και τα στοιχεία για το τέταρτο τρίμηνο του 2016 είναι προσωρινά.

3. Υπολογίζεται ο 12μηνος κινητός μέσος και οι σχετικές μεταβολές.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5
Εκτιμώμενη οικιστική οικοδομική δραστηριότητα
βάσει αδειών

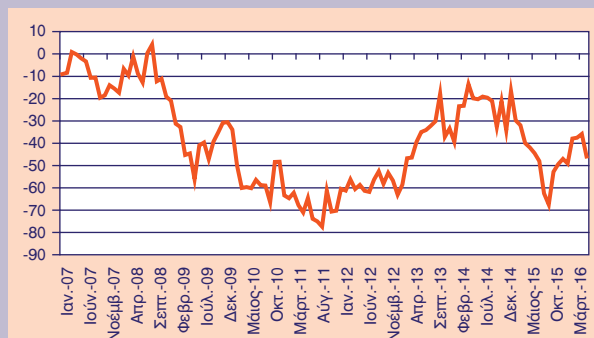
Πηγή: EUROSTAT.

κρή κάμψη τον Νοέμβριο (-2,2%) και εκ νέου σημαντική αύξηση τον Δεκέμβριο του 2016 (51,6%) και τον Ιανουάριο του 2017 (17,8%). Παράλληλα η εκτιμώμενη οικιστική οικοδομική δραστηριότητα παρουσίασε περαιτέρω αποκλιμάκωση της αρνητικής της δυναμικής τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο του 2016 (-0,2% και -0,9%, αντίστοιχα), ενώ τον Δεκέμβριο του 2016 και τον Ιανουάριο του 2017 εμφάνισε άνοδο (2,9% και 7,3%) για πρώτη φορά από τα τέλη του 2006 και ύστερα (Διάγραμμα 1.1.5).

Συνολικά, οι προαναφερόμενες θετικές εξελίξεις σε επιμέρους κατηγορίες επενδυτικής δαπάνης, υποδηλώνουν την ύπαρξη μίας υποκείμενης δυναμικής για ανάπτυξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Ωστόσο, οι διακυμάνσεις στο συνολικό μέγεθος των επενδύσεων κατά το έτος 2016, και ιδιαίτερα η κάμψη που εκδηλώθηκε στο τελευταίο τρίμηνο του έτους, υποδηλώνουν ότι η δυναμική αυτή είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στις μεταβολές του οικονομικού κλίματος, ενώ παράλληλα εξακολουθεί να πλήττεται από τα σημαντικά προβλήματα χρηματοδότησης και ρευστότητας στην αγορά, αλλά και τις αρνητικές επιδράσεις που ασκεί η υψηλή φορολόγηση επιχειρήσεων και ακίνητης περιουσίας στα κίνητρα για επενδύσεις.

Αναφορικά με τις προοπτικές των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, οι εξελίξεις σε βραχυχρόνιο ορίζοντα εκτιμάται ότι θα επηρεαστούν θετικά από την περαιτέρω σταθεροποίηση του οικονομικού κλίματος, η οποία αναμένεται σε συνέχεια της ολοκλήρωσης της δεύτερης αξιολόγησης του ελληνικού προγράμματος. Ωστόσο, η σταδιακή ολοκλήρωση μεγάλων κατασκευαστικών έργων (οδικών, σιδηροδρομικών), που συνέβαλαν σημαντικά στα μεγέθη των επενδύσεων κατά το προηγούμενο διάστημα, υπογραμμίζει την ανάγκη κατά το δυνατόν επίσπευσης της έναρξης

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6
Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

Πηγή: EUROSTAT.

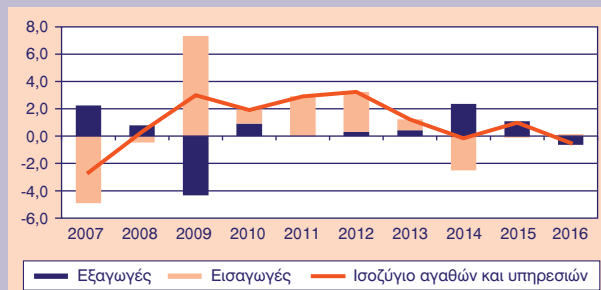
νών μεγάλων επενδύσεων που συνδέονται με την αξιοποίηση δημόσιας περιουσίας και την κατασκευή έργων υποδομής τα οποία εντάσσονται στη νέα προγραμματική περίοδο ΕΣΠΑ 2014-2020. Η υλοποίηση των συγκεκριμένων επενδύσεων αναλαμβάνει κρίσιμο ρόλο, τόσο για την άμεση τόνωση της κατασκευαστικής δραστηριότητας, όπου σύμφωνα με τον σχετικό δείκτη εμπιστοσύνης οι προσδοκίες παρουσιάζουν αστάθεια από τα μέσα του 2016 και ύστερα (Διάγραμμα 1.1.6), όσο και για την οριστική θετική μεταστροφή του επενδυτικού κλίματος στη χώρα.

1.1.3. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Όπως προαναφέρθηκε, οι πτωτικές τάσεις που επικράτησαν κατά το πρώτο εξάμηνο του 2016 στα συνολικά μεγέθη των εισαγωγών και εξαγωγών αναστράφηκαν πλήρως κατά το δεύτερο εξάμηνο του έτους, με την εν λόγω εξέλιξη να αντανακλά την προοδευτική σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας, αλλά και τις επιδράσεις εξωγενών παραγόντων.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις εξαγωγές, στην περίπτωση των υπηρεσιών η αρνητική πορεία των πρώτων δύο τριμήνων του 2016 ακολουθήθηκε από σημαντική ανάκαμψη στο τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο του έτους. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, η εξέλιξη αυτή συνδέεται με την άνοδο των εισπράξεων από μεταφορικές και λοιπές υπηρεσίες στο τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο, αλλά και με την αύξηση που παρουσίασαν οι ταξιδιωτικές εισπράξεις στο τέταρτο τρίμηνο του έτους. Στην περίπτωση των εξαγωγών αγαθών, οι εξελίξεις παρέμειναν θετικές μέχρι και το τρίτο τρίμηνο του έτους, ενώ στο τέταρτο τρίμηνο σημειώθηκε κάμψη, η οποία πιθανότατα οφείλεται σε ενδογενείς παράγοντες, καθώς κατά την ίδια περίοδο οι εξαγωγές αγαθών στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσίασαν άνοδο.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
 Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

Στο σύνολο του έτους 2016, οι εξαγωγές κατέγραψαν αύξηση στην περίπτωση των αγαθών (2,9%) και σημαντική μείωση στην περίπτωση των υπηρεσιών (-7,3%), έχοντας ως αποτέλεσμα μία αρνητική συνεισφορά -0,6 ποσοστιαίων μονάδων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (βλέπε Διάγραμμα 1.1.7).

Όσον αφορά τις εισαγωγές, στην περίπτωση των υπηρεσιών η έντονα πτωτική τάση που καταγράφηκε στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2016 αναστράφηκε από το τρίτο τρίμηνο του έτους, καθώς, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, σημειώθηκε αύξηση των πληρωμών για μεταφορικές και λοιπές υπηρεσίες. Στην περίπτωση των αγαθών, οι εισαγωγές κινήθηκαν ανοδικά από το δεύτερο τρίμηνο του έτους και ύστερα, με τον σχετικό ρυθμό μεταβολής να ενισχύεται κατά το τρίτο τρίμηνο (10,5%) και να υποχωρεί στο τέταρτο τρίμηνο (1,6%), εξέλιξη που συμβαδίζει με την παράλληλη πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης. Στο σύνολο του έτους 2016, οι εισαγωγές κατέγραψαν αύξηση στην περίπτωση των αγαθών

(1,8%) και μείωση στην περίπτωση των υπηρεσιών (-13,2%), έχοντας ως αποτέλεσμα μία οριακά θετική συνεισφορά 0,1 ποσοστιαίας μονάδας στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ.

Αναφορικά με τις προοπτικές του εξωτερικού τομέα, όσον αφορά τις εξαγωγές, οι μέχρι στιγμής ενδείξεις παραπέμπουν σε βελτίωση τόσο στον τομέα των αγαθών όσο και στον τομέα των υπηρεσιών. Παράλληλα, στο πεδίο των εισαγωγών αναμένεται να συνεχιστούν οι ανοδικές τάσεις, λόγω της εκτιμώμενης ανάκαμψης της εγχώριας ζήτησης, αλλά και της προσδοκώμενης επικράτησης υψηλότερων τιμών του πετρελαίου σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Υπό αυτές τις συνθήκες, κρίσιμη για την ισορροπία του εξωτερικού τομέα και τη συμβολή του στο ΑΕΠ αναμένεται να είναι η έκταση της μεγέθυνσης των εξαγωγών, αλλά και ο βαθμός στον οποίο μία αύξηση της εγχώριας ζήτησης θα καλυφθεί από εγχωρίως παραγόμενα αγαθά. Στην παρούσα συγκυρία αποφασιστικό ρόλο για τις επιδόσεις της χώρας στους παραπάνω τομείς θα διαδραματίσει η υλοποίηση των νέων επενδύσεων που είναι απαραίτητες για την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας.

1.1.4. Συμπεράσματα

Από την ανωτέρω ανάλυση των κύριων συνιστωσών της ζήτησης, διακρίνεται μία σαφής υποκείμενη δυναμική για ανάπτυξη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των επενδύσεων, σε συνδυασμό με ευνοϊκές ενδείξεις για τη βραχυχρόνια εξέλιξη των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Η εικόνα αυτή παραπέμπει σε μία προοπτική οικονομικής ανάκαμψης κατά το έτος 2017, η οποία συμβαδίζει και με τις εκτιμήσεις που προκύπτουν στη βάση του δυναμικού υποδείγματος βραχυπρόθεσμων προβλέψεων του ΚΕΠΕ (βλέπε Ενότητα 1.4).

1.2. Η εξέλιξη του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών και των συνιστωσών του

**Ιωάννα Κωνσταντακοπούλου,
Φώτης Γκούβας**

Το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (ΙΤΣ) παρουσίασε έλλειμμα το προηγούμενο έτος. Συγκεκριμένα, το έλλειμμα του ΙΤΣ διαμορφώθηκε στο 0,64% του ΑΕΠ

έναντι πλεονάσματος 0,12% του ΑΕΠ το 2015 (βλέπε Πίνακα 1.2.1). Σε απόλυτα μεγέθη, το έλλειμμα του ΙΤΣ έφτασε τα 1,12 δισεκ. ευρώ, έναντι πλεονάσματος της τάξεως του 0,21 δισεκ. ευρώ το 2015 (βλέπε Πίνακα 1.2.2). Η αρνητική αυτή εξέλιξη προέρχεται κυρίως από το ισοζύγιο υπηρεσιών, λόγω της μείωσης των εισπράξεων από υπηρεσίες μεταφορών. Ενώ το ισοζύγιο αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία, που αποτελεί τη σημαντικότερη συνιστώσα του ισοζυγίου αγαθών, εμφάνισε αρνητικές ενδείξεις λόγω της αναθέρμανσης των εισαγωγών. Οι ελληνικές εισαγωγές αναμένεται να αυξηθούν περαιτέρω, καθώς θα μεταβαίνουμε σε θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, λόγω της υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης για εισαγωγές

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (ως ποσοστό του ΑΕΠ)

	ΙΤΣ	Αγαθών	Εξαγωγές αγαθών	Εισαγωγές αγαθών	Υπηρεσιών	Πρωτογενών εισοδημάτων	Δευτερογενών εισοδημάτων
2007	-15,71	-19,02	9,17	28,18	6,73	-2,93	-0,49
2008	-15,77	-19,13	9,45	28,58	6,76	-3,25	-0,15
2009	-12,66	-14,31	7,65	21,96	4,97	-2,91	-0,41
2010	-11,46	-13,53	9,37	22,9	5,40	-2,54	-0,79
2011	-10,09	-12,80	11,61	24,41	6,63	-3,18	-0,73
2012	-3,82	-10,96	14,15	25,1	7,21	0,43	-0,50
2013	-1,99	-11,23	14,54	25,77	8,51	-0,25	0,97
2014	-1,61	-12,27	14,78	27,05	10,08	0,77	-0,18
2015	0,12	-9,70	13,96	23,67	9,54	0,58	-0,29
2016	-0,64	-9,44	13,94	23,37	8,71	0,43	-0,34

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος και ΕΛΣΤΑΤ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.2 Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (σε δισεκ. ευρώ)

	ΙΤΣ	Αγαθών	Εξαγωγές αγαθών	Εισαγωγές αγαθών	Υπηρεσιών	Πρωτογενών εισοδημάτων	Δευτερογενών εισοδημάτων
2007	-35,34	-42,79	20,62	63,41	15,14	-6,59	-1,11
2008	-36,57	-44,36	21,92	66,28	15,68	-7,54	-0,34
2009	-29,32	-33,14	17,72	50,86	11,50	-6,74	-0,95
2010	-25,73	-30,37	21,03	51,41	12,12	-5,71	-1,76
2011	-20,72	-26,29	23,84	50,13	13,61	-6,53	-1,51
2012	-7,33	-21,03	27,15	48,18	13,84	0,82	-0,95
2013	-3,69	-20,78	26,90	47,67	15,75	-0,46	1,80
2014	-2,91	-22,25	26,79	49,04	18,27	1,40	-0,33
2015	0,21	-17,23	24,79	42,02	16,93	1,03	-0,52
2016	-1,12	-16,58	24,49	41,07	15,31	0,75	-0,60

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

της ελληνικής οικονομίας (Konstantakoroulou 2017, work in progress). Ενθαρρυντική είναι η εικόνα των ελληνικών εξαγωγών, οι οποίες ακολουθούν μια ήπια αλλά σταθερή ανοδική πορεία.

1.2.1. Ισοζύγιο αγαθών

Το έλλειμμα του ισοζυγίου αγαθών διαμορφώθηκε στο -9,44% του ΑΕΠ το 2016, σημειώνοντας μεταβολή της τάξεως του -2,76% σε σχέση με το 2015 (βλέπε Πίνακα 1.2.1). Σε απόλυτα μεγέθη, το έλλειμ-

μα διαμορφώθηκε στα 16,58 δισεκ. ευρώ, μειωμένο κατά 0,65 δισεκ. ευρώ σε σχέση με το 2015 (βλέπε Πίνακα 1.2.2).

Ισοζύγιο καυσίμων

Η θετική αυτή εξέλιξη αντανάκλα τη βελτίωση του αποτελέσματος του *ισοζυγίου καυσίμων*. Αναλυτικότερα, από τα στοιχεία του Πίνακα 1.2.3 παρατηρούμε ότι το έλλειμμα του ισοζυγίου καυσίμων εμφάνισε σημαντική συρρίκνωση στη διάρκεια του 2016,

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.3 Οι συνιστώσες του εμπορικού ισοζυγίου (ως ποσοστό του ΑΕΠ)

	Ισοζύγιο καυσίμων	Εμπορικό ισοζύγιο χωρίς καύσιμα	Ισοζύγιο πλοίων	Εμπορικό ισοζύγιο χωρίς καύσιμα & πλοία
2007	-3,05	-15,97	-2,41	-13,56
2008	-4,23	-14,89	-2,02	-12,88
2009	-2,44	-11,87	-1,43	-10,44
2010	-3,24	-10,29	-1,56	-8,73
2011	-4,01	-8,79	-1,59	-7,21
2012	-4,31	-6,65	-0,54	-6,11
2013	-3,74	-7,49	-0,8	-6,69
2014	-3,46	-8,81	-1,18	-7,63
2015	-2,37	-7,33	-0,24	-7,09
2016	-1,61	-7,82	-0,08	-7,74

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.4 Σύθεση εισαγωγών εκτός των καυσίμων (μερίδια επί του συνόλου)

	Εισαγωγές				
	2005-08	2009-12	2013-14	2015	2016
Αγροτικά προϊόντα	12,97	16,92	19,47	18,53	18,43
0 Τρόφιμα και Ζώα ζωντανά	10,83	14,40	16,92	15,88	15,87
1 Ποτά και Καπνός	1,68	1,81	1,64	1,78	1,82
4 Λάδια και Λίπη ζωικής ή φυτικής προέλευσης	0,45	0,72	0,90	0,87	0,74
Πρώτες ύλες	3,16	3,51	3,92	3,43	3,17
2 Πρώτες ύλες μη εδωδιμες, εκτός από καύσιμα	3,16	3,51	3,92	3,43	3,17
Βιομηχανικά προϊόντα	83,44	79,49	76,57	77,71	78,27
5 Χημικά προϊόντα και Συναφή, (Μ.Α.Κ.)	16,77	20,20	21,72	21,29	20,16
6 Βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη	16,96	14,39	15,38	14,89	15,20
7 Μηχανήματα και Υλικό μεταφορών	34,87	30,27	25,46	27,33	28,30
8 Διάφορα βιομηχανικά είδη	15,28	14,70	14,06	14,19	14,61
Σύνολο	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Σημείωση: Τα στοιχεία μεταξύ 2005 έως 2014, προέρχονται από τη Μελέτη του ΚΕΠΕ, αρ. 76, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου*. Για τα τελευταία δύο έτη, προέρχονται από την Comtrade.

φτάνοντας ως ποσοστό του ΑΕΠ το 1,61 έναντι 2,37% του ΑΕΠ το 2015. Η μεταβολή αυτή οφείλεται στη ραγδαία μείωση των τιμών πετρελαίου, η οποία συνεχίστηκε και το 2016. Η πτώση των τιμών του αργού πετρελαίου λειτουργεί ευεργετικά στην εγχώρια παραγωγική διαδικασία, λόγω της εξ ολοκλήρου εξάρτησης της χώρας μας σε αργό πετρέλαιο.

Ισοζύγιο αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία

Το ισοζύγιο αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία αποτελεί τη βασική συνιστώσα του ισοζυγίου αγαθών, η οποία συμβάλλει καίρια στη διαμόρφωση του αποτελέσματος του ΙΤΣ. Την περίοδο της βαθιάς ύφεσης της ελληνικής οικονομίας (2009-2012), σημειώθηκε μια σημαντική προσαρμογή αυτής της μεταβλητής, η οποία δεν συνεχίστηκε τα επόμενα έτη, και το 2016 εμφάνισε αρνητικές ενδείξεις. Αναλυτικότερα, το έλλειμμα του εξεταζόμενου ισοζυγίου έφτασε στο 7,74% του ΑΕΠ το 2016, έναντι 7,09% του ΑΕΠ το 2015 (βλέπε Πίνακα 1.2.3) και σε απόλυτα μεγέθη αυξήθηκε κατά 1,02 δισεκ. ευρώ έναντι του 2015.

Η διεύρυνση του ελλείμματος του προαναφερθέντος ισοζυγίου προήλθε από τη σημαντική αύξηση των εισαγωγών αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία, οι οποίες ανήλθαν σε 31,49 δισεκ. ευρώ, αυξημένες κατά 4,2% έναντι του 2015. Όπως παρατηρούμε από τον Πίνακα 1.2.4, τα Βιομηχανικά προϊόντα εξακολουθούν να αποτελούν τη βασικότερη συνιστώσα των εισαγωγών αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία, σημειώνοντας πε-

ραιτέρω αύξηση του μεριδίου τους κατά τη διάρκεια του 2016. Επιπλέον, σημειώνουμε ότι τα μερίδια εισαγωγών της κατηγορίας των Μηχανημάτων και Υλικού μεταφορών των Βιομηχανικών προϊόντων, έχουν συνεχή ανοδική πορεία, γεγονός που είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό.

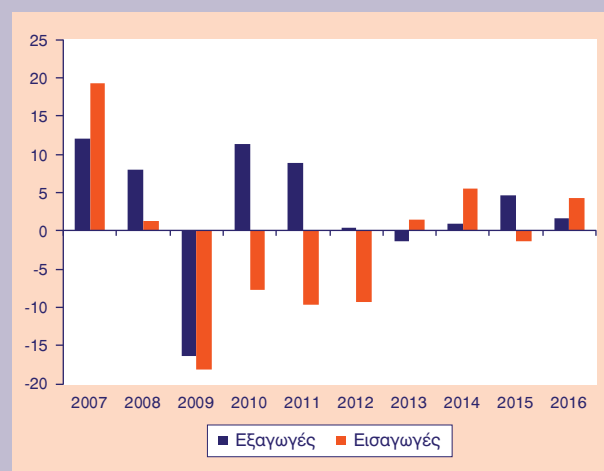
Από το Διάγραμμα 1.2.1 παρατηρούμε ότι οι εξαγωγές χωρίς καύσιμα και πλοία έχουν μια σταθερή αύξηση, η οποία, αν και ανακόπτεται σημαντικά το 2009¹ και πιο ήπια το 2013, τα επόμενα έτη, ακολουθεί μια σταθερή, ήπια αυξητική πορεία.

Όσο αφορά το ισοζύγιο πλοίων, η συνεισφορά του στη διαμόρφωση του ΙΤΣ είναι μικρή και το αποτέλεσμά του δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τα θεμελιώδη μεγέθη της ελληνικής οικονομίας.

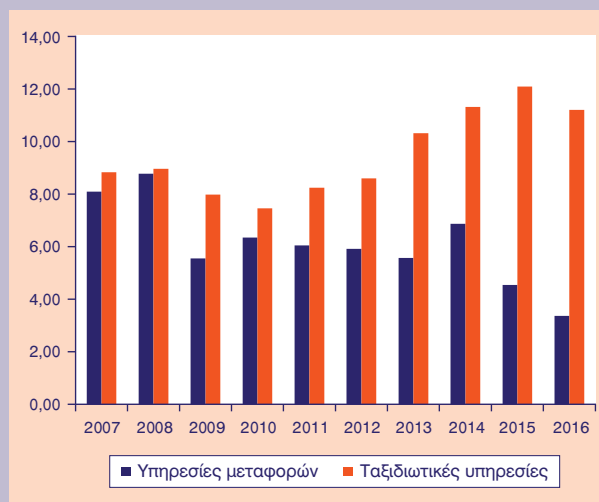
1.2.2. Ισοζύγιο υπηρεσιών

Το πλεόνασμα του ισοζυγίου υπηρεσιών διαμορφώθηκε στο 8,71% του ΑΕΠ, σημειώνοντας μεταβολή της τάξεως του -8,63% ως προς το 2015. Σε απόλυτα μεγέθη, έφτασε τα 15,31 δισεκ. ευρώ, μειωμένο κατά 1,62 δισεκ. ευρώ. Η σημαντική συρρίκνωση του πλεονάσματος του ισοζυγίου υπηρεσιών οφείλεται στη μείωση των καθαρών εισπράξεων από υπηρεσίες μεταφορών (βλέπε Διάγραμμα 1.2.2), ενώ θετική πορεία έχουν οι καθαρές εισπράξεις από ταξιδιωτικές υπηρεσίες. Οι καθαρές εισπράξεις από ταξιδιωτικές υπηρεσίες παρουσιάζουν από το 2011 και έπειτα σημα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1
Εξαγωγές, Εισαγωγές αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία 2007-2016, ως % ΑΕΠ (ρυθμός μεταβολής ως προς το προηγούμενο έτος)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2
Καθαρές εισπράξεις από Υπηρεσίες μεταφορών, και Ταξιδιωτικές υπηρεσίες (σε δισεκ. ευρώ)

1. Η ραγδαία άνοδος του διεθνούς εμπορίου ανακόπηκε το 2009, με τις παγκόσμιες εξαγωγές να υποχωρούν κατά -22,3% ως συνέπεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης και της ύφεσης στη διεθνή οικονομία. Πηγή: UNCTAD.

ντική αύξηση: το μέσο ετήσιο επίπεδο της περιόδου 2011-2016 έφτασε τα 10,28 δισεκ. ευρώ. Το αντίστοιχο μέγεθος για τις καθαρές εισπράξεις από μεταφορές διαμορφώθηκε στα 5,38 δισεκ. ευρώ, σημειώνοντας κάμψη. Η τελευταία μεταβλητή εξαρτάται σημαντικά από εξωγενείς παράγοντες.

1.2.3. Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων

Το πλεόνασμα του ισοζυγίου πρωτογενών εισοδημάτων διαμορφώθηκε στο 0,43% του ΑΕΠ, έναντι 0,58% του ΑΕΠ το 2015. Σε απόλυτα μεγέθη, διαμορφώθηκε στα 0,75 δισεκ. ευρώ, μειωμένο κατά 0,27 δισεκ. ευρώ σε σχέση με το 2015. Η συρρίκνωση του πλεονάσματος προέρχεται από την αύξηση των καθα-

ρών πληρωμών των λοιπών πρωτογενών εισοδημάτων κατά 0,23 δισεκ. ευρώ το 2016, σε σχέση με το 2015.

1.2.4. Ισοζύγιο δευτερογενών εισοδημάτων

Το έλλειμμα του ισοζυγίου δευτερογενών εισοδημάτων² παρουσίασε μια οριακή μεταβολή της τάξεως του -0,076 δισεκ. ευρώ σε σχέση με το 2015. Ως ποσοστό του ΑΕΠ το έλλειμμα του εξεταζόμενου ισοζυγίου διαμορφώθηκε στο 0,34. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται κυρίως σε αύξηση των μεταβιβάσεων από τη Γενική Κυβέρνηση προς τον κοινοτικό προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά 0,13 δισεκ. ευρώ σε σχέση με το 2015, ενώ οι αντίστοιχες εισπράξεις μειώθηκαν κατά 0,037 δισεκ. ευρώ.

---

2. Το ισοζύγιο δευτερογενών εισοδημάτων έχει μικρή επίδραση στη διαμόρφωση του αποτελέσματος του ΙΤΣ και γενικότερα της πορείας της οικονομίας, καθώς σε αυτό καταγράφονται όλες οι μονομερείς μεταβιβάσεις που δεν συνδέονται με επενδύσεις παγίου κεφαλαίου.

1.3. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη

Γιάννης Παναγόπουλος

Με βάση την πρόσφατη (Μάιος 2016) καταγεγραμμένη πορεία του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), όπως διαπιστώνεται από την πρώτη στήλη του Πίνακα 1.3.1 αλλά και από το Διάγραμμα 1.3.1, η ελληνική οικονομία, από τον Ιανουάριο του 2017, δεν έχει πλέον αντιπληθωρισμό¹. Από την άλλη πλευρά όμως, ο πυρήνας² του εθνικού ΔΤΚ, αν και πέρασε σε θετικό έδαφος τον Μάρτιο του τρέχοντος έτους, τον Απρίλιο επέστρεψε πάλι σε αρνητικές τιμές (-0,2%).

Αντίστοιχη με τον εθνικό ΔΤΚ είναι και η εικόνα του εναρμονισμένου ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) της χώρας. Συγκεκριμένα, ο συγκεκριμένος δείκτης πέρασε σε θετικό έδαφος ένα μήνα νωρίτερα από τον ΔΤΚ (Δεκέμβριος του 2016, 0,3%), ενώ ο πυρήνας του, σε αντίθεση με τον πυρήνα του ΔΤΚ, παρουσίαζε ελαφρώς θετικές μεταβολές κατά τη διάρκεια όλων των μηνών του 2017 (Ιανουάριος-Απρίλιος).

Επιπρόσθετα, να επισημάνουμε εδώ ότι η παραπάνω θετική μεταβολή του εθνικού ΔΤΚ, σε ετήσια βάση τον Απρίλιο του 2017 (1,6%), προέρχεται, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, κυρίως από την αύξηση των παρακάτω επιμέρους δεικτών: α) κατά 6,8% της ομάδας «Μεταφορές», λόγω κυρίως της αύξησης των τιμών στα καύσιμα και λιπαντικά αυτοκινήτου και στα εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών στην αγορά αυτοκινήτων, β) κατά 5,8% της ομάδας «Αλκοολούχα ποτά και καπνός», λόγω κυρίως της αύξησης των τιμών στα αλκοολούχα (μη σερβιριζόμενα) ποτά και τον καπνό, γ) κατά 3,3% της ομάδας «Στέγαση», λόγω κυρίως της αύξησης των τιμών στο πετρέλαιο θέρμανσης και στο φυσικό αέριο. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών στον ηλεκτρισμό και στα ενοίκια κατοικιών, δ) κατά 2,1% της ομάδας «Επικοινωνίες», λόγω κυρίως της αύξησης των τιμών στις τηλεφωνικές υπηρεσίες, ε) κατά 1,9% της ομάδας «Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια», λόγω κυρίως της αύξησης των τιμών στα εστιατόρια-ζαχαροπλαστική-καφεενεία και στ) κατά 1,9% της ομάδας «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά», λόγω κυρίως της αύξησης των τιμών στα νωπά φρούτα και λαχανικά, ελαιόλαδο, πατάτες, ψάρια και καφέ. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών σε: ψωμί, δημητρια-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Η πορεία του πληθωρισμού σε Ελλάδα και Ευρωζώνη

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)
2016M10	-0,5	-0,6	0,6	0,9	0,5	0,7
2016M11	-0,9	-1,0	-0,2	0,0	0,6	0,8
2016M12	0,0	-0,6	0,3	0,0	1,1	0,9
2017M1	1,2	-0,6	1,5	0,4	1,8	0,9
2017M2	1,3	-0,9	1,4	0,1	2,0	0,9
2017M3	1,7	0,1	1,7	0,6	1,5	0,8
2017M4	1,6	-0,2	1,6	0,7	1,9	1,2

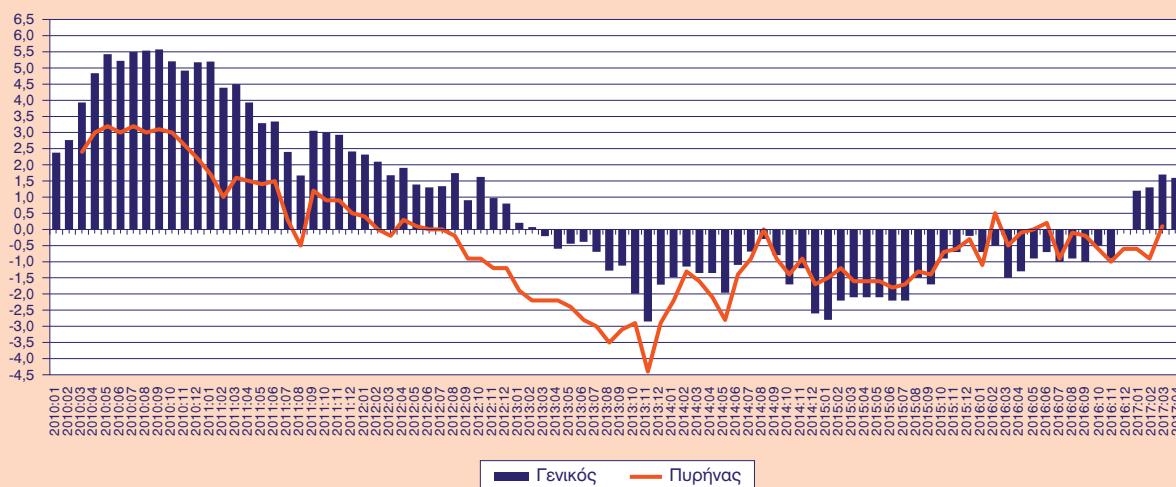
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

Σημείωση: ΔΚΤ, Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ, Εναρμονισμένος ΔΤΚ. ΝΑ: Μη διαθέσιμα στοιχεία.

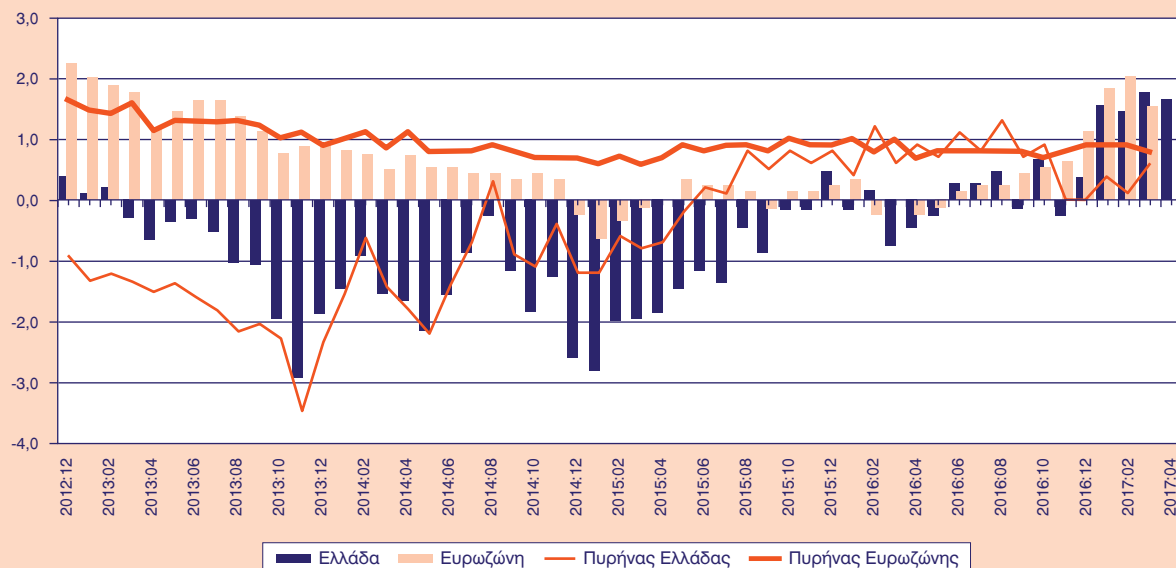
1. Με τον όρο αντιπληθωρισμό (deflation) εννοούμε τον αρνητικό πληθωρισμό όπου, αντί για τη συνεχή άνοδο των τιμών που αποτελούν τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), παρατηρούμε τη συνεχή πτώση αυτών. Από την άλλη πλευρά, με τον όρο αποπληθωρισμό (disinflation) εννοούμε τη σταδιακή αποκλιμάκωση του ΔΤΚ. Σε αυτή την περίπτωση, ο ΔΤΚ συνεχίζει να αυξάνει αλλά με μικρότερο ρυθμό από ό,τι τις προηγούμενες χρονικές περιόδους.

2. Ο πυρήνας του ΔΤΚ προέρχεται από τις εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ και δεν περιλαμβάνει τις τιμές του ηλεκτρικού ρεύματος, του φυσικού αερίου και των καυσίμων αυτοκινήτου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.1**ΔΤΚ, % (μεταβολή ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.2**Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή σε Ελλάδα και Ευρωζώνη, % μεταβολή (ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

κά, γαλακτοκομικά, αυγά, αποξηραμένα φρούτα και ξηρούς καρπούς.

Όπως μάλιστα αναφέρει περαιτέρω η ΕΛΣΤΑΤ, μέρος του καταγεγραμμένου πληθωρισμού που περιγράψαμε αναλυτικά παραπάνω σε κλαδικό επίπεδο αντισταθμίστηκε κυρίως από τη μείωση των παρακάτω επιμέρους δεικτών: α) κατά 3,2% της ομάδας «Διαρκή αγαθά – Είδη νοικοκυριού και υπηρε-

σίες», λόγω κυρίως της μείωσης των τιμών στα φαντασμακρικά προϊόντα οικιακής χρήσης, στις μεγάλες οικιακές συσκευές (ηλεκτρικές ή μη) και στα είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού, β) κατά 2,8% της ομάδας «Υγεία», λόγω κυρίως της μείωσης των τιμών στα φαρμακευτικά προϊόντα, στις παραϊατρικές υπηρεσίες και στη νοσοκομειακή περίθαλψη, γ) κατά 2,2% της ομάδας «Άλλα αγαθά και υπηρεσίες», λόγω

κυρίως της μείωσης των τιμών σε: είδη ατομικής φροντίδας, άλλα προσωπικά είδη και στα ασφάλιστρα οχημάτων, δ) κατά 1,3% της ομάδας «Αναψυχή-Πολιτιστικές δραστηριότητες», λόγω κυρίως της μείωσης των τιμών στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών στην εισφορά για την ΕΡΤ-συνδρομητική τηλεόραση, ε) κατά 0,3% της ομάδας «Εκπαίδευση», λόγω κυρίως της μείωσης των τιμών στα διδάκτρα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στ) κατά 0,2% της ομάδας «Ένδυση και υπόδηση», λόγω της μείωσης των τιμών των ειδών ένδυσης και υπόδησης.

Σε ό,τι αφορά την πορεία του εναρμονισμένου ΔTK της Ευρωζώνης (Εν. ΔTK-ΕΕ19) μπορούμε εδώ να αναφέρουμε ότι, τους τελευταίους μήνες, κινείται σε μια θετική πορεία. Πιο συγκεκριμένα, από το 1,1% τον Δεκέμβριο ανήλθε σταδιακά έως το 2,0% τον Φεβρουάριο του 2017, που είναι και οροφή/στόχος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ). Εν συνεχεία έχουμε μια μικρή πτώση του Εν. ΔTK-ΕΕ19 για να επανέλθει κοντά στο 2,0% τον Απρίλιο του 2017. Το

ίδιο χρονικό διάστημα, ο πυρήνας του Εν. ΔTK-ΕΕ19 της Ευρωζώνης (δεν περιλαμβάνονται τα μη επεξεργασμένα τρόφιμα και η ενέργεια) συνέχισε να κινείται σταθερά με ελαφρώς θετικές μεταβολές μεταξύ του 0,8% και του 0,9%, για να αυξηθεί στο 1,2% τον Απρίλιο. Σε ό,τι αφορά τον ελληνικό Εν. ΔTK, όπως παρατηρούμε και από το Διάγραμμα 1.3.2, κινείται πλέον, μετά τον Ιανουάριο του 2017, σε επίπεδα μεταξύ του 1,5% και του 1,7%. Ο πυρήνας του, από την άλλη πλευρά, παρουσιάζει επίσης μια θετική πορεία μεταβολών το 2017, γεγονός που τον φέρνει πλέον σχετικά κοντά στο μέσο επίπεδο της Ευρωζώνης.

Εν κατακλείδι, τους τελευταίους μήνες, οι πορείες μεταβολής των Εν. ΔTK, τόσο της Ελλάδας όσο και της Ευρωζώνης, έχουν συγκλίνει αρκετά προς ένα θετικό ποσοστό μεταβολής κοντά στο 1,7% περίπου. Σε ό,τι αφορά τον πυρήνα των δύο αυτών περιπτώσεων, όπως φαίνεται και από το Διάγραμμα 1.3.2, δεν αναδεικνύεται ακόμα μια πορεία σύγκλισης προς κάποιο συγκεκριμένο ποσοστό της τάξης του 0,8%-0,9% περίπου.

1.4. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι επικαιροποιημένες βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2017¹. Οι εν λόγω προβλέψεις προκύπτουν από την εφαρμογή ενός δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model), αναλυτική περιγραφή του οποίου παρουσιάστηκε στο Τεύχος 15 των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα, σε τριμηνιαία συχνότητα, κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Δεκέμβριο του 2016. Ειδικότερα, στο δείγμα ενσωματώνονται μεταβλητές τόσο από την κατηγορία των πραγματικών μεγεθών (όπως οι κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης, γενικοί και επιμέρους δείκτες που αφορούν στη βιομηχανική παραγωγή, τις λιανικές πωλήσεις, τις ταξιδιωτικές εισπράξεις και την αγορά εργασίας) όσο και από την

κατηγορία των ονομαστικών μεγεθών (όπως ο γενικός και επιμέρους δείκτες τιμών καταναλωτή, νομισματικά μεγέθη, αποδόσεις ομολόγων, επιτόκια, συναλλαγματικές ισοτιμίες και δείκτες τιμών κατοικιών). Επιπροσθέτως, το δείγμα περιλαμβάνει και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις των ίδιων των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα (όπως οι δείκτες οικονομικού κλίματος και επιχειρηματικών προσδοκιών). Σημειώνεται ότι η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του προγράμματος Demetra+ που είναι διαθέσιμο από την Eurostat².

Με βάση τις οικονομετρικές εκτιμήσεις όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.4.1, και ενσωματώνοντας τα δημοσιευμένα στοιχεία μέχρι και το τέλος του 2016, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το σύνολο του 2017 προβλέπεται στο 1,6%. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη συνεπάγεται μια σημαντική βελτίωση των οικονομικών συνθηκών σε σχέση με το προηγούμενο έτος, για το οποίο καταγράφηκε στασιμότητα του ΑΕΠ. Παράλληλα, οι εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής για το πρώτο και δεύτερο εξάμηνο του 2017 κυμαίνονται στο 1,3% και 2,0%, αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι, ενώ η πρόβλεψη για το πρώτο εξάμηνο του 2017 ενσωματώνει μια αναθεώρηση προς τα κάτω της αμέσως προηγούμενης πρόβλεψης του υποδείγματος παραγόντων (2,1%), οι εξαμηνιαίες εκτιμήσεις παραμένουν συνολικά ευνοϊκές και καταδεικνύουν ξεκάθαρα μια ανοδική τάση. Η τάση αυτή αντανακλάται και στους εκτιμώμενους τριμηνιαίους ρυθμούς μεταβολής για τα τέσσερα τρίμηνα του 2017, ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του προηγούμενου έτους, οι οποίοι διαμορφώνονται στο 1,2%, 1,3%, 1,5% και 2,4%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ
(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2017			
	2017Q1	2017Q2	2017Q3	2017Q4
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	1,24 [1,14 , 1,34]	1,29 [1,12 , 1,46]	1,54 [1,31 , 1,77]	2,37 [2,08 , 2,67]
Μέσος ρυθμός μεταβολής α' & β' εξαμήνου	1,27 [1,13 , 1,40]		1,96 [1,70 , 2,22]	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής	1,61 [1,41 , 1,81]			

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 28η Απριλίου 2017.

2. Για την εποχική διόρθωση χρησιμοποιήθηκε το φίλτρο TRAMO/SEATS.

Οι ως άνω εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ αντανακλούν τις βασικές πτυχές των πρόσφατων βραχυπρόθεσμων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία και συνάδουν με τα ενσωματωμένα στοιχεία για το τέταρτο τρίμηνο του 2016. Ειδικότερα, οι επιπτώσεις της επιδείνωσης σε συγκεκριμένα συνολικά μακροοικονομικά μεγέθη κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2016 φαίνεται να μετακυλίνουν και στο πρώτο εξάμηνο του 2017, λειτουργώντας ανασταλτικά ως προς την επίτευξη ακόμα υψηλότερων ρυθμών ανάπτυξης στις αρχές του έτους. Ως αποτέλεσμα, φαίνεται να μετατίθεται χρονικά, σε σχέση με την προηγούμενη πρόβλεψη του ΚΕΠΕ, η εδραίωση συνθηκών ανάκαμψης και σταθεροποίησης, καθώς και η περαιτέρω ενίσχυση της αναπτυξιακής πορείας της χώρας. Η εν λόγω εξέλιξη συναρτάται με τη μετατόπιση της χρονικής περιόδου ενεργοποίησης των αναμενόμενων θετικών επιδράσεων από: (α) την οριστική ολοκλήρωση της δεύτερης αξιολόγησης της ελληνικής οικονομίας εντός του τρέχοντος προγράμματος, (β) την ένταξη της ελληνικής οικονομίας στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και (γ) τη διευθέτηση του ζητήματος του ελληνικού χρέους.

Πιο αναλυτικά, εξετάζοντας λεπτομερώς την επιπρόσθετη πληροφόρηση που εμπεριέχουν τα στοιχεία για το τέταρτο τρίμηνο του 2016 (σε μη εποχικά διορθωμένη βάση), προκύπτει ότι παρά: (α) την καθοδική πορεία σε μεμονωμένες περιπτώσεις οικονομικών μεταβλητών, όπως ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου, οι εξαγωγές αγαθών, ο δείκτης κύκλου εργασιών στο χονδρικό εμπόριο και στο εμπόριο αυτοκινήτων, η οικοδομική δραστηριότητα βάσει αδειών, ο γενικός δείκτης του Χρηματιστηρίου, (β) την αρνητική εξέλιξη σε επιμέρους κατηγορίες δεικτών, και (γ) την οριακή επιδείνωση των δεικτών ανταγωνιστικότητας, διαπιστώνονται σε πολλές περιπτώσεις ευνοϊκές εξελίξεις. Ενδεικτικά αναφέρεται η βελτιωμένη πορεία: (α) σε καίρια μακροοικονομικά μεγέθη, όπως η ιδιωτική κατανάλωση και οι εξαγωγές υπηρεσιών,

(β) σε βασικούς δείκτες της βιομηχανίας, όπως ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής και ο δείκτης κύκλου εργασιών στη βιομηχανία (συνολικά αλλά και για την εγχώρια και εξωτερική αγορά), (γ) στον δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο, (δ) σε δείκτες που συνδέονται με την κατασκευαστική δραστηριότητα, όπως ο δείκτης παραγωγής στις κατασκευές, (ε) στις ταξιδιωτικές εισπράξεις, και τις εισπράξεις από μεταφορές, και (στ) στη διαφορά των επιτοκίων (spread). Ανοδικά κινήθηκαν ταυτόχρονα οι περισσότεροι δείκτες που αντανακλούν και ενσωματώνουν επιχειρηματικές προσδοκίες σε κλαδικό επίπεδο (εξαιρουμένων των προσδοκιών στις κατασκευές) και εκτιμήσεις για τις παραγγελίες στη μεταποίηση και τις εξαγωγές, καθώς και ο συνολικός δείκτης οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στη συνέχιση της αποκλιμάκωσης της ανεργίας (συνολικά, για τους μακροχρόνια και τους νέους ανέργους) και τη διατήρηση της τάσης αύξησης της απασχόλησης (οριακά στο σύνολο και τον τριτογενή τομέα και, κυρίως, στον δευτερογενή τομέα), παρά τις συνολικά δυσμενείς συνθήκες που εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν την εγχώρια αγορά εργασίας.

Το πραγματικό ΑΕΠ της χώρας αλλά και το εγχώριο οικονομικό περιβάλλον στο σύνολό του δύνανται να ακολουθήσουν το 2017 μια περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκή πορεία, ανάλογα με τις κρίσιμες και αποφασιστικές εξελίξεις που θα επέλθουν σε ένα ευρύτερο φάσμα παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί είναι συνυφασμένοι, από τη μία πλευρά, με τη διατήρηση της ισορροπίας στα δημοσιονομικά μεγέθη της χώρας, την εξασφάλιση συνθηκών ομαλής χρηματοδότησης των επιχειρήσεων και την αξιοποίηση των ωφελειών από την προώθηση των σημαντικών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Από την άλλη πλευρά, συνδέονται με τον βαθμό αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων στα εισοδήματα των νοικοκυριών και την επιχειρηματική δραστηριότητα από τυχόν σημαντικές οικονομικές επιβαρύνσεις και μέτρα στα πλαίσια του προγράμματος οικονομικής προσαρμογής.

1.5. Διεθνές μακροοικονομικό περιβάλλον: Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές

Γιάννης Παναγόπουλος

1.5.1. Γενική επισκόπηση

Σκοπός του συγκεκριμένου άρθρου είναι η καταγραφή των προβλέψεων, για το 2017, των μεγάλων διεθνών οργανισμών (π.χ. ΔΝΤ, ΟΟΣΑ, κλπ.) σε ό,τι αφορά τα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη της παγκόσμιας οικονομίας, αλλά και τις μεταβολές που παρατηρήθηκαν σε σχέση με τις προηγούμενες καταγεγραμμένες προβλέψεις τους (βλέπε *Οικονομικές Εξελίξεις (ΟΕ)*, Τεύχος 32). Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι η ανάλυσή μας, αν και περιλαμβάνει την παγκόσμια διάσταση της οικονομίας, στο μεγαλύτερο μέρος της είναι κυρίως Ευρωκεντρική (Ευρωζώνη, ΕΕ εκτός Ευρωζώνης αλλά και αναφορά στις προς ένταξη χώρες), λόγω και των γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτικών ενδιαφερόντων της χώρας μας. Πιο αναλυτικά, οι ενότητες που παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο άρθρο περιλαμβάνουν: τις Ανεπτυγμένες οικονομίες (εκτός Ευρωζώνης), την Ευρωζώνη, την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) πλην Ευρωζώνης, τις Υποψήφιες προς ένταξη στην ΕΕ χώρες και τις Αναπτυσσόμενες οικονομίες. Ειδική συνοπτική αναφορά γίνεται επίσης και για τη χώρα μας στο τέλος του άρθρου.

Με βάση τις μακροοικονομικές προβλέψεις του Πίνακα 1.5.1 (π.χ. ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ, πληθωρισμός, ανεργία και «παραγωγικό κενό»¹), η παγκόσμια οικονομία δείχνει να βρίσκεται σε τροχιά αξιοσημείωτης ανάκαμψης. Συγκεκριμένα, αναμένεται ρυθμός ανάπτυξης του παγκόσμιου ΑΕΠ της τάξης του 3,4% με 3,5% περίπου, όσο περίπου και στις προηγούμενες προβλέψεις των διεθνών Οργανισμών και χωρίς μάλιστα η ανάπτυξη αυτή να έχει έναν ομοιογενή χαρακτήρα, σε ό,τι αφορά τις διαφορετικές ομάδες χωρών/οικονομιών.

1.5.2. Ανεπτυγμένες οικονομίες (εκτός Ευρωζώνης)

Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε σε τέσσερις χώρες (G4: Καναδάς, Ιαπωνία, ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο). Με βάση τα δεδομένα του Πίνακα 1.5.1 παρατηρούμε την ελαφρά μεταβολή των προβλέψεων της οικονομικής ανάπτυξης των G4. Συγκεκριμένα, τόσο η έκθεση της ΕΕ² (EC, European Economic Forecast, Spring 2017) όσο και το ΔΝΤ (IMF, World Economic Outlook, 2017) εκτιμούν ανάπτυξη της τάξης του 1,7% με 1,9% περίπου για το 2017. Μάλιστα η μεταβολή αυτή αναμένεται να προέλθει κυρίως από την ενεργό ζήτηση (κυρίως από τη μετριοπαθή δημοσιονομική επέκταση).

Ο μέσος πληθωρισμός των G4 το 2017 αναμένεται να κινηθεί στο 1,7% με 2,0% περίπου³. Η συγκεκριμένη τιμή στις προβλέψεις του πληθωρισμού υποδηλώνει μια μικρή άνοδο του σε σχέση με τις προηγούμενες προβλέψεις μέχρι +0,2%. Όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο τεύχος, η αύξηση αυτή θα προέλθει κυρίως από την ανάκαμψη των τιμών των καυσίμων διεθνώς αλλά και τη σταδιακή δημοσιονομική επέκταση των χωρών αυτών.

Αναφορικά τώρα με το «παραγωγικό κενό» (output gap), υπάρχουν μικρο-διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα. Έτσι στον Πίνακα 1.5.1 παρουσιάζεται μια μικρή θετική ή αρνητική απόκλιση, σχεδόν γύρω από το μηδέν, σε αυτές τις χώρες⁴. Το γεγονός αυτό στοιχειοθετεί ότι οι οικονομίες των G4 κινούνται κοντά στις βραχυχρόνιες παραγωγικές τους δυνατότητες.

Το μέσο επίπεδο ανεργίας (όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1.5.1) αναμένεται να συνεχίσει να κινείται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα και το 2017 (κάτω του 4,9%). Ουσιαστικά δεν έχουμε σοβαρές αλλαγές στις προβλέψεις της ανεργίας των G4. Το προσδοκώμενο επίπεδο ανεργίας τους θα ήταν ακόμα μικρότερο, εάν ο Καναδάς δεν παρουσίαζε προβλέψεις ανεργίας που φθάνουν στο 6,5% περίπου, για το 2017, όταν π.χ. η Ιαπωνία παρουσιάζει ανεργία της τάξης του 2,8% και οι ΗΠΑ της τάξης του 4,6%.

Περαιτέρω να αναφέρουμε ότι για τις ΗΠΑ, το 2017, δεν αναμένεται κάποια μεταβολή στις προβλέψεις

1. Το «παραγωγικό κενό» είναι κατ' ουσίαν η διαφορά μεταξύ του πραγματικού και του δυνητικού ΑΕΠ σε μια χώρα. Όταν έχει θετική τιμή, σημαίνει ότι το πραγματικό ΑΕΠ μιας χώρας είναι μεγαλύτερο του δυνητικού της και, συνεπώς, είναι σε κάποια μορφή υπερθέρμανση. Το ανάποδο ισχύει στην αρνητική τιμή.

2. ΕΕ: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission, EC).

3. Η καταγεγραμμένη πρόβλεψη του ΟΟΣΑ δεν έχει ακόμα ανανεωθεί.

4. Ελαφρώς αρνητικές τιμές για το «παραγωγικό κενό» του Καναδά και της Ιαπωνίας και ελαφρώς θετικές για το «παραγωγικό κενό» του Ηνωμένου Βασιλείου και μηδενικές για τις ΗΠΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.1 Οι προβλέψεις των κυριότερων μακροοικονομικών μεγεθών (2017) από ΕΕ (EC), ΔΝΤ (IMF) & ΟΟΣΑ (OECD)*

	Πραγματικό ΑΕΠ (%)			Πληθωρισμός (%)			Ανεργία (%)			Παραγωγικό κενό (% ΑΕΠ)		
	EC	IMF	OECD	EC	IMF	OECD	EC	IMF	OECD	EC	IMF	OECD
Ανεπτυγμένες οικονομίες (G4)	1,7% ¹ [+0,1%]	1,9% [+0,5%]	1,9% [+0,3%]	1,7% ¹ [+0,0%]	2,0% [+0,2%]	1,9% [0,0%]	4,2% ¹ [-0,1%]	4,9% [-0,1%]	4,7% [-0,2%]	0,3% ² [-0,2%]	-0,4% [+0,1%]	-1,0% ³
Ευρωζώνη	1,7% [+0,1%]	1,7% [+0,2%]	1,8% [0,2%]	1,6% [+0,1%]	1,7% [+0,7%]	1,7% [+0,5%]	9,4% [-0,2%]	9,4% [-0,3%]	9,3% [-0,2%]	-0,6% [0,0%]	-0,7% [+0,1%]	-1,2% ³
ΕΕ (εκτός Ευρωζώνης)	3,0% [-0,2%]	2,6% ⁴ [+0,1%]	-	1,9% [+0,1%]	1,6% [+0,1%]	-	6,1% [-0,1%]	6,5% [-0,7%]	-	0,3% [0,0%]	-	-
Υποψήφιος για ένταξη στην ΕΕ	3,2% [0,0%]	2,8% [-0,1%]	-	4,0% [+0,9%]	2,6% [-0,5%]	-	16,2% [+0,1%]	-	-	-	-	-
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	-	4,5% [-0,1%]	-	-	4,7% [+0,3%]	-	-	-	-	-	-	-
Ελλάδα	2,1% [-0,6%]	2,2% [-0,6%]	1,1% [-0,2%]	1,2% [-0,1%]	1,3% [+0,7%]	1,4% [+0,3%]	22,8% [+0,8%]	21,9% [+0,4%]	22,2% [-0,9%]	-7,6% [-0,7%]	-	-11,9% ³
Κόσμος	3,4% [0,0%]	3,5% [+0,1%]	3,5% [0,2%]	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Πηγή: European Commission (EC), International Monetary Fund (IMF), Organization of Economic Cooperation and Development (OECD & OECD Interim Outlook).

Σημειώσεις:

* Στις αγκύλες η θετική ή η αρνητική διαφορά από τις προηγούμενες προβλέψεις.

α. G4: ΗΠΑ, Καναδάς, Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο.

β. ΕΕ (πλην Ευρωζώνης): Κροατία, Βουλγαρία, Δανία, Τσεχία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία, Σουηδία.

γ. Υποψήφιος για ΕΕ: πΓΔΜ, Μαυροβούνιο, Σερβία, Τουρκία, Αλβανία. Στην περίπτωση των προβλέψεων του IMF προστίθενται και η Βοσνία/Ερζεγοβίνη & το Κόσοβο.

1. Χωρίς τον Καναδά και την Ιαπωνία. 3. OECD, Προβλέψεις: Νοέμβριος 2016. 4. Χωρίς το Ηνωμένο Βασίλειο.

της οικονομικής μεγέθυνσης (παραμένει δηλαδή στο 2,1% περίπου, από 1,5% το 2016). Επιπροσθέτως, η ανεργία στη χώρα θα μειωθεί κατά 0,1% και θα κινηθεί στο 4,6% περίπου, ενώ ο πληθωρισμός θα αυξηθεί κατά 0,6%, σε σχέση με τις προηγούμενες προβλέψεις και θα κινηθεί στο 2,5%. Τέλος, το «παραγωγικό κενό» των ΗΠΑ εκτιμάται ότι το 2017 θα κινηθεί σε οριακά επίπεδα (από 0% έως +0,3%, όπως και το 2016). Όσον αφορά την Ιαπωνία, για το 2017 αναμένεται μια συγκρατημένη ανάπτυξη της τάξης του 1,4% περίπου, η οποία θα βασιστεί κυρίως σε υποστηρικτικές μακροοικονομικές πολιτικές ζήτησης. Η ανεργία θα παραμείνει σταθερά στο 2,8%-3,1% περίπου, ενώ ο πληθωρισμός θα κινηθεί ελαφρά πάνω από το μηδέν (0,3%-0,6%). Το «παραγωγικό κενό» της Ιαπωνίας εκτιμάται ότι θα μειωθεί στο -1,0% (από -1,7% το 2016).

Για τον Καναδά αναμένεται μια ελαφρώς υψηλότερη οικονομική ανάκαμψη το 2017, κατά +0,7% περίπου (στο 2,8% από 2,1%, τον Φεβρουάριο του 2017), η οποία θα στηρίζεται κυρίως σε μια περαιτέρω δημοσιονομική επέκταση αλλά και σε μια μικρή διολίσθηση του καναδικού δολαρίου σε σχέση με το αμερικανικό, γεγονός που βοηθά τις εξαγωγές της χώρας. Από την άλλη πλευρά, όπως προαναφέρθηκε, η ανεργία στη χώρα θα παραμείνει σε υψηλά επίπεδα (κοντά στο 6,5%), παρά το γεγονός ότι παρατηρείται ταυτόχρονα μια υποχώρηση στο «παραγωγικό κενό» της χώρας στο -0,5% (από -0,9%, το 2016).

Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι από μόνο του μια διαφορετική περίπτωση, καθώς ξεκινά η υλοποίηση του Brexit. Εμπεριέχει δηλαδή κάποια αβεβαιότητα για το 2017 σε ό,τι αφορά τα κύρια μακροοικονομικά μεγέθη. Πάντως, σε γενικές γραμμές αναμένεται μια βελτίωση στον ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ, σε σχέση με τις προηγούμενες προβλέψεις, κατά +0,4% περίπου (1,6% σε σχέση με το 1,2% της προηγούμενης εκτίμησης για το 2017). Επίσης, η εκτίμηση της ανεργίας θα κινηθεί σταθερά στο 5,0%. Από την άλλη πλευρά, ο πληθωρισμός θα είναι περίπου ο ίδιος (εκτιμάται σε 2,8% για το 2017). Τέλος, σε ό,τι αφορά το «παραγωγικό κενό», θα υπάρξει επίσης μια ελαφρά άνοδος του από +0,3%, τον Φεβρουάριο του 2017, σε +0,7% περίπου, με βάση τις νέες εκτιμήσεις. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει την πιθανότητα μιας μικρής υπερθέρμανσης στην οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου.

1.5.3. Ευρωζώνη

Με βάση τα μακροοικονομικά στοιχεία του Πίνακα 1.5.1, οι προβλέψεις για την πορεία ανάπτυξης της Ευρωζώνης είναι περίπου οι ίδιες με αυτές που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο τεύχος των ΟΕ. Αναμένεται δηλαδή μια ανάπτυξη της τάξης του 1,7%-1,8% περίπου για το 2017 (+0,1% έως +0,2%, υψηλότερη ανάπτυξη από την προηγούμενη πρόβλεψη). Η ανάπτυξη αυτή θα προέλθει κυρίως από μια σειρά από παράγοντες όπως η σχετικά ουδέτερη δημοσιονομική στάση, οι όχι και τόσο υψηλές τιμές πετρελαίου, η χαλαρή νομισματική πολιτική και η παλαιότερη υποτίμηση του ευρώ. Η πορεία της οικονομίας της Ευρωζώνης θα μπορούσε να ήταν καλύτερη εάν υπήρχε μεγαλύτερη συμμετοχή των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στην ανάπτυξη. Για το «παραγωγικό κενό» της Ευρωζώνης, να αναφέρουμε εδώ ότι δεν αναμένονται διαφοροποιήσεις, για το 2017, σε σχέση με την προηγούμενη εκτίμηση. Θα κινηθεί δηλαδή σε οριακά αρνητικά επίπεδα της τάξης του -0,6% με -0,7%, όπως περίπου και στην προηγούμενη καταγεγραμμένη εκτίμηση⁵. Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει εμμέσως την ύπαρξη μιας κάποιας αδρανούς ζήτησης που βραχυχρόνια σηματοδοτεί τη δυνατότητα μιας περαιτέρω βελτίωσης του ρυθμού ανάπτυξης στην Ευρωζώνη. Υπάρχουν βέβαια και διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα⁶, με ιδιαίτερη περίπτωση (outlier) την ελληνική οικονομία⁷.

Σε ό,τι αφορά τον πληθωρισμό της Ευρωζώνης, οι νέες προσδοκίες για το 2017 αναφέρονται σε μια περαιτέρω αύξησή του που εκτιμάται να είναι της τάξης του +0,1% έως και +0,7%. Συγκεκριμένα, η ΕΕ, ο ΟΟΣΑ και το ΔΝΤ εκτιμούν πληθωρισμό στα επίπεδα του 1,7%, το 2017, λόγω και της σταδιακής αύξησης των τιμών της ενέργειας διεθνώς (κατά 20%-25% περίπου από τον Αύγουστο του 2016).

Στο θέμα της αγοράς εργασίας και της ανεργίας ειδικότερα, υπάρχει μια πολύ οριακή βελτίωση στις προβλέψεις για τη μείωση της ανεργίας αλλά όχι και για την αύξηση της απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, η ανεργία στις νέες προβλέψεις εκτιμάται στα επίπεδα του 9,4%, δηλαδή κατά -0,2% με -0,3% χαμηλότερα από τις προηγούμενες προβλέψεις. Η απασχόληση αναμένεται, σύμφωνα με τις πρόσφατες προβλέψεις της ΕΕ, να συνεχίσει να αυξάνεται κατά 1,2% ετησίως. Και τα δύο αυτά μεγέθη (ανεργία και απασχόληση) κρίνονται βελτιωμένα σε σχέση με το 2016, αλλά οι ρυθμοί βελτίωσης είναι μάλλον αργοί.

5. Οι εκτιμήσεις του OECD δεν έχουν επανεκτιμηθεί σε σχέση με τον Νοέμβριο του 2016.

6. Από -1,4% στη Φιλανδία έως +1,8% στη Λετονία.

7. Εκτιμάται στο -7,6%.

Σε ό,τι αφορά την πορεία της κατάκτησης των συνιστωσών συνεισφοράς⁸ της αύξησης του ΑΕΠ της Ευρωζώνης, παρατηρούμε ότι: Με βάση τα επιμέρους στοιχεία του ΑΕΠ⁹, πρωτεύοντα ρόλο φαίνεται να παίζουν οι εξαγωγές (με συνεισφορά της τάξης του 1,8)¹⁰, ενώ τη δεύτερη θέση συνεισφοράς στην αύξηση του ΑΕΠ της Ευρωζώνης καταλαμβάνει η *ιδιωτική κατανάλωση* (η οποία αναμένεται να κινηθεί στα επίπεδα του 0,8 της συνεισφοράς), αναφορικά με την ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ. Ακολουθούν, σε συνεισφορά στην ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ, οι επενδύσεις με 0,6, χωρίς να παραγνωρίζεται και ο θετικός ρόλος της *δημόσιας κατανάλωσης* (0,3 της συνεισφοράς).

Η Ευρωζώνη αναμένεται να παραμείνει πλεονασματική σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο και το 2017, όσον αφορά το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (ΙΤΣ) της, αλλά με μια σταδιακή υποχώρηση του πλεονάσματος αυτού (από 3,4% του συνολικού ΑΕΠ, στην προηγούμενη πρόβλεψη, στο 3,0% στη νέα).

1.5.4. ΕΕ (πλην Ευρωζώνης)

Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε στις χώρες εκείνες που, για την ώρα τουλάχιστον, δεν είναι στο κοινό νόμισμα αλλά ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)¹¹. Οι χώρες αυτές βέβαια δεν είναι ομοιογενείς και ανήκουν σε δύο διαφορετικές οικονομικές κατηγορίες. Έχουμε δηλαδή τις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ, που προσπαθούν σταδιακά να εκπληρώσουν τις προϋποθέσεις, έτσι ώστε να ενταχθούν, κάποια στιγμή, στο Ευρώ (βλέπε Κροατία, Βουλγαρία, Τσεχία, Ουγγαρία, Πολωνία & Ρουμανία) και τις χώρες που επιλέγουν να απόσχουν αυτή τη χρονική στιγμή από την Ευρωζώνη (βλέπε Δανία & Σουηδία)¹². Επίσης, όπως βλέπουμε και από τον Πίνακα 1.5.1, έχουμε μικρές μόνο διαφοροποιήσεις σε ό,τι αφορά τα κύρια μακροοικονομικά μεγέθη της δεύτερης αυτής κατηγορίας χωρών/οικονομιών.

Για την πρώτη υποκατηγορία χωρών (του πρώην Ανατολικού μπλοκ), να αναφέρουμε εδώ ότι η ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ, για το 2017, αναμένεται να είναι

της τάξης του 2,6%-4,3%, περίπου. Επιπροσθέτως να επισημάνουμε ότι από αυτή την ομάδα χωρών τη μεγαλύτερη προσδοκώμενη ανάπτυξη αναμένεται να έχουν η Ρουμανία και η Ουγγαρία (με 4,3% και 3,6%, αντίστοιχα). Στο ζήτημα όμως της ανεργίας, τα πράγματα έχουν μεγαλύτερη διαφοροποίηση από ό,τι στην ανάπτυξη. Συγκεκριμένα, όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο τεύχος των ΟΕ, η Κροατία αναμένεται να παραμείνει μια ιδιαίτερη περίπτωση (outlier) με διψήφιο ποσοστό ανεργίας της τάξης του 11,6% περίπου. Από την άλλη πλευρά, οι υπόλοιπες χώρες της ομάδας αυτής θα κινηθούν με μονοψήφια ποσοστά ανεργίας που κυμαίνονται από 7,1% (Βουλγαρία) έως 3,5% (Τσεχία).

Σε ό,τι αφορά την υποκατηγορία των ήδη ανεπτυγμένων οικονομιών της δεύτερης ομάδας, διαπιστώνουμε ότι αναμένεται μια μέτρια ανάπτυξη για τη Δανία (1,7%) και μια πιο ικανοποιητική ανάπτυξη για τη Σουηδία (2,6%). Σε σχετικά χαμηλό επίπεδο θα κινηθεί και η ανεργία στις δύο αυτές οικονομίες με ποσοστά μικρότερα του 6,6% για τη Σουηδία (όπως καταγράφεται και στην προηγούμενη πρόβλεψη) και 5,8% για τη Δανία (ελαφρώς υψηλότερα από την προηγούμενη πρόβλεψη).

1.5.5. Υποψήφιες χώρες προς ένταξη στην ΕΕ¹³

Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της ενότητας χωρών είναι ότι, κατά κύριο λόγο, καλύπτει χώρες των Βαλκανίων. Το πιο αξιοπρόσεκτο στοιχείο της εν λόγω ομάδας, όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 1.5.1, είναι η υψηλή μεν ανεργία (16,2% κατά μέσο όρο, μειωμένη κατά 0,1% σε σχέση με την προηγούμενη εκτίμηση), αλλά ταυτόχρονα και ένας αξιόλογος μέσος ρυθμός ανάπτυξης που αναμένεται στο 3,2% κατά μέσο όρο.

Στις επιμέρους χώρες της ομάδας αυτής, λόγω μεγέθους αλλά και λόγω των τελευταίων πολιτικών γεγονότων, πρωτεύοντα λόγο έχει η οικονομία της Τουρκίας. Ξεκινώντας από την πορεία ανάπτυξής της, αυτή αναμένεται να κινηθεί με ρυθμό της τάξης του 3,0%, για το 2017 (βελτιωμένος ελαφρώς κατά 0,2% σε

8. Αναφερόμαστε στις βασικές συνιστώσες του ΑΕΠ: Ιδιωτική κατανάλωση, Δημόσια κατανάλωση, Επενδύσεις και Καθαρές (net) εξαγωγές.

9. Βλέπε σχετικά: European Commission, Spring 2017.

10. Η εν λόγω συνεισφορά των εξαγωγών στην αύξηση του ΑΕΠ «αναιρείται» από τις εισαγωγές με ακριβώς την ίδια (αρνητική) συνεισφορά (-1,7). Έτσι το τελικό καθαρό αποτέλεσμα συνεισφοράς των εξαγωγών στην αύξηση του ΑΕΠ είναι σχεδόν μηδενικό.

11. Αναφερόμαστε στις χώρες: Κροατία, Βουλγαρία, Δανία, Τσεχία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία, Σουηδία.

12. Το Ηνωμένο Βασίλειο, λόγω της διαδικασίας του Brexit, είναι από μόνο του μια διαφορετική περίπτωση και σχολιάζεται ξεχωριστά στην ενότητα των ανεπτυγμένων οικονομιών (G4).

13. Αναφερόμαστε στις χώρες: πΓΔΜ, Μαυροβούνιο, Σερβία, Τουρκία, Αλβανία.

σχέση με την προηγούμενη εκτίμηση). Ο κυριότερος παράγοντας ανάπτυξης της χώρας, μετά τις αβεβαιότητες που δημιούργησαν τα πολιτικά γεγονότα, αναδεικνύεται η νομισματική πολιτική, η οποία φαίνεται να «προσαρμόζεται» σε μια πολιτική υποτίμησης της τουρκικής λίρας, ώστε να ενισχυθούν οι εξαγωγές της. Πρόβλημα πάντως για την Τουρκία παραμένει η ανεργία, η οποία διατηρείται στα επίπεδα του 11,1% περίπου. Σε ό,τι αφορά τον πληθωρισμό, αναμένεται για το 2017 σημαντική άνοδος, σε σχέση με τα μάλλον συντηρητικά επίπεδα των προηγούμενων προβλέψεων (8,0%), στα επίπεδα του 11,1%. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι η χώρα έχει τον υψηλότερο πληθωρισμό από όλες τις άλλες χώρες της συγκεκριμένης ομάδας και με σημαντική διαφορά¹⁴.

Στην περίπτωση της Σερβίας ο ρυθμός ανάπτυξης για το 2017 αναμένεται να παραμείνει στο ήδη προσδοκώμενο επίπεδο του 3,2%. Ο κυριότερος παράγοντας της ανάπτυξης της χώρας, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Spring, 2017), αναμένεται να είναι η ιδιωτική κατανάλωση αλλά και η υψηλή εξαγωγική μεγέθυνσή της. Η ανεργία θα είναι και στην Σερβία υψηλή, αλλά βελτιωμένη σε σχέση με την προηγούμενη πρόβλεψη και θα κινηθεί στα επίπεδα του 13,1%. Για τον πληθωρισμό, τέλος, οι νέες προβλέψεις αναφέρονται σε επίπεδο της τάξης του 3,4%¹⁵.

Η Αλβανία, το Μαυροβούνιο και η πΓΔΜ είναι οι μικρότερες χώρες της συγκεκριμένης ομάδας χωρών. Ο ρυθμός ανάπτυξής τους, για το 2017, αναμένεται να είναι σχετικά ομοιόμορφος και μην μεταβληθεί σε σχέση με τις προηγούμενες διεθνείς προβλέψεις. Συγκεκριμένα, θα είναι της τάξης του 2,9% έως 3,7%, περίπου. Από την άλλη πλευρά, η ανεργία και στις τρεις χώρες αναμένεται να διατηρηθεί σε πολύ υψηλά επίπεδα, χωρίς ιδιαίτερες μεταβολές από την προηγούμενη πρόβλεψη. Συγκεκριμένα, τη μικρότερη ανεργία της υποομάδας αυτής θα παρουσιάσει η Αλβανία (14,7%) και την υψηλότερη η πΓΔΜ (22,4%). Σε ό,τι αφορά, τέλος, τον πληθωρισμό, τα πράγματα αναμένεται να είναι πολύ πιο ελεγχόμενα από ό,τι με την ανεργία, με ποσοστά που θα κυμανθούν από 0,8% (πΓΔΜ) μέχρι 2,2% (Αλβανία).

1.5.6. Αναπτυσσόμενες οικονομίες¹⁶

Οι αναδυόμενες και οι αναπτυσσόμενες οικονομίες αναμένεται, πρώτον, να έχουν μια ελαφρώς μικρότερη πορεία ανάπτυξης (κατά -0,1%) σε σχέση με την προηγούμενη πρόβλεψη που καταγράφηκε στο προηγούμενο τεύχος των ΟΕ. Έτσι, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1.5.1, η μέση αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης της ομάδας των χωρών αυτών, για το 2017, εκτιμάται στο 4,5% περίπου (από 4,2% το 2016), που είναι και ο μεγαλύτερος ρυθμός ανάπτυξης από όλες τις παρουσιαζόμενες ομάδες χωρών. Αντίστοιχα, στο υψηλότερο μέσο επίπεδο κινείται και ο πληθωρισμός στις χώρες αυτές (4,7%, για το 2017), υψηλότερος κατά +0,3% σε σχέση με την προηγούμενη πρόβλεψη, αν και υπάρχει σοβαρή διακύμανση από χώρα σε χώρα.

Παρακάτω αναφερόμαστε εν συντομία, όπως και στο προηγούμενο τεύχος των ΟΕ, στις σημαντικότερες χώρες της συγκεκριμένης ομάδας που είναι η Κίνα, η Βραζιλία, η Ρωσία και η Ινδία, οι οποίες δίνουν και τον τόνο της πορείας της ομάδας αυτής.

Ξεκινώντας από την ανάπτυξη της Κίνας, να αναφέρουμε ότι, για το 2017, αναμένεται μια βελτιωμένη ανάπτυξη στα επίπεδα του 6,6% (+0,6%, σε σχέση με την προηγούμενη εκτίμηση). Η εξέλιξη αυτή κρίνεται ως θετική και ελπιδοφόρα γενικότερα, λόγω του επηρεασμού του παγκόσμιου αλλά και του διασυνοριακού εμπορίου που προκαλεί η Κίνα στις άλλες αναπτυσσόμενες οικονομίες. Ο πληθωρισμός της Κίνας αναμένεται να μειωθεί στα επίπεδα του 2,5% περίπου (από 3,0% στην προηγούμενη εκτίμηση)¹⁷. Πέρα από αυτά, υπάρχει πάντα ένας προβληματισμός για την ταχύτητα και την ποιότητα των μεταρρυθμίσεων αλλά και για τη μεσοπρόθεσμη πορεία των τιμών του real estate στη χώρα.

Για τη Βραζιλία, τα πράγματα δείχνουν βελτιωμένα και πιθανώς να μην υπάρξει τελικά ύφεση το 2017 στη χώρα. Αναλυτικότερα, ενώ για το 2016 η ύφεση έφθασε το -3,6%, για το τρέχον έτος αναμένεται να υπάρξει μάλλον σταθεροποίηση (+0,2%). Ο πληθωρισμός, τέλος, αναμένεται να υποχωρήσει σημαντικά και από το 8,7% του 2016 να πέσει στο 4,4% φέτος¹⁸.

14. Δεν υπάρχουν νέες προβλέψεις για το «παραγωγικό κενό» της Τουρκίας.

15. Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για το «παραγωγικό κενό» της Σερβίας, όπως επίσης και για το «παραγωγικό κενό» της πΓΔΜ, του Μαυροβούνιου και της Αλβανίας.

16. Η συγκεκριμένη ομάδα κρατών είναι η πιο πολυπληθής από τις κατηγορίες που παρουσιάζουμε εδώ και, όπως μας αναφέρει η Έκθεση του ΔΝΤ, περιλαμβάνει πέντε (5) επιμέρους ομάδες κρατών: Ανεξάρτητα κράτη και κράτη της Κοινοπολιτείας, Αναδυόμενες ασιατικές χώρες, Αναδυόμενες ευρωπαϊκές χώρες, χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής και, τέλος, χώρες της Μ. Ανατολής, της Β. Αφρικής, το Αφγανιστάν, το Πακιστάν & την Υποσαχάρια Αφρική.

17. Δεν υπάρχουν στοιχεία για την ανεργία ούτε για το «παραγωγικό της κενό» στην Κίνα.

18. Δεν υπάρχουν στοιχεία για το «παραγωγικό κενό» της Βραζιλίας.

Η Ρωσία δείχνει κάποια σημάδια ανάκαμψης μετά την περιορισμένη ύφεση που παρουσίασε το προηγούμενο έτος. Έτσι, ενώ η ύφεση για το 2016 ελαχιστοποιήθηκε στα επίπεδα του -0,2%, το τρέχον έτος αναμένεται να υπάρξει μια αξιοπρόσεκτη ανάκαμψη (1,2%-1,4%). Σε ό,τι αφορά την ανεργία, με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, θα παραμείνει στα ίδια σχετικά χαμηλά επίπεδα με το 2016 (5,7% περίπου). Θετικά είναι τα νέα για τον πληθωρισμό, ο οποίος αναμένεται να υποχωρήσει από το 7,2% του 2016 (ίσως και κάτω από το 5,0% για το 2017¹⁹).

Τέλος, για την περίπτωση της Ινδίας, για το 2017, αναμένεται ένας σταθερά υψηλός ρυθμός ανάπτυξης της τάξης του 7,2%, υψηλότερος κατά 0,4% σε σχέση με το 2016. Ελαφρά υψηλότερο, σε σχέση με το 2016, αναμένεται να είναι το επίπεδο του πληθωρισμού στη χώρα (στο 5,1% περίπου)²⁰.

1.5.7. Ελλάδα

Για τη χώρα μας, η αναμενόμενη ανάπτυξη για το 2017 παρουσιάζει κάποια απόκλιση από Οργανισμό σε Οργανισμό²¹ (από 1,1% έως 2,2%, βλέπε Πίνακα 1.5.1). Οι υπάρχουσες ενδείξεις, όπως παρατηρεί και η ΕΕ (EC, Spring 2017), που αποτυπώνονται στη βελτίωση των δεικτών του καταναλωτικού και επενδυτικού κλίματος καθώς επίσης και στην υπεραπόδοση των δημόσιων εσόδων, συνηγορούν στην περαιτέρω ανάπτυξη της χώρας. Μια τέτοια εξέλιξη, εάν συνεχιστεί και το 2018, θα βοηθήσει σημαντι-

κά και στην περαιτέρω χαλάρωση των κεφαλαιακών ελέγχων (capital controls).

Για το «παραγωγικό κενό» να αναφέρουμε εδώ ότι, λόγω της ιδιαιτερότητας της ελληνικής οικονομίας, δεν φαίνεται επίσης να υπάρχουν συγκλίνουσες απόψεις για το 2017 (τα ποσοστά εκτιμώνται από -7,6% έως και -11,9% περίπου, βλέπε Πίνακα 1.5.1). Επιπρόσθετα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (EC, Spring 2017) πρόσφατα αύξησε τις εκτιμήσεις της για το «παραγωγικό κενό» της χώρας, για το 2017, κατά -0,7% (στο -7,6% από το -6,9% της προηγούμενης εκτίμησης).

Για την αγορά εργασίας (ανεργία), υπάρχει μια μικρή αποκλίνουσα άποψη κυρίως μεταξύ των εκθέσεων της ΕΕ και του ΔΝΤ. Συγκεκριμένα, στις δύο εκθέσεις των Οργανισμών αυτών καταγράφεται ότι η ανεργία θα κινηθεί, αντίστοιχα, μεταξύ 21,9% με 22,8% για το 2017 (ελαφρώς αυξημένη σε σχέση με τις προηγούμενες εκτιμήσεις των δύο Οργανισμών). Η πρόσφατη έκθεση του ΟΟΣΑ (Ιούνιος 2017) μιλά για ανεργία της τάξης του 22,2% για το 2017. Επίσης, ο αποπληθωρισμός δείχνει να έχει τερματιστεί (αναμένεται αντίστοιχα πληθωρισμός της τάξης του 1,2% έως 1,4% για το 2017), κυρίως λόγω της αύξησης των έμμεσων φόρων (π.χ. ΦΠΑ).

Σε ό,τι αφορά, τέλος, τα δημοσιονομικά θέματα, το συνολικό δημοσιονομικό έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης αναμένεται, για το 2017, να είναι περίπου της τάξης του 1,2% του ΑΕΠ. Για δε το 2018 εκτιμάται ένα πρωτογενές δημοσιονομικό πλεόνασμα της τάξης του 0,6% του ΑΕΠ.

19. Δεν υπάρχουν στοιχεία για το «παραγωγικό κενό» της Ρωσίας.

20. Δεν υπάρχουν στοιχεία για την ανεργία ούτε για το «παραγωγικό κενό» στην Ινδία.

21. Σχετικά μικρότερες αποκλίσεις αύξησης του ΑΕΠ, για το 2017, παρουσιάζουν οι κυριότεροι ελληνικοί ερευνητικοί Οργανισμοί (π.χ. ΥΠΟΙΚ: 1,8%, ΙΟΒΕ: 1,5%, ΚΕΠΕ: 1,6%).

2. Δημόσια οικονομικά

2.1. Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021

Ελισάβετ Ι. Νίτση

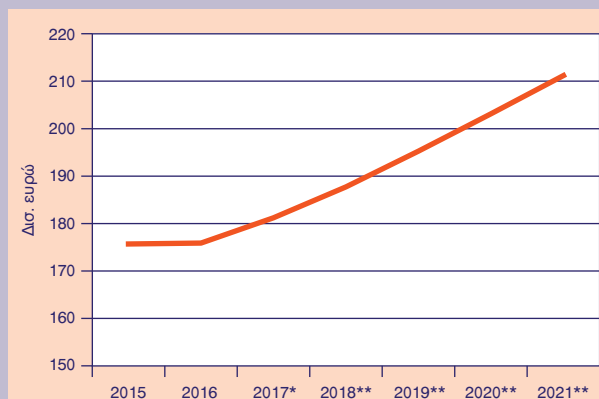
Το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021 (ΜΠΔΣ), που ψηφίστηκε πρόσφατα στη Βουλή των Ελλήνων, αποτελεί τον οδικό χάρτη της δημοσιονομικής πολιτικής για τα επόμενα χρόνια και είναι το αποτέλεσμα της συμφωνίας της Κυβέρνησης με τους επίσημους δανειστές της χώρας: την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

Το ΜΠΔΣ 2018-2021, όπως παρουσιάζεται, απεικονίζει τις προβλέψεις και τις εξελίξεις των δημοσιονομικών μεγεθών της Γενικής Κυβέρνησης μετά την ενσωμάτωση των δημοσιονομικών παρεμβάσεων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι εξισορροπητικές παρεμβάσεις, που συμφωνήθηκαν για το κλείσιμο της δεύτερης αξιολόγησης του οικονομικού προγράμματος εξυγίανσης, στο πλαίσιο της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης. Να σημειωθεί ότι στο βασικό σενάριο που αποτελεί τη βάση του ΜΠΔΣ 2018-2021 έχουν ενσωματωθεί όλες οι επικαιροποιημένες δημοσιονομικές παρεμβάσεις του προηγούμενου ΜΠΔΣ 2015-2018, αλλά και οι παρεμβάσεις που νομοθετήθηκαν προκειμένου να επιτευχθούν οι δημοσιονομικοί στόχοι που είχαν τεθεί με τη Σύμβαση Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης, η οποία είχε επικυρωθεί από τη Βουλή των Ελλήνων την 19η Αυγούστου του 2015.

Καθώς το ΜΠΔΣ 2018-2021 περιλαμβάνει και τις εξισορροπητικές δημοσιονομικές παρεμβάσεις, και για λόγους σύγκρισης, στον Πίνακα 2.1.1 παρουσιάζεται το ΜΠΔΣ 2018-2021 χωρίς αυτές. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι αναμένεται σημαντική αύξηση του ονομαστικού ΑΕΠ (Διάγραμμα 2.1.1) τα επόμενα χρόνια. Η αύξηση αυτή προβλέπεται να είναι 3,0% το 2017, 3,6% το 2018 και 4% τα επόμενα χρόνια.

Αναφορικά με τον Κρατικό Προϋπολογισμό, οι παρεμβάσεις που συμφωνήθηκαν για να επιτευχθούν οι στόχοι του οικονομικού προγράμματος, χωρίς τις εξισορροπητικές παρεμβάσεις, προβλέπεται να φέρουν πολύ αυξημένα έσοδα και, δεδομένου ότι γίνεται σημαντική προσπάθεια σταθεροποίησης των δαπανών περί τα 55 δισ. ευρώ, αυτό τον οδηγεί να γίνει ταμειακά πλεονασματικός, ξεκινώντας το 2019 από μηδενικό ταμειακό έλλειμμα (26 εκατ. ευρώ πλεόνασμα) και φθάνοντας τα επόμενα έτη σε σημαντικά ταμειακά πλεονάσματα, 3,1 δισ. ευρώ το 2020 και 5,4 δισ. ευρώ το 2021 (Διάγραμμα 2.1.2). Το αντίστοιχο πρωτογενές ταμειακό αποτέλεσμα είναι από το 2017 σημαντικά πλεονασματικό (4,3 δισ. ευρώ) και φθάνει το 2021 στα 11,4 δισ. ευρώ περίπου. Να σημειωθεί ότι αντίστοιχη είναι και η πορεία των στοιχείων του Προϋπολογισμού της Κεντρικής Κυβέρνησης, αν δηλαδή προσθέσουμε στα παραπάνω στοιχεία και τα στοιχεία των Νομικών Προσώπων Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου, των επανασταξινομημένων Δημόσιων Επιχειρήσεων και Οργανισμών (ΔΕΚΟ), των Νοσοκομείων –Πρωτοβάθμιο Εθνικό Δίκτυο Υγείας (ΠΕΔΥ), αλλά και της Γενικής Κυβέρνησης, η οποία περιλαμβάνει και τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) και τους Οργανισμούς Κοινωνικής Ασφάλισης (ΟΚΑ) εκτός των Νοσοκομείων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.1
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν 2015-2021
σε ονομαστικούς όρους, δισ. ευρώ

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: * Εκτίμηση. ** Πρόβλεψη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021 μόνο με τις παρεμβάσεις για την περίοδο 2018-2021 (σε ταμειακή και ESA βάση) (σε εκατ. ευρώ)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	ΔΥΕ ¹	ΔΥΕ	Εκτίμηση	Πρόβλεψη	Πρόβλεψη	Πρόβλεψη	Πρόβλεψη
I. Έσοδα	51.593	53.136	55.281	55.008	54.951	58.433	60.488
1. Καθαρά έσοδα Τακτικού Προϋπολογισμού	46.761	48.958	51.664	51.273	51.361	55.053	57.123
α. Τακτικά έσοδα	47.791	52.336	52.730	52.938	54.129	57.999	60.292
1. Άμεσοι φόροι	19.936	21.839	21.525	21.453	22.167	25.294	26.736
2. Έμμεσοι φόροι	23.781	25.680	26.718	27.502	28.110	28.771	29.517
3. Απολήψεις από ΕΕ	428	415	508	321	202	203	204
4. Μη φορολογικά έσοδα	3.646	4.402	3.979	3.662	3.650	3.731	3.835
β. Μη τακτικά έσοδα	1.533	430	306	283	294	306	318
γ. Επιστροφές φόρων	3.108	3.263	3.324	3.383	3.493	3.609	3.733
γ1. Επιστροφές φόρων από ειδική πίστωση	0	1.026	0	0	0	0	0
δ. Ειδικά έσοδα από εκχώρηση αδειών και δικαιωμάτων	254	106	1.607	1.121	140	106	83
ε. Μεταφορά εσόδων από ΑΝΦΑ	291	375	345	314	291	251	163
στ. Μη προσδιορισμένα μέτρα	0	0	0	0	0	0	0
2. Έσοδα ΠΔΕ	4.832	4.178	3.617	3.735	3.590	3.380	3.365
α. Εισροές ΕΣΠΑ	3.900	3.861	3.437	3.555	3.410	3.200	3.185
β. Ίδια έσοδα	932	317	180	180	180	180	180
II. Δαπάνες	55.921	59.793	56.595	56.104	54.925	55.298	55.117
1. Δαπάνες Τακτικού Προϋπολογισμού	49.544	53.506	49.845	49.354	47.925	48.298	48.117
α. Πρωτογενείς δαπάνες	43.744	47.918	44.195	43.454	42.125	42.498	42.117
1. Μισθοί και συντάξεις	18.359	18.065	12.366	12.540	12.831	13.116	13.165
2. Ασφάλιση, Περίθαλψη & Κοινωνική Προστασία	14.715	15.630	20.268	19.649	18.537	18.275	18.290
3. Λειτουργικές και άλλες δαπάνες	5.469	5.309	5.704	5.295	5.313	5.297	5.392
4. Αποδόσεις προς τρίτους	2.786	3.248	3.119	3.395	3.411	3.523	3.523
5. Αποθεματικό	0	0	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
6. Δαπάνες ανάληψης δανείων από τον ΕSM και παράλληλες δαπάνες δημοσίου χρέους	178	54	75	20	20	20	20
7. Ανάληψη χρεών	0	553	193	0	0	0	0
8. Εγγυήσεις για φορείς εντός Γενικής Κυβέρνησης	1619	1614	855	927	368	622	82
9. Εγγυήσεις για φορείς εκτός Γενικής Κυβέρνησης	53	37	140	118	115	115	115
10. Δαπάνες εξοπλιστικών προγραμμάτων	565	584	475	510	530	530	530
11. Χρηματοδότηση για πληρωμές υποχρεώσεων προηγούμενων οικονομικών ετών	0	2.824	0	0	0	0	0
β. Τόκοι	5.800	5.588	5.650	5.900	5.800	5.800	6.000
2. ΠΔΕ	6.377	6.287	6.750	6.750	7.000	7.000	7.000
α. Συγχρηματοδοτούμενο σκέλος	5.717	5.454	5.750	5.750	5.750	5.750	5.750
β. Εθνικό σκέλος	660	833	1.000	1.000	1.250	1.250	1.250
III. Ταμειακό Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού	-4.328	-6.657	-1.314	-1.096	26	3.135	5.371
% ΑΕΠ	-2,46%	-3,78%	-0,73%	-0,58%	0,01%	1,54%	2,54%
III. α. Ταμειακό Πρωτογενές αποτέλεσμα Κρατικού Προϋπολογισμού	1.472	-1.069	4.336	4.804	5.826	8.935	11.371
% ΑΕΠ	0,84%	-0,61%	2,39%	2,56%	2,98%	4,40%	5,38%

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	ΔΥΕ ¹	ΔΥΕ	Εκτίμηση	Πρόβλεψη	Πρόβλεψη	Πρόβλεψη	Πρόβλεψη
Εθνικολογιστικές προσαρμογές Κεντρικής Διοίκησης	-3.648	134	-2.657	-781	57	-687	-1.007
1. Εθνικολογιστικές προσαρμογές - Έσοδα	-2657	-1123	-1996	-348	620	464	473
Τακτικά έσοδα	-33	-375	-518	30	205	104	104
Μη τακτικά έσοδα	-16	104	0	0	0	0	0
Επιστροφές φόρων	-6	13	0	0	0	0	0
Έσοδα αποκρατικοποιήσεων και εκχώρηση αδειών και δικαιωμάτων του Δημοσίου	-64	100	-1361	-407	165	160	184
Μεταφορά εσόδων από ANFA	-236	0	0	0	0	0	0
Έσοδα ΠΔΕ	-924	-965	-117	29	250	200	185
Ανακεφαλαιοποίηση Τραπεζών	-1378	0	0	0	0	0	0
2. Εθνικολογιστικές προσαρμογές - Δαπάνες	-991	1.257	-661	-433	-563	-1.151	-1.480
Μισθοί και συντάξεις	174	148	170	29	41	57	73
Αμυντικές δαπάνες	-465	403	-404	207	233	187	109
Λοιπές δαπάνες	312	1437	473	431	413	55	-212
Τόκοι	-1012	-731	-900	-1100	-1250	-1450	-1450
Έσοδα Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA	48.936	52.013	53.285	54.660	55.571	58.897	60.961
Δαπάνες Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA	56.912	58.536	57.256	56.537	60.788	60.449	60.537
Πρωτογενές αποτέλεσμα Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA95	-1.164	-204	2.579	5.123	1.833	5.698	7.874
% ΑΕΠ	-0,66%	-0,12%	1,42%	2,73%	0,94%	2,81%	3,73%
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού κατά ESA 95	-7.976	-6.523	-3.971	-1.877	-5.217	-1.552	424
% ΑΕΠ	-4,54%	-3,71%	-2,19%	-1,00%	-2,67%	-0,76%	0,20%
Ισοζύγιο Νομικών Προσώπων	-3.047	1.528	1.634	1.284	1.349	1.301	1.362
Πρωτογενές αποτέλεσμα Νομικών προσώπων	-2.882	1.625	1.775	1.418	1.479	1.428	1.489
Ισοζύγιο επαναταξινομημένων ΔΕΚΟ	942	2.264	368	855	328	581	118
Πρωτογενές αποτέλεσμα ΔΕΚΟ	1.354	2.627	763	1.219	651	887	402
Ισοζύγιο Νοσοκομείων-ΠΕΔΥ	-222	1.409	509	138	113	95	69
Πρωτογενές αποτέλεσμα Νοσοκομείων-ΠΕΔΥ	-222	1.409	509	138	113	95	69
Ισοζύγιο ΟΤΑ	485	572	199	398	372	284	449
Πρωτογενές αποτέλεσμα ΟΤΑ	549	643	270	469	443	355	520
Ισοζύγιο ΟΚΑ	-608	2.042	-941	175	2.135	2.510	3.096
Πρωτογενές αποτέλεσμα ΟΚΑ²	-605	2.045	-938	178	2.138	2.513	3.099
Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA95	-10.426	1.292	-2.202	973	4.380	7.219	9.458
% ΑΕΠ	-5,93%	0,73%	-1,22%	0,52%	2,24%	3,55%	4,48%
Ενοποιημένοι τόκοι Γενικής Κυβέρνησης	6.322	5.649	6.015	6.445	6.459	6.648	6.824
% ΑΕΠ	3,60%	3,21%	3,32%	3,43%	3,31%	3,27%	3,23%
Πρωτογενές αποτέλεσμα Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA95	-4.104	6.941	3.813	7.418	10.839	13.867	16.282
% ΑΕΠ	-2,34%	3,95%	2,10%	3,95%	5,55%	6,83%	7,71%
ΑΕΠ	175.697	175.888	181.204	187.745	195.258	203.134	211.208

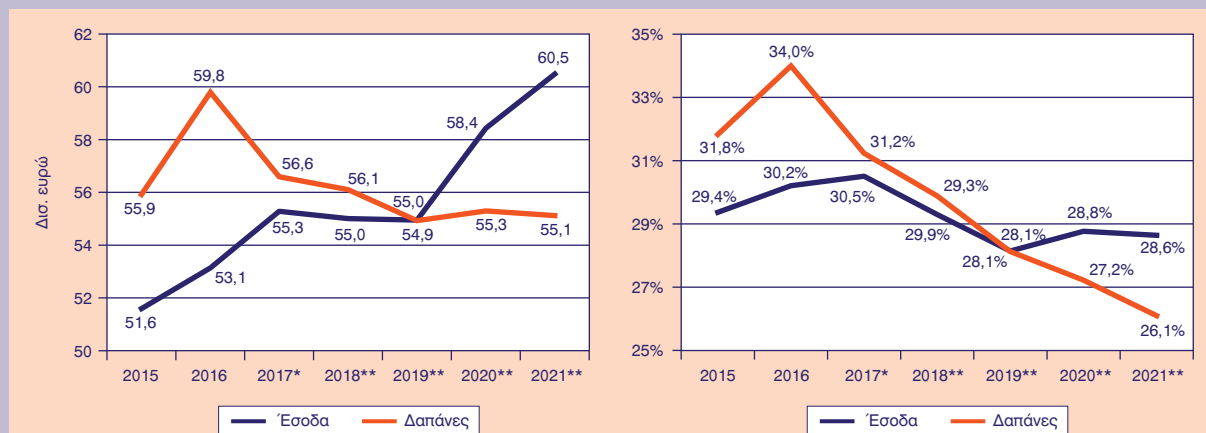
Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: ¹ ΔΥΕ: Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος, Απρίλιος 2017.

² Στο Ισοζύγιο των ΟΚΑ είναι ενσωματωμένες οι οροφές της φαρμακευτικής δαπάνης του ΕΟΠΥΥ για την περίοδο 2017-2021.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.2

Έσοδα και δαπάνες του Κρατικού Προϋπολογισμού 2015-2021, σε δισ. ευρώ και ετήσια ποσοστιαία μεταβολή

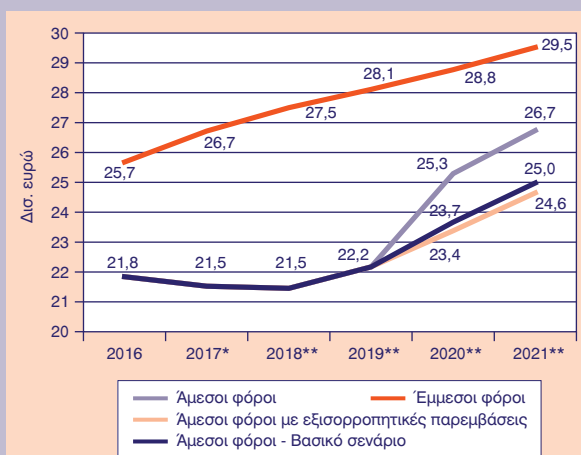

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: * Εκτίμηση. ** Πρόβλεψη.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.3

Άμεσοι και έμμεσοι φόροι 2015-2021, σε δισ. ευρώ

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: * Εκτίμηση. ** Πρόβλεψη.

Πιο συγκεκριμένα, στο σκέλος των εσόδων έχει προβλεφθεί σημαντική αύξηση των άμεσων και έμμεσων φόρων (Διάγραμμα 2.1.3 και Πίνακας 2.1.2). Οι άμεσοι φόροι αναμένεται να αυξηθούν την περίοδο 2017 έως 2021 κατά 21,4%, ενώ οι έμμεσοι κατά 14,13%. Με την αύξηση του ΑΕΠ κατά 18,6% την ίδια περίοδο οι εκτιμήσεις που αφορούν στα έσοδα από την έμμεση φορολογία, η οποία σχετίζεται άμεσα με την κατανάλωση, φαίνονται σχετικά αισιόδοξες, δεδομένης της σημαντικής αύξησης της άμεσης φορολογίας με τη μείωση του αφορολόγητου. Η προσπάθεια εφαρ-

μογής των εξισορροπητικών παρεμβάσεων με μείωση των φορολογικών συντελεστών των φυσικών και νομικών προσώπων και του ΕΝΦΙΑ και αναμόρφωση της Ειδικής Εισφοράς Αλληλεγγύης θα μπορούσαν να συμβάλουν στην αύξηση της κατανάλωσης και άρα της εισπραχής περισσότερων έμμεσων φόρων, αλλά και πάλι η πρόβλεψη για αύξηση των εσόδων από έμμεση φορολογία φτάνει το 12,5% περίπου την ίδια περίοδο.

Συνολικά, η εξέλιξη της πορείας των εσόδων απεικονίζεται στο Διάγραμμα 2.1.4. Καθώς οι παρεμβάσεις που ψηφίστηκαν, οι οποίες αναμένεται να οδηγήσουν σε πολύ υψηλά έσοδα και, συνεπώς, σε μεγάλα πλεονάσματα και αν οι προβλέψεις για την οικονομική εξέλιξη των μακροοικονομικών μεγεθών και, ιδιαίτερα, του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας ευοδωθούν, τότε τα εξισορροπητικά μέτρα, ή όσα από αυτά τελικά εφαρμοστούν, θα τα αναδιανείμουν, είτε ως μείωση φόρου, για την τόνωση της ανάπτυξης ή ως ελάφρυνση των φυσικών προσώπων, είτε ως αύξηση δαπανών για την ανακούφιση των ασθενέστερων οικονομικά ομάδων του πληθυσμού της χώρας.

Έτσι, στο σκέλος των δαπανών οι εξισορροπητικές παρεμβάσεις ενσωματώνονται στην κατηγορία των πρωτογενών δαπανών Ασφάλιση, Περιθαλψη και Κοινωνική Προστασία. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 2.1.5, η παροχή κονδυλίων για κοινωνική προστασία, απασχόληση και υγειονομική περίθαλψη για τις ασθενέστερες οικονομικά ομάδες του πληθυσμού θα οδηγήσει σε σαφή αύξηση των σχετικών δαπανών, που θα φτάσουν για τη συγκεκριμένη τριετία σωρευτικά τα 1,87 δισ. ευρώ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.2 Πρόβλεψη ετήσιας μεταβολής των μεγεθών του ΑΕΠ και των φόρων, άμεσων και έμμεσων, με βάση το ΜΠΔΣ 2018-2021, χωρίς τις εξισορροπητικές δημοσιονομικές παρεμβάσεις

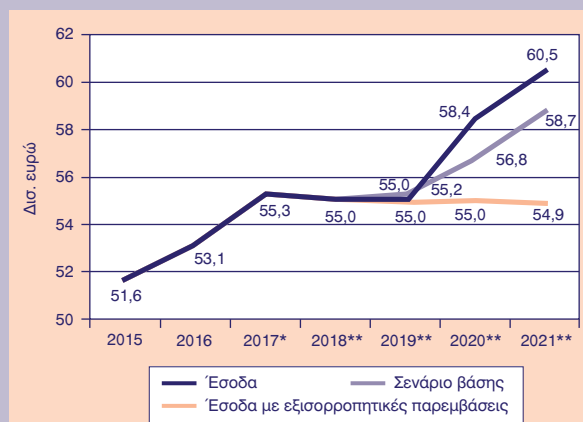
	ΑΕΠ	% Ετήσιες μεταβολές	Άμεσοι φόροι	% Ετήσιες μεταβολές	Έμμεσοι φόροι	% Ετήσιες μεταβολές
2016	175.888		21.839		25.680	
2017*	181.204	3,02%	21.525	-1,44%	26.718	4,04%
2018**	187.745	3,61%	21.453	-0,33%	27.502	2,93%
2019**	195.258	4,00%	22.167	3,33%	28.110	2,21%
2020**	203.134	4,03%	25.294	14,11%	28.771	2,35%
2021**	211.208	3,97%	26.736	5,70%	29.517	2,59%
Άθροισμα		18,64%		21,36%		14,13%

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: * Εκτίμηση. ** Πρόβλεψη.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.4

Έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού 2015-2021, σε δισ. ευρώ

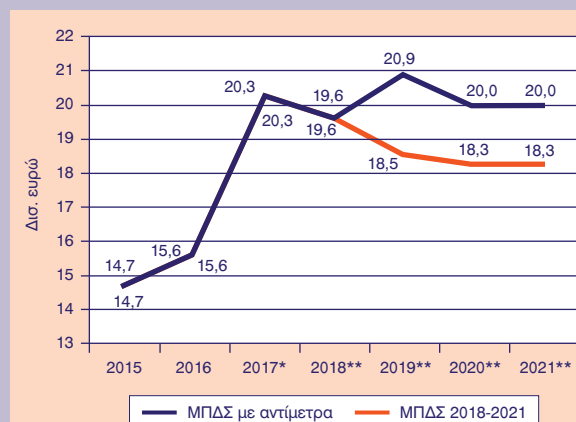

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: * Εκτίμηση. ** Πρόβλεψη.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.5

Ασφάλιση, Περίθαλψη και Κοινωνική Προστασία 2015-2021, σε δισ. ευρώ

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

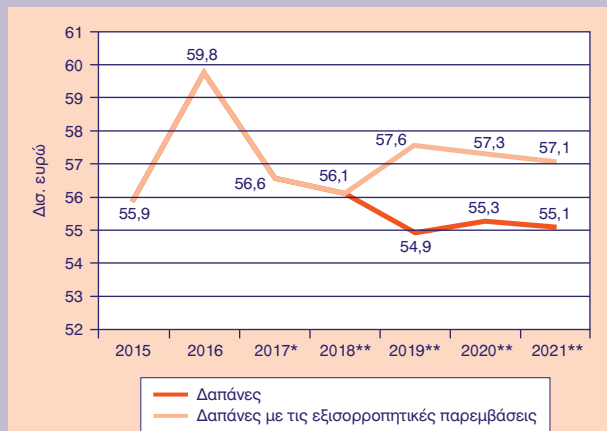
Σημειώσεις: * Εκτίμηση. ** Πρόβλεψη.

Στο σύνολο των δαπανών, από τα μέτρα που έχουν ψηφιστεί, την αναπροσαρμογή των κύριων συντάξεων, αλλά και την περικοπή της προσωπικής διαφοράς των κύριων και των επικουρικών συντάξεων, αναμένεται να προκύψει σημαντική εξοικονόμηση. Ως εκ τούτου, η δυνατότητα παροχής των εξισορροπητικών παρεμβάσεων αποτελεί μια σημαντική ενίσχυση για τους οικονομικά ασθενέστερους στους οποίους και, κυρίως, εστιάζουν οι παρεμβάσεις αυτές.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι τα μέτρα, πέραν αυτών που είχαν ψηφιστεί για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης τον Αύγουστο του 2015, που προστέθηκαν στη δεύτερη αξιολόγηση του οικονομικού προγράμματος, είναι ιδιαίτερα επώδυνα για όλους. Πλήττουν το μεγαλύτερο μέρος των φορολογουμένων με τη μείωση του αφορολόγητου, αλλά περισσότερο τους συνταξιούχους οι οποίοι, πέραν του φορολογικού μέτρου, επιβαρύνονται και με τις

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.6

Δαπάνες του Κρατικού Προϋπολογισμού 2015-2021, σε δισ. ευρώ

Πηγή: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021, Υπουργείο Οικονομικών, Μάιος 2017.

Σημειώσεις: * Εκτίμηση, ** Πρόβλεψη.

παρεμβάσεις στις συντάξεις, την αναπροσαρμογή δηλαδή των κύριων συντάξεων, αλλά και την περικοπή της προσωπικής διαφοράς των κύριων και των επικουρικών συντάξεων. Η σημαντική αύξηση των εσόδων στηρίζεται πέραν των μέτρων και στις αισιόδοξες προβλέψεις για τον ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας που συνεπάγεται τη βελτίωση των μακροοικονομικών μεγεθών. Η αύξηση των εσόδων, αν επιβεβαιωθούν οι προβλέψεις και εισπραχθούν τα αναμενόμενα έσοδα,

σε συνδυασμό με τη μείωση των δαπανών, αναμένεται να οδηγήσουν σε ιδιαίτερα μεγάλα πλεονάσματα. Τα πλεονάσματα αυτά, και με τη ρήτρα ότι οι αποδόσεις των μέτρων είναι μόνιμου χαρακτήρα, τότε και μόνον τότε, θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να χρηματοδοτήσουν τις εξισορροπητικές παρεμβάσεις. Υπάρχουν, βέβαια, και οι μη προσδιορισμένες παρεμβάσεις στο σκέλος των εσόδων που μπορεί να λειτουργήσουν ως δίκτυ ασφαλείας για τυχόν παρεκκλίσεις. Όμως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, εκτός από τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες στοχεύουν οι εξισορροπητικές παρεμβάσεις, μεγαλύτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί σε κοινωνικές ομάδες όπως οι άστεγοι, οι χρόνια άνεργοι κλπ. που δεν έχουν κανένα εισόδημα και άρα έχουν πιο άμεση ανάγκη υποστήριξης συγκριτικά με άλλες κατηγορίες που λαμβάνουν ιδιαίτερη προσοχή από την πολιτεία.

Τέλος, με το κλείσιμο της δεύτερης αξιολόγησης ανοίγει ο δρόμος για την ένταξη των ελληνικών τραπεζών στην ποσοτική χαλάρωση, η οποία θα αυξήσει τη ρευστότητα και θα δώσει ώθηση στην ελληνική οικονομία. Επιπλέον, η άμεση συμφωνία με τους εταίρους για την ελάφρυνση του χρέους μπορεί να αποτελέσει το κλειδί της επιτυχίας του προγράμματος, καθώς το λιγότερο που μπορεί να προβλέψει είναι επιμήκυνση της αποπληρωμής του και μείωση των τοκοχρεολυσίων, γεγονός που θα μειώσει το βάρος τους στον Προϋπολογισμό και άρα θα μπορεί να βοηθήσει σημαντικά στην επίτευξη του στόχου που είναι υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα, ώστε να δικαιολογούν την εφαρμογή των εξισορροπητικών παρεμβάσεων.

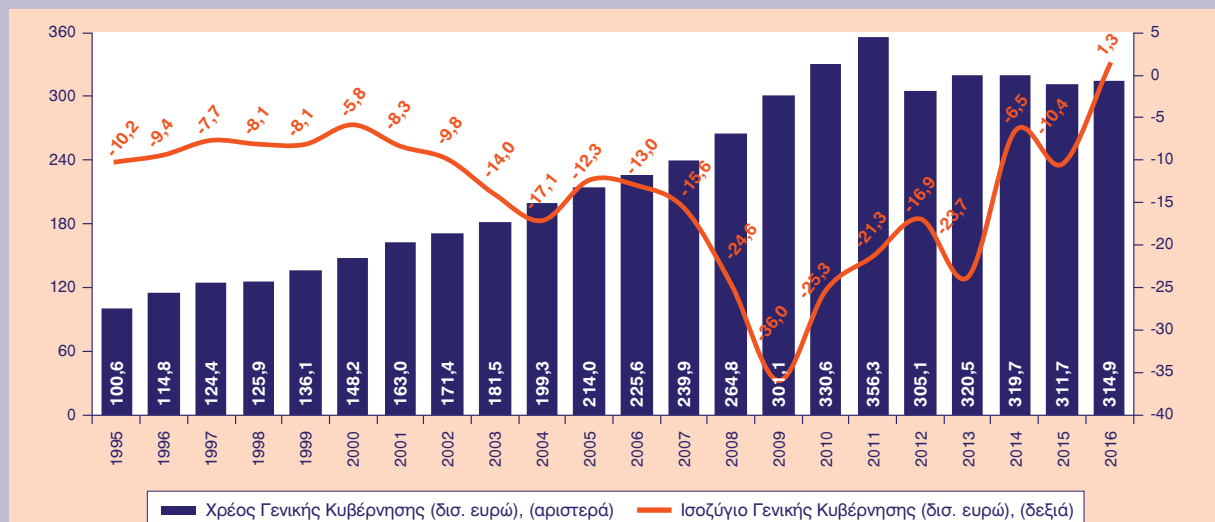
2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους

Χρήστος Τριαντόπουλος

Η εξέλιξη των δημοσιονομικών επιδόσεων για το έτος 2016 επηρέασε και το επίπεδο του δημοσίου χρέους, το οποίο, όμως, επιβαρύνθηκε και από τις γενικότερες συνθήκες στην κατάσταση των δημοσίων οικονομικών τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα προσωρινά δημοσιονομικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης διαμορφώθηκε το 2016 στα 314.897 εκατ. ευρώ (ή 179% του ΑΕΠ), με την εν λόγω επίδοση να είναι χαμηλότερη κατά 503 εκατ. ευρώ από την εκτίμηση για το κλείσιμο του έτους στον Προϋπολογισμό του 2017 που ανέρχονταν στα 315.400 εκατ. ευρώ (ή 180,3%) (Νοέμβριος 2016). Το εύρος, όμως, της θετικής απόκλισης σε σχέση

με την εκτίμηση του Προϋπολογισμού του 2017 για το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης το 2016 απέχει σημαντικά από την αντίστοιχη θετική απόκλιση που παρατηρήθηκε στο ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης (Διάγραμμα 2.2.1). Ειδικότερα, σύμφωνα με τα προσωρινά δημοσιονομικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης το 2016 είναι θετικό, καθώς καταγράφεται (για πρώτη φορά σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία) δημοσιονομικό – γενικό και όχι πρωτογενές– πλεόνασμα 1.288 εκατ. ευρώ (ή 0,7% του ΑΕΠ). Πρόκειται για μία βελτίωση κατά 5.004 εκατ. ευρώ σε σχέση με την εκτίμηση του Προϋπολογισμού του 2017 για το ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης, καθώς εκτιμούσε ότι το έτος θα κλείσει με δημοσιονομικό έλλειμμα 3.776 εκατ. ευρώ (ή 2,2% του ΑΕΠ). Ωστόσο, το 2016 παρά την επίτευξη δημοσιονομικού πλεονάσματος 1.288 εκατ. ευρώ, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης δεν μειώθηκε αντίστοιχα ή κατά λιγότερο (σύμφωνα με τη βασική δημοσιονομική ταυτότητα¹), αλλά αυξήθηκε κατά 3.229 εκατ. ευρώ, παρουσιάζοντας μια αύξηση σε σχέση με την ισοσκελισμένη δημοσιονο-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.1
Ισοζύγιο και χρέος Γενικής Κυβέρνησης, 1995-2016

Πηγή: European Commission (2017) και ΕΛΣΤΑΤ (2017).

Σημείωση: Τα ποσά του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης περιλαμβάνουν και την επίπτωση από τη στήριξη του τραπεζικού συστήματος.

1. Γενικότερα, εάν εξαιρεθούν οι προσαρμογές ελλείμματος-χρέους, κάθε έτος το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης μεταβάλλεται ανάλογα με τη μεταβολή του δημοσιονομικού ελλείμματος, το οποίο αποτελείται από το πρωτογενές πλεόνασμα και τη δαπάνη για τόκους. Από τη στιγμή, συνεπώς, πάντα υπό την υπόθεση της εξαίρεσης των προσαρμογών ελλείμματος-χρέους, που το δημοσιονομικό ισοζύγιο είναι πλεονασματικό (δηλαδή το πρωτογενές πλεόνασμα είναι τόσο υψηλό που υπερκαλύπτει τη δαπάνη για τόκους) ένα μέρος (αντίστοιχο του πλεονάσματος) των χρεολυσίων δύναται να αποπληρωθεί και να μην χρηματοδοτηθεί με νέο δανεισμό. Σε μία τέτοια περίπτωση, λοιπόν, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης θα παρουσίαζε μείωση αντίστοιχη του δημοσιονομικού πλεονάσματος. Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας, και δη για το 2016, οι προσαρμογές ελλείμματος-χρέους και το πρόγραμμα αποπληρωμής των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων παλαιότερων περιόδων επηρεάζουν την εν λόγω δημοσιονομική ταυτότητα.

μική κατάσταση κατά 4.457 εκατ. ευρώ. Πρόκειται για μία αξιοσημείωτη εξέλιξη η οποία δύναται να αποδοθεί, από τη μία πλευρά, στις (γνωστές) μεταβολές ρών και αποθεμάτων και προσαρμογές ελλείμματος-χρέους (stock-flow adjustment) και, από την άλλη, στη δανειοδότηση 3.500 εκατ. ευρώ από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ) για την αποπληρωμή ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων παλαιότερων περιόδων².

Σε όρους Κεντρικής Διοίκησης, όταν δηλαδή δεν συνυπολογιστεί τον ενδοκυβερνητικό χρέος (βλ. τον βραχυπρόθεσμο δανεισμό μέσω συμφωνιών επαναγοράς από φορείς της Γενικής Κυβέρνησης), το χρέος το 2016 διαμορφώθηκε, σύμφωνα με το Δελτίο Δημοσίου Χρέους, στα 326.358 εκατ. ευρώ, αυξημένο κατά περίπου 5 δισ. ευρώ έναντι του 2015, όποτε και είχε διαμορφωθεί στα 321.332 εκατ. ευρώ. Όσον αφορά την εξέλιξη του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης

εντός του 2017, σύμφωνα με το Δελτίο Μηνιαίων Στοιχείων της Γενικής Κυβέρνησης, τον Φεβρουάριο του 2017 διαμορφώνεται μειωμένο –σε σχέση με το τέλος του 2016– κατά 1.241 εκατ. ευρώ, καθώς έφτασε τα 325.117 εκατ. ευρώ (Πίνακας 2.2.1).

Παράλληλα, αναφορικά με τη δομή του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, όπως αυτή προκύπτει από τα στοιχεία για το πρώτο δίμηνο του 2017, το μεγαλύτερο μερίδιο παραμένουν τα δάνεια από τον Μηχανισμό Στήριξης, τα οποία, όμως, λόγω των σχετιζόμενων δημοσιονομικών επιδόσεων και των καθυστερήσεων στη ροή των προβλεπόμενων δόσεων, μειώθηκαν τον Φεβρουάριο του 2017 σε σχέση με το 2016 κατά περίπου 2,2 δισ. ευρώ, φτάνοντας τα 225,7 δισ. ευρώ (Πίνακας 2.2.1). Η εν λόγω πηγή χρηματοδότησης αφορά το 69,4% του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης (Διάγραμμα 2.2.2). Από την άλλη πλευρά, το μερίδιο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Δομή χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	2011		2013		2015		Φεβρουάριος 2017	
	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους
A. Ομόλογα	259.774,18	70,6	76.296,25	23,7	59.818,00	18,6	56.731,00	17,4
Ομόλογα στην αγορά εσωτερικού	240.940,37	65,5	73.415,28	22,8	57.112,00	17,8	54.350,00	16,7
Ομόλογα στις αγορές εξωτερικού*	18.833,81	5,1	2.880,97	0,9	2.706,00	0,8	2.381,00	0,7
B. Βραχυπρόθεσμοι τίτλοι (έντοκα γραμμάτια)	15.058,63	4,1	14.970,82	4,7	14.880,00	4,6	14.897,00	4,6
Γ. Δάνεια	93.145,19	25,3	230.210,90	71,6	236.633,00	73,6	241.583,00	74,3
Δάνεια Τραπεζής Ελλάδος	5.683,99	1,5	4.734,61	1,5	3.792,00	1,2	3.322,00	1,0
Λοιπά δάνεια εσωτερικού	836,71	0,2	115,50	0,0	110,00	0,0	263	0,1
Δάνεια Μηχανισμού Στήριξης	73.210,36	19,9	213.152,48	66,3	220.431,00	68,6	225.667,00	69,4
Λοιπά δάνεια εξωτερικού**	13.414,13	3,6	12.208,31	3,8	12.300,00	3,8	12.331,00	3,8
Δ. Βραχυπρόθεσμο δάνεια***	0,00	0,0	0,00	0,0	10.001,00	3,1	11.905,00	3,7
Σύνολο χρέους Κεντρικής Διοίκησης (A+B+Γ+Δ)	367.978,00	100,0	321.477,97	100,0	321.332,00	100,0	325.116,00	100,0

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2013, Δεκέμβριος 2016) και Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Φεβρουάριος 2017).

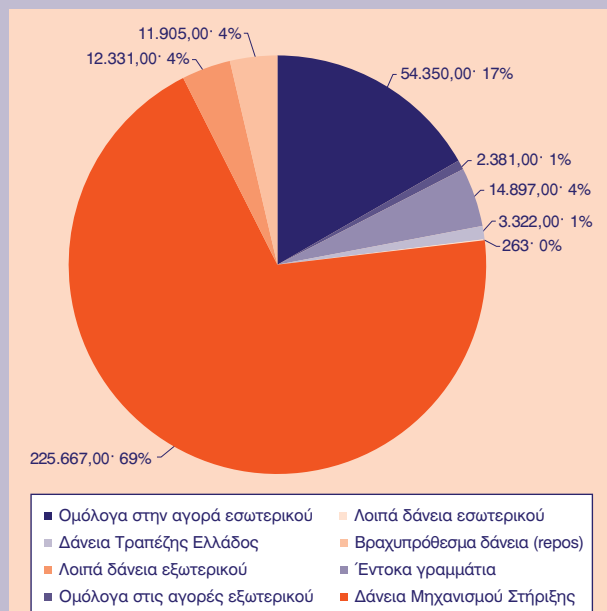
Σημειώσεις: * Περιλαμβάνονται και οι τιτλοποιήσεις στο εξωτερικό.

** Περιλαμβάνονται και ειδικά και διακρατικά δάνεια.

*** Περιλαμβάνεται και η πώληση τίτλων με σύμφωνο επαναγοράς (repos).

2. Σύμφωνα με τον Προϋπολογισμό του 2017, στο τέλος του Ιουνίου του 2016 εκταμιεύθηκε η πρώτη δόση από τον ΕΜΣ ύψους 1.800 εκατ. ευρώ για την υλοποίηση του προγράμματος αποπληρωμής ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων και τον Οκτώβριο του 2016 εκταμιεύθηκαν, επιπλέον, από τον ΕΜΣ 1.700 εκατ. ευρώ, ενώ το συνολικό ποσό για την αποπληρωμή των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων που προβλέπεται στη σχετική συμφωνία με τον ΕΜΣ ανέρχεται στα 6.600 εκατ. ευρώ για τα έτη 2016-2017.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.2
Χρέος Κεντρικής Διοίκησης (Φεβρουάριος 2017),
(εκατ. ευρώ, % χρέους)

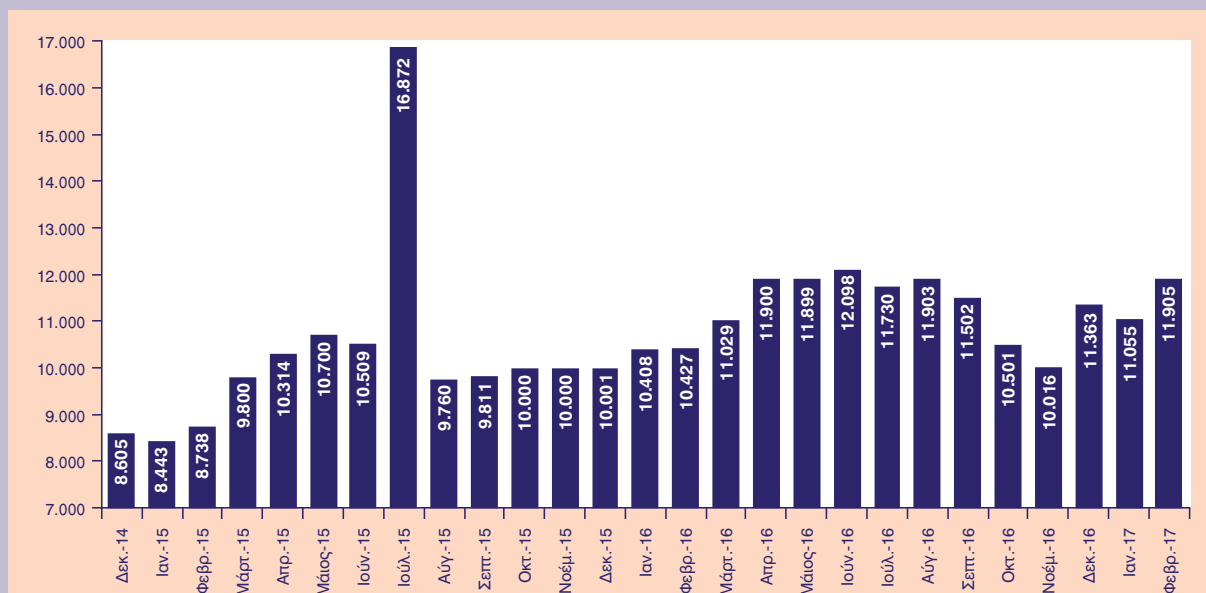

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Φεβρουάριος 2017).

είναι εκφρασμένο σε ομόλογα διατηρείται στα ίδια χαμηλά επίπεδα (56,7 δισ. ευρώ), αποτελώντας το 17,5% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης.

Επιπρόσθετα, στα ίδια επίπεδα με τους προηγούμενους μήνες διατηρείται η χρηματοδότηση της Κεντρικής Διοίκησης μέσα από βραχυπρόθεσμους τίτλους, και δη, έντοκα γραμμάτια του Ελληνικού Δημοσίου, τα οποία και παρέμεναν σταθερά στα 14,9 δισ. ευρώ. Αντίθετα, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός μέσω της αξιοποίησης της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repos) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης παρουσιάζει σημαντική αύξηση τους μήνες που ακολούθησαν τον Νοέμβριο του 2016. Ειδικότερα, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός της Κεντρικής Διοίκησης μέσω της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repos) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης, στο πλαίσιο των καθυστερήσεων στη ροή των προβλεπόμενων δόσεων, αυξήθηκε κατά περίπου 2 δισ. ευρώ μετά τον Νοέμβριο του 2016 (10 δισ. ευρώ), φτάνοντας τον Φεβρουάριο του 2017 τα 11,9 δισ. ευρώ. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα στοιχεία του Φεβρουαρίου του 2017, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός (μέσω repos) συνιστά, πλέον, το 3,7% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης (Διάγραμμα 2.2.3).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.3
Βραχυπρόθεσμος δανεισμός Κεντρικής Διοίκησης (repos)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (διάφοροι μήνες).

Σημειώσεις:

Η επίδοση του Ιουλίου του 2015 παρουσιάζει μεγάλη απόκλιση, διότι περιλαμβάνει το βραχυπρόθεσμο δάνειο «γέφυρα» που έλαβε η χώρα από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ύψους 7,16 δισ. ευρώ μεταξύ δεύτερου και τρίτου προγράμματος προσαρμογής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Σύνοψη χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	Δεκέμβριος 2011	Δεκέμβριος 2012	Δεκέμβριος 2013	Δεκέμβριος 2015	Φεβρουάριος 2017
A. Επιτόκιο					
Σταθερού επιτοκίου ¹	62,0%	32,7%	28,5%	30,9%	30,0%
Κυμαινόμενου επιτοκίου ^{1, 2}	38,0%	67,3%	71,5%	69,1%	70,0%
B. Διαπραγμάτευση					
Διαπραγματεύσιμο	74,7%	34,3%	28,4%	23,2%	21,9%
Μη διαπραγματεύσιμο	25,3%	65,7%	71,6%	76,8%	78,1%
Γ. Νόμισμα					
Ευρώ	97,5%	96,7%	95,9%	96,5%	97,0%
Νομίσματα εκτός Ευρωζώνης	2,5%	3,3%	4,1%	3,5%	3,0%

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2012, Δεκέμβριος 2013, Δεκέμβριος 2015, Φεβρουάριος 2017).

Σημειώσεις: 1. Η σχέση σταθερού/κυμαινόμενου συμπεριλαμβάνει τις πράξεις swap επιτοκίου.

2. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.

Παράλληλα με τη δομή του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, όπως έχει σημειωθεί και στις προηγούμενες σχετικές αναλύσεις, αλλαγές σημειώθηκαν τα τελευταία χρόνια και στα χαρακτηριστικά του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Έτσι, και τον Φεβρουάριο του 2017 το μεγαλύτερο μέρος του χρέους ήταν μη διαπραγματεύσιμο (78,1%) και σε κυμαινόμενο επιτόκιο (70,0%), σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε το 2011. Όπως έχει σημειωθεί ξανά, η εξέλιξη αυτή στη σύνθεση του χρέους οφείλεται, φυσικά, στη χρηματοδότηση της χώρας από τον Μηχανισμό Στήριξης, η οποία και βασίζεται σε μη διαπραγματεύσιμα και κυμαινόμενου επιτοκίου δάνεια. Επίσης, οι εξελίξεις στη χρηματοδότηση από τον Μηχανισμό Στήριξης το 2015 και το 2016 (βλ. μη συμμετοχή ΔΝΤ) επηρέασαν και το μερίδιο του νομίσματος στο οποίο είναι εκφρασμένο το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης, με αποτέλεσμα τον Φεβρουάριο του 2017 το 97,0% του εν λόγω χρέους να εκφράζεται σε ευρώ, έναντι 95,9% τον Δεκέμβριο του 2013 (Πίνακας 2.2.2).

Όσον αφορά το 2017, σύμφωνα με τον Προϋπολογισμό του 2017, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης

εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε 319.200 εκατ. ευρώ ή στο 176,5% του ΑΕΠ, αν και προβλέπεται να επηρεαστεί η εν λόγω εκτίμηση τόσο, σε απόλυτους όρους, από τα (αναθεωρημένα επί τα βελτίω) δημοσιονομικά δεδομένα του 2016 και από την πορεία υλοποίησης του προγράμματος αποπληρωμής ληξιπρόθεσμων οφειλών, όσο και, σε σχετικούς όρους, από την πορεία της οικονομικής δραστηριότητας το 2017. Για την επόμενη περίοδο, φυσικά, η μακροπρόθεσμη εικόνα του δημοσίου χρέους θα επηρεαστεί σημαντικά από τα μέτρα που προβλέπεται, στο πλαίσιο του Μηχανισμού Στήριξης, να προωθηθούν –σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα– ώστε να ενδυναμώσουν τη βιωσιμότητα του δημοσίου χρέους της χώρας. Όπως, όμως, είχε σημειωθεί και σε προηγούμενη ανάλυση, η διαμόρφωση συνθηκών για την ενίσχυση της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας του δημοσίου χρέους συνιστά ένα πολυπαραγοντικό εγχείρημα με αρκετές παραδοχές (και κινδύνους) τόσο στη διάσταση των δημοσίων οικονομικών, όσο και στη σφαίρα της πραγματικής οικονομίας, με αποτέλεσμα να είναι αρκετά ευάλωτο στις εξελίξεις.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Εισαγωγή

Το τελευταίο τρίμηνο του 2016 το ποσοστό ανεργίας έφτασε το 23,6%, αυξημένο παραδοσιακά σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του έτους, αλλά μειωμένο σε σχέση με το τέταρτο τρίμηνο του 2015. Ως αποτέλεσμα, οι άνεργοι μειώθηκαν σε ετήσια βάση κατά 50,7 χιλιάδες και ο συνολικός αριθμός τους μειώθηκε στο 1,124 εκατ. περίπου. Αν και το ποσοστό ανεργίας παραμένει अपαράδεκτα υψηλό, ωστόσο η διαχρονική τάση μείωσης φαίνεται ότι συνεχίζεται. Η απασχόληση, αν και μειώθηκε σε τριμηνιαία βάση, σε ετήσια βάση εμφανίζεται αυξημένη με κάποιες άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων, όπως αυτές ορίζονται από το φύλο, την ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο και την περιφέρεια. Ειδικά στην τελευταία ομαδοποίηση φαίνεται ότι κάποιες περιφέρειες συστηματικά αυξάνουν τους απασχολούμενους, επομένως θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθούν οι συντελεστές αυτής της θετικής εξέλιξης. Η μισθωτή απασχόληση κινήθηκε επίσης ανοδικά το πρώτο τρίμηνο του 2017, ωστόσο οι παράγοντες προβληματισμού που εντοπίστηκαν σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων* και σχετίζονται με το είδος της απασχόλησης, δεν εκλείπουν ούτε αυτή τη φορά. Χαρακτηριστική είναι η αύξηση του αριθμού των υποαπασχολούμενων που αυξάνονται συνεχώς, ακόμη και τις περιόδους που ο συνολικός αριθμός των απασχολούμενων μειωνόταν, στοιχείο που ενδέχεται να δημιουργήσει εμπόδια στην επιστροφή της οικονομίας σε αναπτυξιακή τροχιά.

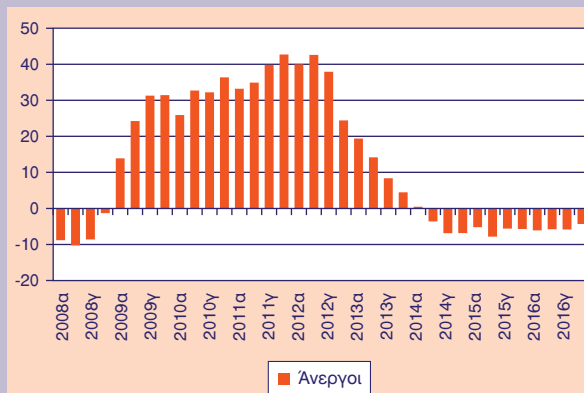
3.1.2. Ανεργία

Τα τελευταία στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ δείχνουν ότι οι άνεργοι 15+ ετών αυξήθηκαν το τελευταίο τρίμηνο του 2016 κατά 31,4

χιλιάδες, φτάνοντας τα 1,124 εκατ. άτομα. Ωστόσο πρόκειται για τη γνωστή εποχική διακύμανση που οφείλεται στις μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας και κυρίως στη μείωση του τουρισμού, η οποία συμπαρασύρει και πληθώρα άλλων κλάδων. Αυτό γίνεται φανερό, αν συγκρίνει κάποιος την εικόνα των ανέργων με την αντίστοιχη του τέταρτου τριμήνου του 2015 (2015δ), οπότε ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε κατά 50,7 χιλιάδες. Ως αποτέλεσμα, το ποσοστό ανεργίας διαμορφώθηκε στο 23,6%, ελαφρώς μειωμένο σε ετήσια βάση. Αυτό σημαίνει ότι οι πτωτικές τάσεις στην ανεργία που ξεκίνησαν το 2014 συνεχίζονται, παρά την οικονομική αβεβαιότητα που επικρατεί. Ωστόσο, το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων (άνω των 12 μηνών) συνεχίζει να είναι εξαιρετικά υψηλό, παρά τη μικρή μείωση που κατέγραψε τόσο σε ετήσια όσο και σε τριμηνιαία βάση: περίπου επτά στους δέκα που αναζητούν απασχόληση είναι άνεργοι πάνω από δώδεκα μήνες. Αυτό οφείλεται και στη σχετικά μικρή μείωση του αριθμού των ανέργων συγκριτικά με την αύξηση που καταγραφόταν την περίοδο της έντασης της ανεργίας, όπως φαίνεται στο Γράφημα 3.1.1.

Οι περισσότεροι άνεργοι είναι γυναίκες (598 χιλ. έναντι 526 χιλ. ανδρών). Υπενθυμίζεται ότι στη διάρκεια της κρίσης οι άνδρες άνεργοι αυξήθηκαν ταχύτερα από τις γυναίκες, με αποτέλεσμα, παρά το παραδοσιακά χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας, να αποτελούν την πλειονότητα των ανέργων από το τέλος του 2012 ως τις αρχές του 2014. Το ενδιαφέρον στοιχείο που

ΓΡΑΦΗΜΑ 3.1.1
Ετήσια μεταβολή αριθμού ανέργων (σε χιλ.)

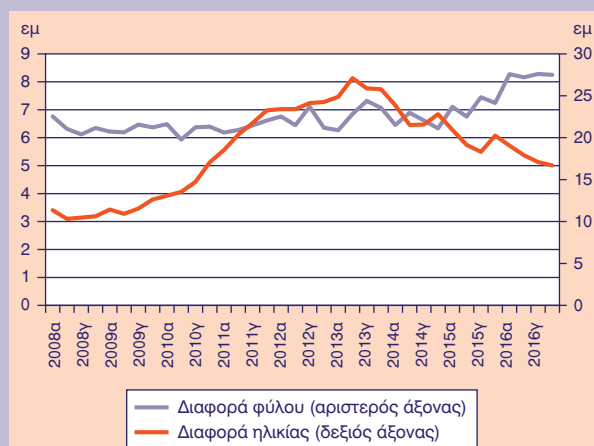
Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

προκύπτει είναι ότι οι άνδρες επλήγησαν περισσότερο από την αύξηση της ανεργίας, όμως ευνοούνται περισσότερο από τη διαδοχική, έστω και ασθενή, μείωσή της. Αυτό φαίνεται και από τη διαφορά των ποσοστών ανεργίας μεταξύ των φύλων, η οποία μειώθηκε πλησιάζοντας τις 6 εκατοστιαίες μονάδες στις αρχές του 2013, όμως έκτοτε αυξάνεται ξεπερνώντας τις 8 εκατοστιαίες μονάδες στο τέλος του 2016 (Γράφημα 3.1.2). Συνακόλουθα, το ποσοστό ανεργίας για τις γυναίκες το τελευταίο τρίμηνο του 2016 έφτασε το 28,1% έναντι 19,9% των ανδρών. Η διαφοροποίηση στις προοπτικές ανεργίας με βάση το φύλο μπορεί να αποδοθεί σε πληθώρα παραγόντων, που συνδέονται λιγότερο ή περισσότερο με τα παραγωγικά χαρακτηριστικά των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων και τον τρόπο με τον οποίο αυτά γίνονται αντιληπτά στην αγορά εργασίας.

Εκτός από τις γυναίκες, το ποσοστό ανεργίας είναι επίσης υψηλότερο για τους νέους (Γράφημα 3.1.2). Το τέταρτο τρίμηνο του 2016 οι νέοι 15-29 ετών αντιμετώπιζαν ποσοστό ανεργίας 37,6%, ενώ τα άτομα άνω των 30 ετών 20,9%. Η εικόνα των νέων συνεχίζει να βελτιώνεται, πιθανότατα εξαιτίας των στοχευμένων προγραμμάτων ενεργητικής πολιτικής που εφαρμόζονται και ίσως σε συνδυασμό με τη μείωση του εργατικού δυναμικού συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων, λόγω μετανάστευσης στο εξωτερικό σε αναζήτηση εργασίας. Είναι ενδεικτικό ότι σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, οπότε οι νέοι άνεργοι αποτελούσαν το 27,8% του συνόλου των ανέργων, το μερίδιο των νέων μειώθηκε περαιτέρω σε 25,4%. Είναι χαρακτηριστικό, και ταυτόχρονα ισχυρή ένδειξη της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων υπέρ των νέων στην αγορά εργασίας, ότι κατά την έναρξη των οικονομικών προβλημάτων της χώρας, το 2008, οι νέοι αποτελούσαν το 42,8% του συνόλου των ανέργων, ενώ, παρά την εκτίναξη του ποσοστού ανεργίας που ακολούθησε (άγγιξε το 50% στο τέλος του 2013), ως μερίδιο στο σύνολο των ανέργων οι νέοι μειώνονται σταθερά έκτοτε.

Μείωση της ανεργίας σε ετήσια βάση καταγράφεται σχεδόν για το σύνολο των εκπαιδευτικών ομάδων. Έτσι, το ποσοστό ανεργίας κυμαίνεται από 28,4% για τα άτομα που πήγαν μόνο κάποια χρόνια Δημοτικό ως 12,2% για τους κατόχους Διδακτορικού ή Μεταπτυχιακού τίτλου. Εξαιρέσεις αποτελούν οι απόφοιτοι Ανώτερης Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (των ΑΤΕΙ συμπεριλαμβανομένων) και οι απόφοιτοι Δημοτικού, όπου το ποσοστό ανεργίας είτε παρέμεινε σταθερό, είτε αυξήθηκε οριακά. Σημαντική μείωση φαίνεται να καταγράφει η ανεργία για τα άτομα

ΓΡΑΦΗΜΑ 3.1.2
Διαφορά επιπέδων ανεργίας

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

που δεν πήγαν καθόλου σχολείο, μετά την εκτίναξη που καταγράφηκε το 2015¹. Σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2016 αυτοί που επηρεάζονται περισσότερο από τις εποχικές διακυμάνσεις της ανεργίας φαίνεται να είναι οι απόφοιτοι των κατώτερων βαθμίδων εκπαίδευσης, καθώς η ανεργία αυξήθηκε κατά 3,7 εκατοστιαίες μονάδες (εμ) για αυτούς που τελείωσαν μερικές τάξεις Δημοτικού και κατά 2,9 εμ για τους απόφοιτους Γυμνασίου. Σε σχετικούς όρους και σε ετήσια βάση χειροτέρευσε η θέση των αποφοίτων ΑΕΙ, καθώς το 2016δ έχουν 6,0 εμ χαμηλότερη ανεργία από το γενικό επίπεδο έναντι 4,8 εμ το 2015δ, ενώ διευρύνθηκε η αρνητική διαφορά των κατόχων Διδακτορικού ή Μεταπτυχιακού τίτλου στις 11,4 εμ. Τα στοιχεία αυτά οφείλουν να ερμηνεύονται με προσοχή, καθώς ενδέχεται να υποκρύπτουν ροές μετανάστευσης των πιο εκπαιδευμένων προς αναζήτηση εργασίας ή/και υποκατάσταση μεταξύ εκπαιδευτικών ομάδων και πιθανή έξαρση του φαινομένου της ενσωμάτωσης περισσότερης εκπαίδευσης από αυτή που απαιτεί η θέση απασχόλησης.

Σε επίπεδο περιφέρειας το ποσοστό ανεργίας δεν αλλάζει σημαντικά μεταξύ τριμήνων, όπως επίσης δεν αλλάζει ουσιαδώς και η κατάταξη μεταξύ των περιφερειών με βάση το ύψος της ανεργίας. Έτσι, υψηλότερη ανεργία το τελευταίο τρίμηνο του 2016 συνεχίζουν να έχουν η Δυτική Μακεδονία (31,3%) και η Δυτική Ελλάδα (28,9%), όπως περίπου συνέβαινε και το 2008. Σε επίπεδο περιφέρειας η εποχικότητα είναι ιδιαίτερα έντονη. Ενδεικτικά, σε τριμηνιαία βάση (2016γ-2016δ) η ανεργία αυξήθηκε περισσότερο στα

1. Τα στοιχεία καταγράφουν σημαντική αύξηση της ανεργίας το 2015, στοιχείο που ενδέχεται να μην αντικατοπτρίζει πλήρως την πραγματικότητα.

Ιόνια νησιά (9,3 εμ), το Νότιο Αιγαίο (4,2 εμ) και την Κρήτη (3,3 εμ), περιφέρειες που έχουν μεγάλη εξάρτηση από τον τουρισμό. Σε αντιδιαστολή, στις υπόλοιπες περιφέρειες καταγράφονται είτε πολύ μικρότερες αυξήσεις, είτε οριακές μεταβολές και προς τις δύο κατευθύνσεις. Σε ετήσια βάση αξιολογήθηκε η αύξηση της ανεργίας (από 3 ως 5,8 εμ) εμφανίζουν τα Ιόνια νησιά, καθώς και τα νησιά του Αιγαίου (Βόρειο και Νότιο), ενώ σημαντική αποκλιμάκωση (από -2,6 έως -4,2 εμ) εμφανίζει η ανεργία στη Θεσσαλία, τη Στερεά Ελλάδα και την Κρήτη. Οι διαφορετικές εμπειρίες των περιφερειών πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο σε βάθος έρευνας, ώστε να προσδιοριστούν οι παράγοντες που επέδρασαν και να θεραπευθούν ή να ενισχυθούν κατά περίπτωση, ει δυνατόν, στις άλλες περιφέρειες.

3.1.3. Απασχόληση

Το τελευταίο τρίμηνο του 2016 οι απασχολούμενοι² μειώθηκαν κατά 88,1 χιλιάδες φτάνοντας περίπου τα 3,649 εκατ. άτομα, χωρίς ουσιαστική επίπτωση στο ποσοστό απασχόλησης που παραμένει εξαιρετικά χαμηλό, λίγο κάτω από το 40%. Το χαμηλό ποσοστό απασχόλησης οφείλεται στο χαμηλό ποσοστό συμμετοχής (κοντά στο 52%) και, κυρίως, στο υψηλό ποσοστό ανεργίας. Σε ετήσια βάση οι απασχολούμενοι αυξήθηκαν οριακά (6,9 χιλ.), ενώ σε σύγκριση με τον ελάχιστο αριθμό απασχολούμενων το τελευταίο τρίμηνο του 2013 καταγράφεται συνολική αύξηση κατά 168,7 χιλ. άτομα. Αυτό σημαίνει ότι η ανάκαμψη της απασχόλησης που καταγράφεται τα τρία τελευταία χρόνια ισοδυναμεί με περίπου 56,2 χιλ. καθαρές θέσεις απασχόλησης, πολλές εκ των οποίων αντιστοιχούν σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης, και, επομένως, με αυτούς τους ρυθμούς θα χρειαστούν περίπου 13 χρόνια για να επιστρέψουμε στον αριθμό των ανέργων που υπήρχαν το τελευταίο τρίμηνο του 2008. Λαμβάνοντας υπόψη και το είδος των νέων θέσεων απασχόλησης, οι οποίες στηρίζονται σε ευέλικτες μορφές που συνεπάγονται χαμηλότερες αποδοχές και μεγαλύτερη αβεβαιότητα, γίνεται φανερό ότι οι προοπτικές δεν επιτρέπουν εφησυχασμό.

Η μείωση της απασχόλησης σε τριμηνιαία βάση (2016γ-2016δ) αφορά κυρίως στα άτομα 30-64 ετών, τα οποία μειώθηκαν κατά 78,5 χιλ. άτομα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 64,5% της τριμηνιαίας μείωσης αφορά σε άτομα 30-44 ετών. Ωστόσο, η σημαντική ενασχόληση των νέων σε εποχικές θέσεις εργασίας

και, επομένως, οι μεγάλες μεταβολές στην απασχόλησή τους που συνεπάγεται αυτό, φαίνεται από το γεγονός ότι πάνω από ένας στους τρεις απασχολούμενους 15-19 ετών (33,7%) δεν απασχολείται πια. Δεν ισχύει το ίδιο για τις άλλες δύο ομάδες νέων, στις οποίες οι απασχολούμενοι μειώθηκαν μόνο οριακά. Είναι ενδιαφέρον ότι ο αριθμός των απασχολούμενων της ηλικιακής ομάδας 20-24 ετών παρέμεινε σταθερός, όπως και οι απασχολούμενοι άνω των 65 ετών. Τέλος, η μείωση της απασχόλησης μοιράζεται σχεδόν μεταξύ ανδρών και γυναικών, με μικρές μόνο διαφοροποιήσεις λόγω ηλικίας.

Σε ετήσια βάση (2015δ-2016δ), όμως, η εικόνα είναι διαφορετική. Καταρχάς, οι άνδρες απασχολούμενοι αυξήθηκαν κατά 15,6 χιλ. άτομα, ενώ οι γυναίκες μειώθηκαν κατά 8,8 χιλ. άτομα. Η παρατήρηση έρχεται να επιβεβαιώσει τον ισχυρισμό ότι η δειλή ανάκαμψη της απασχόλησης επηρεάζει περισσότερο τους άνδρες από τις γυναίκες. Η ηλικιακή σύνθεση της μεταβολής των απασχολούμενων δείχνει ότι η μείωσή τους προέρχεται από τα άτομα ηλικίας 30-44 ετών, τα οποία μειώθηκαν κατά 36,9 χιλ. άτομα ή 2,3%. Μάλιστα, οι γυναίκες απασχολούμενες της συγκεκριμένης ομάδας μειώθηκαν περίπου έξι φορές περισσότερο από τους άνδρες. Η μοναδική άλλη ηλικιακή ομάδα που κατέγραψε μείωση των απασχολούμενων είναι τα άτομα άνω των 65 ετών. Σε αντιδιαστολή, στα άτομα 45-64 ετών οι γυναίκες απασχολούμενες αυξήθηκαν πολύ περισσότερο από τους άνδρες, ενώ και οι νέοι απασχολούμενοι κάτω των 30 ετών εμφάνισαν αύξηση, αλλά μικρότερη σε μέγεθος. Είναι ενδιαφέρον ότι η μεταβολή των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας 25-29 ετών διαφέρει σημαντικά κατά φύλο, καθώς οι άνδρες απασχολούμενοι αυξήθηκαν κατά 12,5 χιλ. άτομα, ενώ οι γυναίκες μειώθηκαν κατά 9,5 χιλ. άτομα. Είναι σημαντικό να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι οι διαφοροποιήσεις στις μεταβολές των απασχολούμενων μεταξύ φύλου και ηλικιακών ομάδων δεν σημαίνει ότι κινούνται με κάποιο πρότυπο απαραίτητα. Για παράδειγμα, μια σύγκριση με την ετήσια μεταβολή της περιόδου 2014δ-2015δ φανερώνει ότι μόνο οι ηλικιακές ομάδες 25-29 και 45-64 ετών εμφανίζουν μια σταθερότητα στην εξέλιξη της απασχόλησης, τόσο στο σύνολο, όσο και για κάθε φύλο ξεχωριστά.

Η μεταβολή της απασχόλησης των ατόμων με βάση το εκπαιδευτικό τους επίπεδο είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς δείχνει το είδος των θέσεων απασχόλησης που παράγει η οικονομία. Σε επίπεδο τριμήνου (2016γ-2016δ), οι απασχολούμενοι απόφοιτοι Πα-

2. Στο κείμενο χρησιμοποιείται ο όρος απασχολούμενοι και όχι απασχόληση, καθώς η τελευταία αφορά σε ώρες εργασίας. Επομένως, η αύξηση των απασχολούμενων δεν συνεπάγεται ταυτόχρονα αύξηση της απασχόλησης, καθώς μπορεί να πρόκειται για υποκατάσταση ενός απασχολούμενου πλήρους απασχόλησης με δύο ή περισσότερους απασχολούμενους μερικής ή εκ περιτροπής απασχόλησης.

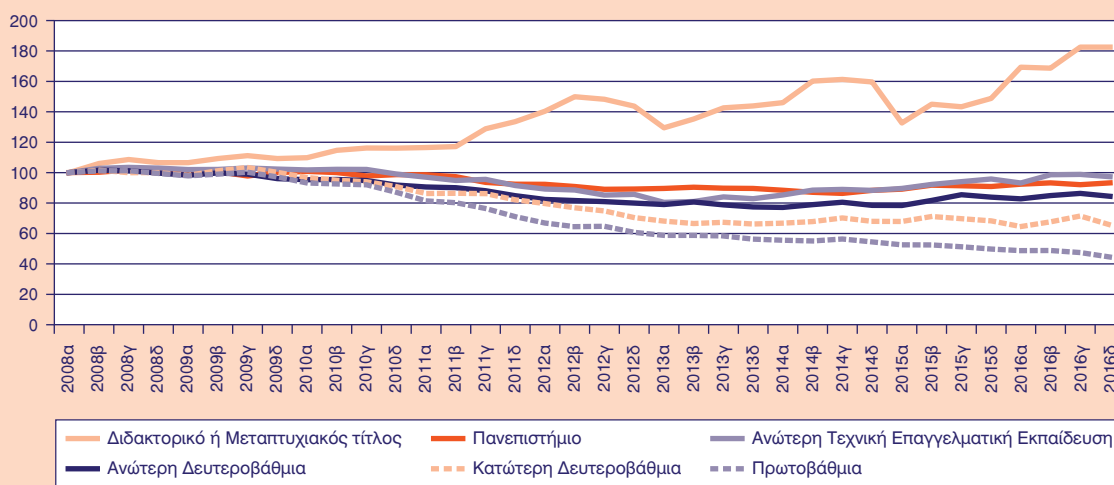
νεπιστημίου είναι η μοναδική εκπαιδευτική ομάδα που έγινε πολυπληθέστερη (κατά 9,2 χιλ.). Ο αριθμός των απασχολούμενων κατόχων Διδακτορικού ή Μεταπτυχιακού τίτλου παρέμεινε σταθερός, ενώ οι απασχολούμενοι σε όλες τις υπόλοιπες εκπαιδευτικές ομάδες μειώθηκαν, με τις μεγαλύτερες μειώσεις να καταγράφονται στους απόφοιτους Κατώτερης Δευτεροβάθμιας, Ανώτερης Δευτεροβάθμιας και Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Από την άλλη πλευρά, η ετήσια μεταβολή, σε σύγκριση με το τελευταίο τρίμηνο του 2015, δείχνει μείωση των απασχολούμενων αποφοίτων κατώτερης δευτεροβάθμιας ή με λιγότερη εκπαίδευση και αύξηση των απασχολούμενων αποφοίτων υψηλότερων επιπέδων εκπαίδευσης. Είναι ενδιαφέρον ότι όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο, τόσο μεγαλύτερη είναι η αύξηση των απασχολούμενων. Αυτό σημαίνει ότι η ελληνική οικονομία, κατά το τελευταίο έτος, δημιούργησε κατά κόρον θέσεις απασχόλησης υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου και, συγκεκριμένα, 32 χιλ. για κατόχους Διδακτορικού ή Μεταπτυχιακού τίτλου, 19 χιλ. για απόφοιτους Πανεπιστημίων και 11 χιλ. για απόφοιτους Ανώτερης Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης. Σημειώνεται ότι η εικόνα ήταν αρκετά διαφορετική την περίοδο 2014δ-2015δ, οπότε η αύξηση των απασχολούμενων ήταν πολλαπλάσια (106,4 χιλ.), καθώς οι θέσεις απασχόλησης που δημιουργήθηκαν τότε αφορούσαν κυρίως απόφοιτους Ανώτερης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (81 χιλ.) και Ανώτερης Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (57,1 χιλ.). Αυτό σημαίνει ότι οι ανάγκες της οικονομίας μεταβάλλονται στον χρόνο και, επομένως, προβλέψεις για το μέλλον είναι μάλλον παρακινδυνευμένες.

Ο αριθμός απασχολούμενων δεν μειώθηκε ομοιόμορφα στη διάρκεια της κρίσης, ούτε όμως ανακάμπτει ομοιόμορφα τα τελευταία χρόνια. Σε επίπεδο τριμήνου, όπως είναι αναμενόμενο, οι απασχολούμενοι το τελευταίο τρίμηνο του 2016 μειώθηκαν περισσότερο στον κλάδο Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (-52,2 χιλ. άτομα) και ακολούθησαν οι απασχολούμενοι στον κλάδο Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (-11,6 χιλ.). Σε αντιδιαστολή, αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι στον κλάδο της Εκπαίδευσης (20,2 χιλ.), στοιχείο που πιθανότατα σχετίζεται με την αύξηση των απασχολούμενων αποφοίτων Πανεπιστημίου που εντοπίστηκε στην προηγούμενη παράγραφο. Σημειώνεται ότι στους περισσότερους κλάδους οι απασχολούμενοι μειώθηκαν. Από την άλλη πλευρά, σε ετήσια βάση οι απασχολούμενοι εμφάνισαν αξιόλογη αύξηση στους κλάδους Μεταφορά και αποθήκευση (16,2 χιλ.), Μεταποίηση (12,6 χιλ.) και Ενημέρωση και επικοινωνία (8,3 χιλ.). Πτωτικά κινήθηκε ο αριθμός των απασχολούμενων στους κλάδους Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (-12,9 χιλ.), Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (-10,1 χιλ.) και Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (-7,8 χιλ.).

Σε γενικές γραμμές, καταγράφεται αναστροφή της πτωτικής τάσης και αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων σε όλους τους κλάδους τα τελευταία τρίμηνα. Εξάιρεση αποτελούν οι κλάδοι Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, Κατασκευές και Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, καθώς και στους τρεις το τελευταίο τρίμηνο του 2016 καταγράφηκε ο μικρότερος αριθμός απασχολούμενων από το 2008. Ειδικά

ΓΡΑΦΗΜΑ 3.1.3

Δείκτης απασχολούμενων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο (2008α=100)

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

στους δύο τελευταίους κλάδους, οι απασχολούμενοι το 2016δ αντιπροσωπεύουν το 36,5% και το 45,7%, αντίστοιχα, των απασχολούμενων το 2008δ, στοιχείο που αρκεί από μόνο του για να δώσει τη ζοφερή εικόνα των κλάδων. Αυτό, βεβαίως, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κλάδοι που έχουν ανακάμψει πλήρως, τουλάχιστον σε όρους αριθμού απασχολούμενων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των κλάδων Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (119,7%), Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (104,9%) και Ενημέρωση και επικοινωνία (102,7%)³. Οι υπόλοιποι κλάδοι έχουν όλοι πληγεί, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο.

3.1.4. Ροές μισθωτής απασχόλησης (ΕΡΓΑΝΗ)

Το 2016 ήταν ένα έτος με θετικό ισοζύγιο ρών μισθωτής απασχόλησης. Συνολικά δημιουργήθηκαν 136.260 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης, καθώς έγιναν περίπου 333 χιλ. περισσότερες προσλήψεις έναντι περίπου 297 χιλ. περισσότερων αποχωρήσεων (οικειοθελών ή μη). Η επίδοση αυτή είναι η καλύτερη από το 2001, οπότε υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα στο σύστημα ΕΡΓΑΝΗ. Η δεύτερη καλύτερη επίδοση ήταν το 2013, όταν σε ετήσια βάση δημιουργήθηκαν 133.488 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης. Μια ουσιαστική διαφορά, ωστόσο, είναι ότι την περίοδο Μαρτίου-Δεκεμβρίου του 2013 το 53,9% των προσλήψεων ήταν πλήρους απασχόλησης, ενώ την ίδια περίοδο το 2016 οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης αντιπροσωπεύουν μόλις το 45,3% του συνόλου.

Το πρώτο τρίμηνο του 2017 τα μηνύματα είναι αισιόδοξα. Με εξαίρεση τον Ιανουάριο, όταν καταγράφηκαν αρνητικές ροές μισθωτής απασχόλησης μεγαλύτερες του συνηθισμένου⁴, η μισθωτή απασχόληση φαίνεται να ανακάμπτει. Τόσο ο Φεβρουάριος όσο και ο Μάρτιος έχουν τα πιο διευρυμένα θετικά ισοζύγια ρών μισθωτής απασχόλησης από το 2001, με αποτέλεσμα να αντισταθμίζουν τις απώλειες του Ιανουαρίου. Έτσι, συνολικά σε επίπεδο τριμήνου δημιουργήθηκαν 33.834 καθαρές θέσεις μισθωτής απασχόλησης, επίδοση που υπολείπεται μόνο της αντίστοιχης του 2014 (>40.000).

Οι περισσότερες νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης πληρώθηκαν από άνδρες. Τον Φεβρουάριο το μερίδιο των νέων θέσεων που καταλήφθηκαν από άνδρες ξεπέρασε το 60%, όπως συνέβη αντίστοιχα και

τα δύο προηγούμενα έτη, ενώ σε επίπεδο τριμήνου οι άνδρες κατέλαβαν το 54% των νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης. Η ηλικιακή σύνθεση των νέων θέσεων δεν επιφυλάσσει εκπλήξεις, με την έννοια ότι δεν διαφέρει αισθητά από τα προηγούμενα έτη. Σε επίπεδο τριμήνου, οι περισσότερες νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης καλύφθηκαν από άτομα ηλικίας 30-44 ετών (40,2%), ενώ οι υπόλοιπες ομάδες 15-64 ετών κάλυψαν περίπου το ένα πέμπτο των νέων θέσεων. Παρόμοια είναι η εικόνα και τα προηγούμενα έτη, επομένως καμία ουσιαστική αλλαγή δεν καταγράφηκε. Επίσης, παρόμοια φαίνεται να είναι η προτίμηση της αγοράς εργασίας προς νεότερα άτομα, καθώς οι νέοι 15-24 ετών αντιπροσώπευαν το τελευταίο τρίμηνο του 2016 το 10,5% των ανέργων, όμως κάλυψαν το 20,5% των νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης το πρώτο τρίμηνο του 2017. Ελαφρώς μεγαλύτερη αντιπροσώπευση είχαν τα άτομα 25-29 ετών, ενώ η ομάδα που φαίνεται να υποαντιπροσωπεύεται στη διαδικασία κατάληψης νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης είναι τα άτομα 45-64 ετών. Μια πιθανή ερμηνεία είναι ότι αυτή η ομάδα προτιμά την αυτοαπασχόληση. Μια άλλη είναι ότι δεν είναι ελκυστικά στην αγορά εργασίας.

Το πρώτο τρίμηνο του 2017 σε επίπεδο περιφέρειας οι περισσότερες καθαρές νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης δημιουργήθηκαν στην Αττική (29,8%), το Νότιο Αιγαίο (25,6%) και την Κρήτη (21,6%). Η σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2016 δείχνει ότι η Αττική αποδυναμώθηκε αισθητά, καθώς πριν από ένα χρόνο αντιπροσώπευε το 42,4% των νέων θέσεων, ενώ οι άλλες δύο περιφέρειες ενδυναμώθηκαν (χωρίς όμως να αλλάξει η κατάταξη). Μια ματιά στον αριθμό των ανέργων σε κάθε περιφέρεια φανερώνει ότι κάποιες περιφέρειες υποαντιπροσωπεύονται στη δημιουργία νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης, όπως είναι η Αττική και η Πελοπόννησος, ενώ κάποιες άλλες υπεραντιπροσωπεύονται, όπως είναι η Κρήτη και τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου. Κατά κανόνα οι περιφέρειες εμφανίζουν παρόμοια εικόνα με το πρώτο τρίμηνο του 2016, με την έννοια ότι κάποιες υποαντιπροσωπεύονται και κάποιες υπεραντιπροσωπεύονται. Εξαίρεση αποτελεί η Αττική, η οποία πέρυσι δημιούργησε περισσότερες θέσεις απασχόλησης αναλογικά με τους ανέργους που είχε. Σε γενικές γραμμές, η ανάλυση σε μεγαλύτερο βάθος θα μπορούσε να εντοπίσει τους παράγοντες στους οποίους οφείλεται αυτό.

3. Οι απασχολούμενοι στους κλάδους Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας και Εκπαίδευση αντιπροσωπεύουν περίπου το 90% αυτών που απασχολούνταν στο τέλος του 2008, όμως μεγάλο μέρος αυτών απασχολείται στον δημόσιο τομέα.

4. Περίπου 20 χιλ. περισσότερες μισθωτές θέσεις απασχόλησης χάθηκαν σε σύγκριση με τον Ιανουάριο των ετών 2015 και 2016. Η επίδοση είναι η χειρότερη από το 2001, ακόμη και από χρονιές με εξαιρετικά αρνητικές επιδόσεις, όπως το 2009, 2011 και 2012.

Παρά το θετικό ισοζύγιο θέσεων μισθωτής απασχόλησης, σημείο προβληματισμού συνεχίζει να αποτελεί το είδος των προσλήψεων. Το πρώτο τρίμηνο του 2017 οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης αποτελούν το 46,5% του συνόλου των προσλήψεων μισθωτής απασχόλησης. Το μερίδιο είναι οριακά υψηλότερο σε σύγκριση με το 2015, αλλά αισθητά χαμηλότερο σε σύγκριση με το 2014 (49,7%). Σε αντιδιαστολή, σταθερά καθοδικό είναι το μερίδιο των προσλήψεων σε θέσεις εκ περιτροπής εργασίας που βρίσκεται μία εκατοστιαία μονάδα χαμηλότερα σε σύγκριση με το 2014 (14,8%). Η εικόνα τον Μάρτιο είναι καλύτερη, με την έννοια της αύξησης του μεριδίου των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης, σε σύγκριση με τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του έτους.

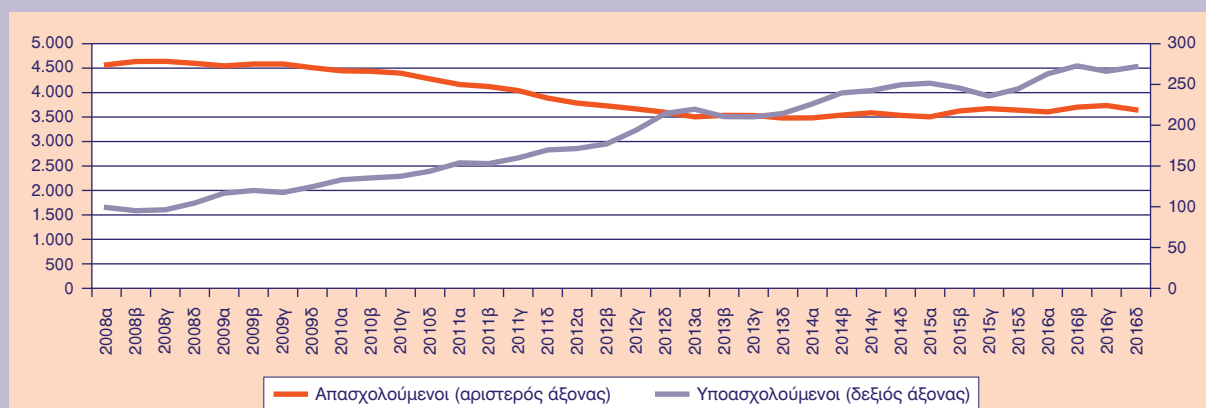
Το έτερο σημείο προβληματισμού είναι το πλήθος των συμβάσεων πλήρους απασχόλησης που μετατράπηκαν σε ευέλικτες μορφές, όπως είναι η μερική απασχόληση και η εκ περιτροπής απασχόληση. Ο συνολικός αριθμός αυξήθηκε το πρώτο τρίμηνο του 2017 και έφτασε τις 14.193 μετατροπές. Η αύξηση ισοδυναμεί με 734 περισσότερες μετατροπές σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2016, οι οποίες ήταν επίσης αυξημένες κατά 1.301 μετατροπές σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2015. Επομένως, καταγράφεται επιδείνωση των όρων απασχόλησης. Από το σύνολο των μετατροπών, οι περισσότερες αφορούν σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης το πρώτο τρίμηνο του έτους, ενώ το μερίδιο αυξάνεται τα τελευταία τρία έτη: από 47,2% το 2015 σε 53,1% το 2016 και καταλήγει σε 55,1% το 2017. Αντίθετα, το μερίδιο των μετατροπών που αφορούν σε εργασία εκ περιτροπής χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου μειώθηκε σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη, αν και παραμένει σε υψηλό επίπεδο (περίπου μία στις τέσσερις μετατροπές).

3.1.5. Υποαπασχόληση και ευέλικτες μορφές απασχόλησης

Η αύξηση της απασχόλησης που καταγράφεται τα τελευταία χρόνια, παράλληλα με τη μείωση της ανεργίας, ενέχει στοιχεία προβληματισμού. Αυτό ισχύει διότι η αύξηση των απασχολούμενων στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από την επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, παρατήρηση που είναι ιδιαίτερα ξεκάθαρη στην περίπτωση της μισθωτής απασχόλησης, όπως σημειώνεται σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Για παράδειγμα, στο Γράφημα 3.1.4 παρουσιάζονται η εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων και η εξέλιξη του αριθμού των υποαπασχολούμενων, δηλαδή αυτών που απασχολούνται λιγότερες από τις επιθυμητές ώρες ή/και ημέρες. Είναι φανερό ότι οι υποαπασχολούμενοι αυξάνονται από το 2008 και έπειτα με γρήγορους ρυθμούς, ακόμη και την περίοδο που η συνολική απασχόληση μειώνεται (2008-2013). Μέχρι το 2012 οι υποαπασχολούμενοι περίπου διπλασιάστηκαν (από 100 χιλ. σε 200 χιλ.) και μέχρι το 2016 τριπλασιάστηκαν (300 χιλ.).

Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης αναμφισβήτητα δίνουν μια διέξοδο στους ανέργους και, επομένως, είναι προτιμότερες από την ανεργία. Ειδικά στην Ελλάδα με το αδύναμο δίκτυο προστασίας έναντι της ανεργίας, αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Επιπλέον, επιτρέπουν στις επιχειρήσεις να προσαρμοστούν στις οικονομικές συνθήκες μεταβάλλοντας την παραγωγική τους δραστηριότητα μέσω της μείωσης ή της αύξησης των ωρών απασχόλησης και των αποδοχών αντί του αριθμού των απασχολούμενων. Υπενθυμίζεται ότι ένα επιχείρημα που ακούγεται συχνά στον δημόσιο διάλογο είναι πως η αύξηση της ανεργίας θα ήταν πολύ μικρότερη στη χώρα μας, αν η απασχό-

ΓΡΑΦΗΜΑ 3.1.4
Η εξέλιξη της απασχόλησης (σε χιλ. άτομα)

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

ληση προστατευόταν λιγότερο, οπότε οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να μετριάσουν τις απολύσεις περιορίζοντας τις αποδοχές ή/και τις ώρες απασχόλησης. Ωστόσο, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης συνεπάγονται συνήθως χαμηλότερες αποδοχές σε σύγκριση με την πλήρη απασχόληση. Αυτό, στο πλαίσιο μιας οικονομίας που στηρίζεται κατά κόρον στην εγχώρια κατανάλωση, είναι ιδιαίτερα προβληματικό, καθώς οι αποδοχές των απασχολούμενων είναι αυτές που θα τροφοδοτήσουν την κατανάλωση της παραγωγής των εγχώριων επιχειρήσεων (οπωσδήποτε και των εισαγωγών) και θα τις ωθήσουν να προσλάβουν προσωπικό, να δώσουν αυξήσεις και να παράγουν περισσότερο ξεκινώντας έναν ενάρετο κύκλο.

Η στροφή προς τις εξαγωγές ή την υποκατάσταση των εισαγωγών, ούτε εύκολες είναι, ούτε μπορούν να συμβούν άμεσα. Η εμπειρία των τελευταίων ετών μόνο ως επιβεβαίωση του ισχυρισμού μπορεί να εκληφθεί. Επιπλέον, η αύξηση της ανταγωνιστικότητας, στοιχείου απαραίτητου για την ενίσχυση των εξαγωγών και την υποκατάσταση των εισαγωγών, απαιτεί επενδύσεις σε υλικό κεφάλαιο, αλλά και σε άυλο κεφάλαιο, όπως είναι οι νέες τεχνολογίες και το ανθρώπινο κεφάλαιο, μεγέθη που στη διάρκεια της κρίσης έχουν μειωθεί κατακόρυφα. Επομένως, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης μόνο ως μεταβατικό στάδιο πρέπει να ειδωθούν, σαν ένα υποκατάστατο της προστασίας έναντι της ανεργίας που, δυστυχώς, δεν μπορεί να προσφέρει το κράτος ως όφειλε. Στο επόμενο στάδιο, επιτυχία θα είναι να διατηρηθούν μόνο εκείνες που είναι απολύτως απαραίτητες. Κριτήριο για αυτό μπορεί να είναι η φύση της δραστηριότητας της επιχείρησης ή/και η επιθυμία των απασχολούμενων. Οι υπόλοιπες πρέπει να αντικατασταθούν από βιώσιμες θέσεις πλήρους απασχόλησης που θα παρέχουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης. Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να εργαστούν οι εμπλεκόμενοι και η πολιτική ηγεσία του τόπου. Ο εφησυχασμός από την επιδερμική ανάγνωση των στοιχείων για την απασχόληση μόνο κακή υπηρεσία μπορεί να προσφέρει.

3.1.6. Συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές φαίνεται ευκολότερο για τους άνδρες και τους νέους να βρουν δουλειά, σε αντιδιαστολή με τις γυναίκες και τα άτομα άνω των 30 ετών, αν και οι συσχετισμοί βάσει του ύψους της ανεργίας δεν έχουν αλλάξει. Οι περισσότεροι εκπαιδευμένοι έχουν καλύτερες προοπτικές στην αγορά εργασίας

και φαίνεται να επηρεάζονται λιγότερο από τις εποχικές διακυμάνσεις της απασχόλησης. Σημείο προβληματισμού είναι η μείωση της διαφοράς ανεργίας υπέρ των αποφοίτων ΑΕΙ έναντι του γενικού ποσοστού. Η ανεργία αυξήθηκε περισσότερο στα Ιόνια νησιά, το Νότιο Αιγαίο και την Κρήτη σε τριμηνιαία βάση, πιθανόν λόγω του τέλους της τουριστικής περιόδου, ενώ σε ετήσια βάση σημαντική μείωση εμφανίζει στη Θεσσαλία, τη Στερεά Ελλάδα και την Κρήτη.

Αντίστοιχα, λόγω εποχικότητας οι απασχολούμενοι μειώθηκαν το τελευταίο τρίμηνο του 2016, όμως αυξήθηκαν σε σύγκριση με το τελευταίο τρίμηνο του 2015. Με τους δεδομένους χαμηλούς ρυθμούς αύξησης των απασχολούμενων εκτιμάται ότι θα χρειαστούν περίπου 13 χρόνια για να επιστρέψουμε στον αριθμό των ανέργων που υπήρχαν το τελευταίο τρίμηνο του 2008. Είναι ενδιαφέρον ότι σε ετήσια βάση οι άνδρες απασχολούμενοι αυξήθηκαν, ενώ οι γυναίκες μειώθηκαν. Διαφοροποιήσεις καταγράφονται και με βάση την ηλικία εντός των φυλετικών ομάδων. Σε επίπεδο τριμήνου οι απασχολούμενοι απόφοιτοι Πανεπιστημίου είναι η μοναδική εκπαιδευτική ομάδα που έγινε πολυπληθέστερη, ενώ φαίνεται ότι όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο, τόσο μεγαλύτερη είναι η αύξηση των απασχολούμενων. Αυτό σημαίνει ότι η ελληνική οικονομία κατά το τελευταίο έτος δημιούργησε κατά κόρον θέσεις απασχόλησης υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Ειδικότερα, οι κλάδοι Μεταφορά και αποθήκευση (16,2 χιλ.), Μεταποίηση (12,6 χιλ.) και Ενημέρωση και επικοινωνία (8,3 χιλ.) εμφάνισαν αξιολογία αύξησης των απασχολούμενων σε ετήσια βάση. Αντίθετα, πτωτικά κινήθηκε ο αριθμός των απασχολούμενων στους κλάδους Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (-12,9 χιλ.), Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (-10,1 χιλ.) και Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (-7,8 χιλ.).

Η μισθωτή απασχόληση ενισχύθηκε περαιτέρω το πρώτο τρίμηνο του 2017, με τους άνδρες και τους νέους να καταλαμβάνουν τις περισσότερες νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης. Η σε βάθος ανάλυση των διαφοροποιήσεων που εντοπίζονται μεταξύ των περιφερειών ενδέχεται να δώσει ενδιαφέροντα αποτελέσματα και να εντοπίσει τους παράγοντες που κάνουν κάποιες περιφέρειες να ξεχωρίζουν. Ωστόσο, προβληματισμό συνεχίζει να δημιουργεί η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, καθώς συνεχίζει να αυξάνεται η υποαπασχόληση, με ορατό τον κίνδυνο να υποσκάψει τη δυνατότητα οικονομικής ανάκαμψης.

3.2. Η νέα φάση της προσφυγικής κρίσης και οι σχετικές απόψεις της ελληνικής κοινωνίας

Τζέννιφερ Καβουνίδη

3.2.1. Εισαγωγή

Μετά τη συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας τον Μάρτιο του 2016, οι αφίξεις προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα έχουν περιοριστεί σημαντικά σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Εντωμεταξύ, αξιόλογος πληθυσμός προσφύγων και νεοαφιχθέντων μεταναστών παραμένει στο ελληνικό έδαφος. Η συντριπτική πλειονότητα δεν επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα, αλλά να συνεχίσει το ταξίδι προς άλλες χώρες της Ευρώπης. Το ενδεχόμενο αυτό, όμως, δεν θα είναι εφικτό για πολλούς από αυτούς, δεδομένου του κλεισίματος των συνόρων προς Βορρά και της αναποτελεσματικής μέχρι σήμερα εφαρμογής του προγράμματος μεταγκατάστασης προσφύγων από την Ελλάδα σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

Επομένως, γίνεται πλέον σαφές ότι ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων και μεταναστών από τις πρόσφατες εισροές θα παραμείνει στην Ελλάδα. Η χώρα θα πρέπει ολοταχώς να ξεκινήσει τη χάραξη πολιτικών για την επιτυχή ένταξη του πληθυσμού αυτού στην ελληνική κοινωνία και την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Οι πολιτικές αυτές θα πρέπει να επικεντρωθούν ιδιαίτερα στην ένταξη τους στην αγορά εργασίας και την ένταξη των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Όπως έχει σημειωθεί (Jacobsen and Fratzke 2016· Parademetriou, Benton and Banulescu-Bogdan 2017), η επιτυχία των πρωτοβουλιών που αναπτύσσονται για την ένταξη επηρεάζεται όχι μόνο από τις οικονομικές ευκαιρίες στις χώρες υποδοχής, αλλά και από το πολιτικό κλίμα της χώρας υποδοχής και τις απόψεις του ντόπιου πληθυσμού, όπως και από τις απόψεις των ίδιων των προσφύγων και την προθυμία τους να προσπαθήσουν να ενταχθούν στη συγκεκριμένη κοινωνία. Για τον σχεδιασμό αποτελεσματικών προγραμμάτων ένταξης απαιτείται η προσεκτική εξέταση του οικονομικού και κοινωνικού τοπίου της χώρας, συμπεριλαμβανομένων των απόψεων των σχετικών πληθυσμών, ώστε να εντοπιστούν συγκεκριμένα εμπόδια ή ιδιαίτερες ευκαιρίες.

Τα δεδομένα από πρόσφατες έρευνες που έχουν διεξαχθεί στην Ελλάδα επιτρέπουν ακριβώς τη διερεύνηση των σχετικών απόψεων και εμφανίζουν τις επι-

φυλάξεις τόσο του ντόπιου πληθυσμού όσο και των ίδιων των προσφύγων ως προς το ενδεχόμενο της μακροχρόνιας παραμονής και ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Στο άρθρο αυτό, πρώτα παρουσιάζονται συνοπτικά οι πρόσφατες εξελίξεις σε σχέση με τις προσφυγικές και μεταναστευτικές εισροές στην Ελλάδα και τον πληθυσμό που φιλοξενείται στη χώρα, και, στη συνέχεια, εξετάζονται τα δεδομένα από τρεις διαφορετικές πρόσφατες έρευνες οι οποίες ανιχνεύουν απόψεις του κοινού σε καίριους τομείς που σχετίζονται με την προοπτική της ένταξης των προσφύγων και μεταναστών και συζητούνται οι συνέπειες για τη χάραξη πολιτικών.

3.2.2. Πρόσφατες εξελίξεις στις εισροές προσφύγων-μεταναστών και τον πληθυσμό τους στη χώρα

Όπως σημειώθηκε πιο πάνω, μετά τη συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας που υπογράφηκε τον Μάρτιο του 2016, έχουν μειωθεί σημαντικά οι αφίξεις προσφύγων και μεταναστών στα ελληνικά νησιά από τα παράλια της Τουρκίας. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία της FRONTEX, το 2015 τη διαδρομή της ανατολικής Μεσογείου προς την ΕΕ (με πρώτο σταθμό την Ελλάδα) ακολούθησαν 885.400 άτομα, το 2016 την ακολούθησαν 182.000 άτομα (σχεδόν όλοι τους πρώτους μήνες, πριν την εφαρμογή της συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας), ενώ τους τρεις πρώτους μήνες του 2017, μόλις 5.200 άτομα. Βέβαια, λόγω των περιορισμών που θέτει η συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας στις μετακινήσεις προς την Ελλάδα από την Τουρκία, παρατηρούνται το τελευταίο διάστημα σημαντικές αυξήσεις στις ροές προσφύγων και μεταναστών από τη διαδρομή της Κεντρικής Μεσογείου, που οδηγεί από τη Λιβύη προς την Ιταλία.

Ως προς το μέγεθος του πληθυσμού προσφύγων και μεταναστών που φιλοξενείται στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία της UNHCR που βασίζονται στα δεδομένα του Συντονιστικού Κέντρου για τη Διαχείριση της Προσφυγικής Κρίσης του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής, στις 14 Μαρτίου 2017, βρίσκονταν στα νησιά 13.000 περίπου άτομα σε επίσημες και ανεπίσημες δομές και στην ενδοχώρα 34.000 περίπου άτομα, ενώ ακόμη 16.000 άτομα ήταν σε καταλύματα του προγράμματος στέγασης της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες του ΟΗΕ. Σε πολλές από τις επίσημες και ανεπίσημες δομές, οι συνθήκες διαβίωσης είναι ιδιαίτερα προβληματικές. Μάλιστα, τους πρώτους μήνες του 2017 η Ελλάδα βρέθηκε στο στόχαστρο πολλών διεθνών μέσων ενημέρωσης, με κατηγορίες ότι τόσο η κυβέρνηση, όσο και οι ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στην αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης, απέτυχαν ολοσχερώς στο έργο τους

και ότι κατασπαταλήθηκαν τα τεράστια κονδύλια που είχαν εκταμιευτεί για τον σκοπό αυτό. Τον Φεβρουάριο του 2017, σε πολλές δομές της χώρας ορισμένοι διαμένοντες προέβησαν σε απεργία πείνας για να διαμαρτυρηθούν για τις άσχημες συνθήκες και τις σοβαρές ελλείψεις. Σημειώνεται ότι πιο πρόσφατα, στις 25.4.2017, η Διεθνής Αμνηστία κατήγγειλε τις άθλιες, μη ασφαλείς συνθήκες διαβίωσης των αιτούντων άσυλο που διαμένουν στο πρώην αεροδρόμιο του Ελληνικού, ζητώντας την άμεση παρέμβαση της πολιτείας (Καθημερινή 26.4.2017).

Ενώ οι περισσότερες εκτιμήσεις για τον αριθμό των νεοαφιχθέντων στην Ελλάδα τους τελευταίους μήνες κυμαίνονται ανάμεσα στους 40.000 με 50.000, η εκτίμηση του μεγέθους του πληθυσμού που θα παραμείνει τελικά μακροχρόνια στην Ελλάδα είναι ακόμα πιο δύσκολη. Ως γνωστό, δεν έχει εφαρμοστεί αποτελεσματικά η συμφωνία της ΕΕ του Σεπτεμβρίου 2015 για τη μετεγκατάσταση προσφύγων από την Ελλάδα σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Ειδικότερα, ενώ η συμφωνία προβλέπει τη μετεγκατάσταση 50.000 προσφύγων από την Ελλάδα, μέχρι τις 19 Απριλίου του 2017, μόνο 11.500 πρόσφυγες είχαν μετεγκατασταθεί. Την ίδια στιγμή, οι αριθμοί των επαναπροωθηθέντων προς την Τουρκία ατόμων, των οποίων η αίτηση ασύλου έχει κριθεί αρνητικά, είναι περίπου 2.300 από τις αρχές του 2016 (Καθημερινή 21.4.2017). Όσον αφορά το πρόγραμμα του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης για την εθελούσια επιστροφή μεταναστών, το 2016 πραγματοποιήθηκαν 6.153 αναχωρήσεις από την Ελλάδα και το έτος 2017, μέχρι τον Μάρτιο, 296 αναχωρήσεις. Βέβαια, είναι άγνωστος ο αριθμός των προσφύγων και μεταναστών που καταφέρνουν με δική τους πρωτοβουλία να ταξιδέψουν από την Ελλάδα προς άλλες χώρες της Ευρώπης, συνήθως με τη συνδρομή διακινητών.

Σύμφωνα με δηλώσεις, τον Απρίλιο του 2017, της Μ. Σταυροπούλου, Διευθύντριας της Ελληνικής Υπηρεσίας Ασύλου, υπολογίζεται ότι περίπου 10.000 άνθρωποι θα παραμείνουν στην Ελλάδα υπό καθεστώς ασύλου. Όπως ανέφερε, οι περισσότεροι από αυτούς θα είναι Αφγανοί, εφόσον οι Αφγανοί δεν είναι επιλέξιμοι για το πρόγραμμα μετεγκατάστασης σε άλλες χώρες της Ευρώπης, ενώ ελάχιστοι μόνο Αφγανοί έχουν τη δυνατότητα να μετακινηθούν λόγω οικογενειακής επανένωσης.

Αν και παραμένει άγνωστος ο αριθμός των πρόσφατα αφιχθέντων προσφύγων και μεταναστών που θα παραμείνουν τελικά μακροχρόνια στη χώρα, οι αρχές και οι εμπλεκόμενοι φορείς οφείλουν πλέον άμεσα να διευρύνουν το επίκεντρο των δραστηριοτήτων τους, από προγράμματα για την αντιμετώπιση των πρώτων αναγκών, σε προγράμματα για την ομαλή ένταξη του πληθυσμού που θα παραμείνει στη χώρα μακροπρό-

θεσμα. Όπως δείχνει η διεθνής εμπειρία, το διακύβευμα αυτής της νέας φάσης είναι πολύ μεγάλο.

3.2.3. Απόψεις για την ένταξη των προσφύγων και μεταναστών

Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, κατά τον σχεδιασμό πολιτικών και προγραμμάτων για την ένταξη προσφύγων και μεταναστών, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις των πληθυσμών που εμπλέκονται στο εγχείρημα της ένταξης, δηλαδή τόσο ο παλαιότερος πληθυσμός της χώρας [γηγενείς και παλαιότεροι μετανάστες (είτε ομογενείς είτε όχι)] όσο και οι νεοαφιχθέντες. Στη συνέχεια, εξετάζονται τα δεδομένα από τρεις πρόσφατες έρευνες στην Ελλάδα που ανιχνεύουν ακριβώς τις απόψεις για την ένταξη των μεταναστών και προσφύγων.

Πρόσφατη διεθνής έρευνα του Ιδρύματος Pew (Pew Research Center 2017) επιτρέπει τη σύγκριση των αντιλήψεων στην Ελλάδα για την εθνική ταυτότητα και την ενσωμάτωση των μεταναστών με αντίστοιχες αντιλήψεις σε άλλες χώρες. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε την περίοδο Απριλίου-Μαΐου 2016 σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης: Ελλάδα, Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Ιταλία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Πολωνία, Σουηδία, και στις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Ιαπωνία και την Αυστραλία. Διαπιστώθηκε ότι η Ελλάδα και η Ουγγαρία ξεχώρισαν από τις άλλες χώρες της έρευνας σε αρκετές διαστάσεις των αντιλήψεων για την εθνική τους ταυτότητα και τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να θεωρείται ότι κάποιο άτομο ανήκει στο έθνος τους.

Πρώτον, μεγάλα ποσοστά και στις δύο χώρες, και συγκεκριμένα το 68% στην Ουγγαρία και το 66% στην Ελλάδα, πιστεύουν ότι η τήρηση εθίμων και παραδόσεων που συνδέονται με την εθνική ταυτότητα της χώρας τους είναι πολύ σημαντική για να θεωρούν ότι κάποιος ανήκει στο έθνος τους, ενώ στο άλλο άκρο βρέθηκαν η Σουηδία (26%) και η Γερμανία (29%). Έχει ενδιαφέρον ότι, σε αρκετές χώρες της Ευρώπης, διαπιστώθηκε ότι η μεγάλη σημασία που αποδίδεται στην τήρηση των εθίμων συνδέεται με την προτίμηση πολιτικών κομμάτων με δεξιές εθνικιστικές ή λαϊκιστικές θέσεις, όπως του κόμματος UKIP στο Ηνωμένο Βασίλειο, του κόμματος της Μ. Λεπέν στη Γαλλία, του κόμματος Εναλλακτική για τη Γερμανία στη Γερμανία, όπως και του αντίστοιχου κόμματος στη Σουηδία (Pew Research Center 2017).

Δεύτερον, στην ίδια έρευνα, σε ερώτηση σχετική με άλλη διάσταση απόψεων αναφορικά με τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να θεωρηθεί ότι ανήκει κανείς στην εθνική κοινότητα, βρέθηκε ότι το 52% των ερωτώμενων στην Ουγγαρία και το 50% στην Ελλάδα (όπως

και στην Ιαπωνία) θεώρησαν ότι το να έχει γεννηθεί κανείς στη χώρα τους είναι πολύ σημαντικό για να είναι πραγματικά «Ούγγρος», «Έλληνας» κλπ., ενώ το επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό ήταν το 42% (για την Ιταλία και την Πολωνία). Στο άλλο άκρο, στη Σουηδία το σχετικό ποσοστό ήταν μόλις 8% και στη Γερμανία και την Αυστραλία 13%.

Σε ερώτηση της ίδιας έρευνας για τη σημασία της θρησκείας για την εθνική ταυτότητα, η Ελλάδα ξεχώρισε από όλες τις άλλες χώρες της έρευνας Pew ως η χώρα όπου η εθνική ταυτότητα συνδέεται περισσότερο με την επικρατούσα θρησκεία. Συγκεκριμένα, το 54% θεωρεί ότι η ελληνική ταυτότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον Χριστιανισμό. Αντίθετα, τόσο στην Ισπανία όσο και τη Σουηδία, το 57% δήλωσε ότι η θρησκεία δεν έχει καμία σημασία για να θεωρείται κάποιος ως μέλος του έθνους τους. Πρέπει να σημειωθεί, πάντως, ότι στην Ελλάδα διαπιστώθηκε πολύ μεγάλο χάσμα στις απόψεις ανάλογα με την ηλικία, με το 39% των ατόμων 18-34 ετών να θεωρεί σημαντικό στοιχείο το να είναι κανείς χριστιανός για να θεωρείται Έλληνας, σε σχέση με το 65% των ατόμων 50+ ετών.

Πρέπει να αναφερθεί ότι το στοιχείο που ξεχώρισε στην έρευνα ως εκείνο που πιστεύεται πιο σημαντικό στις περισσότερες χώρες της έρευνας, για να θεωρείται ότι ανήκει κανείς στο έθνος τους, είναι η εκμάθηση της εθνικής γλώσσας. Για παράδειγμα, το 84% των Ολλανδών, το 81% των Ούγγρων και των Βρετανών απάντησαν ότι η εκμάθηση της γλώσσας είναι πολύ σημαντικό στοιχείο για να ανήκει κανείς στο έθνος τους. Στην Ελλάδα, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 76%.

Πρόσφατη έρευνα στην Ελλάδα του οργανισμού διανεόσις (διανεόσις 2017), που διεξήχθη τον Δεκέμβριο του 2016 και δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο του 2017, ανίχνευσε και αυτή αντιλήψεις μεταξύ άλλων για την εθνική ταυτότητα και την ενσωμάτωση μεταναστών, χρησιμοποιώντας παρόμοιες ερωτήσεις με εκείνες της έρευνας Pew, όπως και πιο εξειδικευμένες ερωτήσεις. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι μισοί περίπου του πανελληνίου δείγματος, και συγκεκριμένα, το 49%, θεωρούν ότι «οι πρόσφυγες» αντιπροσωπεύουν κάτι «καλό», ενώ θετικές απόψεις για τους «μετανάστες» έχουν λιγότεροι, και συγκεκριμένα, το 38%. Βέβαια, είναι άγνωστο εάν «οι μετανάστες» της ερώτησης έφεραν στον νου των περισσότερων ερωτώμενων τους μετανάστες των μικτών προσφυγικών-μεταναστευτικών ροών των τελευταίων ετών ή τους μετανάστες προς την Ελλάδα παλαιότερων ετών και δεκαετιών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μικρότερο ποσοστό έχει θετική άποψη για τους «μουσουλμάνους», και συγκεκριμένα, το 36%. Αναφορικά με την ανέγερση χώρων

θρησκευτικής λατρείας των μουσουλμάνων (τζαμιών) στην Ελλάδα, το 42% δήλωσε ότι θα τους ενοχλούσε η ανέγερσή τους. Κατά την εκτίμησή τους, το 32% του δείγματος πιστεύει ότι πολλοί μουσουλμάνοι στον κόσμο συμφωνούν με τις τρομοκρατικές επιθέσεις των τζιχαντιστών, ενώ, αντίθετα, το 59% ότι ελάχιστοι μουσουλμάνοι συμφωνούν με τις πράξεις αυτές. Το 31% θεωρεί ότι είναι πολύ πιθανό, ή αρκετά πιθανό, το ενδεχόμενο να υπάρξει επίθεση από τζιχαντιστές στην Ελλάδα μέσα στον επόμενο χρόνο.

Στην ίδια έρευνα της διανεόσις, διαπιστώθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στις απόψεις για τους πρόσφυγες ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Ειδικότερα, οι νεανικές ηλικιακές ομάδες ήταν πιο θετικές απέναντι στους πρόσφυγες, με το 60% της ηλικιακής ομάδας 17-24 ετών να έχει θετική άποψη, σε σύγκριση με το 37% της ομάδας από 65 ετών και πάνω. Ταυτόχρονα, καθώς αυξάνεται το επίπεδο εκπαίδευσης, αυξάνεται η θετική πρόσληψη, με το 35% των ερωτώμενων με πρωτοβάθμια εκπαίδευση να έχει θετική άποψη, σε σύγκριση με το 47% της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το 53% της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (και το 51% όσων έχουν μεταπτυχιακές σπουδές). Παρόμοιες τάσεις διαπιστώθηκαν και στις απόψεις προς συγκεκριμένες ομάδες μεταναστών, όπως οι μουσουλμάνοι, με τις πιο μικρές ηλικιακές ομάδες και τις πιο εκπαιδευμένες ομάδες να εκδηλώνουν πιο θετική στάση.

Πρέπει να ληφθεί υπόψη, συνδυαστικά με τα παραπάνω ευρήματα, ότι το 88% του δείγματος απάντησε ότι ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα μας τα τελευταία δέκα χρόνια είναι υπερβολικά μεγάλος, το 64% ότι η παρουσία των μεταναστών αυξάνει την εγκληματικότητα, και το 58% ότι η παρουσία τους αυξάνει την ανεργία, ενώ μόνο το 34% απάντησε ότι η παρουσία μεταναστών έχει θετική οικονομική επίπτωση και άλλο ένα 34% ότι εμπλουτίζει τον πολιτισμό μας. Ιδιαίτερα εχθρική ήταν η στάση απέναντι στους παράνομους μετανάστες, με την πλειονότητα του δείγματος να πιστεύουν ότι πρέπει είτε να προωθηθούν σε χώρα της επιλογής τους, είτε να απελαθούν άμεσα.

Ως προς το θέμα της απόκτησης ελληνικής υπηκοότητας από παιδιά νόμιμων μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα, τα δύο τρίτα των ερωτώμενων δήλωσαν ότι πρέπει να τη λαμβάνουν άμεσα. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, σε σχέση με τον Απρίλιο του 2015, όταν είχε διεξαχθεί έρευνα με την ίδια ερώτηση, μειώθηκαν οι θετικές απαντήσεις, και συγκεκριμένα από το 75% στο 66%.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι διαπιστώθηκε στην έρευνα αρκετή απροθυμία ως προς την πρόσληψη υπαλλήλου με αλβανική καταγωγή, και, μάλιστα, μεγαλύτερη από την απροθυμία για την πρόσληψη από-

μου με ειδικές ανάγκες ή ομοφυλόφιλου. Ειδικότερα, το 39% του δείγματος δήλωσε ότι μάλλον δύσκολα ή πολύ δύσκολα θα προσελάμβανε για υπάλληλο ένα άτομο αλβανικής καταγωγής, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για άτομο με ειδικές ανάγκες ήταν 13% και για άτομο ομοφυλόφιλο 22%.

Αναφορικά με τις προοπτικές ένταξης του πληθυσμού προσφύγων και μεταναστών που βρίσκεται σήμερα στη χώρα, πολλοί από τους οποίους είναι πιθανό να παραμείνουν μακροπρόθεσμα παρ' όλη την επιθυμία τους να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς άλλες χώρες της Ευρώπης, δεν δημιουργούν αισιοδοξία οι απόψεις που καταγράφηκαν στην έρευνα διαλέξεις σχετικά με την εθνική ταυτότητα. Ειδικότερα, στην ερώτηση «Έλληνας γεννιέσαι ή γίνεσαι;» το 47% απάντησε «γεννιέσαι» και το 48% «γίνεσαι». Οι νέοι (17-24 ετών) εμφάνισαν το μεγαλύτερο ποσοστό (62%) των απαντήσεων «γίνεσαι», όπως και τα άτομα με τριτοβάθμια εκπαίδευση (55%) και μεταπτυχιακές σπουδές (67%).

Σχετικές είναι και οι απόψεις περί του τι πρέπει να ισχύει, ώστε να θεωρείται κανείς Έλληνας. Στην ερώτηση αυτή θα μπορούσε να δοθούν μέχρι και δύο απαντήσεις. Η προϋπόθεση που αναφέρθηκε πιο συχνά και, συγκεκριμένα, από το 54% του δείγματος, ήταν ότι πρέπει να υιοθετεί τα ελληνικά ήθη και έθιμα, ενώ οι άλλες πιο συχνές απαντήσεις ήταν ότι πρέπει να έχει γεννηθεί από Έλληνες γονείς (το 36%), να μιλάει ελληνικά (28%), να έχει γεννηθεί στην Ελλάδα (25%) και να είναι χριστιανός ορθόδοξος (17%).

Τέλος, πρέπει να αναφερθούν και τα αποτελέσματα από πρόσφατη έρευνα στον Δήμο Αθηναίων, η οποία πραγματοποιήθηκε με σκοπό την ανίχνευση απόψεων για τους πρόσφυγες, όπως και των απόψεων των ίδιων των προσφύγων που βρίσκονται στον δήμο. Σημειώνεται ότι εκτιμάται ότι είναι περισσότεροι από 18.000 οι πρόσφυγες που διαμένουν στην Αθήνα. Σύμφωνα με τα ευρήματα (Καθημερινή 20.4.2017), οι Αθηναίοι προκρίνουν την αλληλεγγύη και την προσωρινή βοήθεια, αλλά όχι τη μόνιμη διαμονή και την ένταξή τους. Το 54% θεωρεί ότι οι πρόσφυγες δεν μπορούν να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία, ενώ μόνο το 28% ότι μπορούν. Ακόμα, το 37% πιστεύει ότι δεν πρέπει να δοθεί άδεια εργασίας στους πρόσφυγες. Ως προς τα παιδιά των προσφύγων, το 72% του δείγματος απάντησε ότι πρέπει να γράφονται στα δημόσια σχολεία, και το 65% ότι πρέπει να εντάσσονται στους παιδικούς σταθμούς. Το 44% απάντησε ότι δεν πρέπει να χτιστεί μουσουλμανικό τέμενος στην Αθήνα και το 44% ότι οι πρόσφυγες αποτελούν απειλή για την ασφάλεια της χώρας. Πάντως, οι περισσότεροι (το 66%) θεωρούν ότι η παρουσία των προσφύγων στη γειτονιά τους δεν δημιουργεί κάποιο πρόβλημα.

Στην αντίστοιχη έρευνα του Δήμου Αθηναίων στους πρόσφυγες που διαμένουν στον Δήμο (είτε στην οργανωμένη δομή του Ελαιώνα, είτε σε διαμερίσματα), διαπιστώθηκε ότι μόλις το 5% έχει την πρόθεση να παραμείνει στη χώρα, με την πλειονότητα να έχει ως πρώτη επιλογή προορισμού τη Γερμανία. Έτσι, δεν εκπλήσσει ότι οι περισσότεροι δεν ενδιαφέρονται να μάθουν τα Ελληνικά. Ειδικότερα, ενώ μόνο το 3% ανέφερε ότι γνωρίζει Ελληνικά, μόλις το 22% δηλώνει ότι έχει πρόθεση να τα μάθει. Παρομοίως, η πλειονότητα του δείγματος προσφύγων δεν θέλει να δουλέψει στην Ελλάδα.

3.2.4. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα των ερευνών που εξετάζουν τις απόψεις για την εθνική ταυτότητα, την παρουσία των προσφύγων και μεταναστών στη χώρα και την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία συνηγορούν στο ότι η υπόθεση της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία δεν θα είναι εύκολη. Φαίνεται ότι πολλοί από τον παλαιότερο πληθυσμό της χώρας, όπως και πολλοί από τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες και μετανάστες που πιθανόν να παραμείνουν μακροχρόνια στην Ελλάδα, διατηρούν σημαντικές αμφιβολίες και επιφυλάξεις ως προς την ένταξη του δεύτερου αυτού πληθυσμού στη χώρα.

Βέβαια, δεν εκπλήσσει ότι αρκετοί γηγενείς και αρκετοί νεοαφιχθέντες διατηρούν επιφυλάξεις ως προς τις προοπτικές επιτυχούς ένταξης των τελευταίων στην ελληνική κοινωνία, όταν τα σημερινά επίπεδα ανεργίας είναι τόσο υψηλά και οι μέχρι σήμερα πολιτικές για τη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών εισροών και την υποδοχή τους είναι τόσο αναποτελεσματικές. Κατά τον σχεδιασμό πολιτικών και προγραμμάτων για την ένταξη, οι κυβερνητικές αρχές και οι εμπλεκόμενοι φορείς και οργανώσεις θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη αυτό το πολύπλοκο σύμπλεγμα συναισθημάτων και ανησυχιών.

Πρώτα απ' όλα, για να αποκτήσει ο παλαιότερος πληθυσμός πιο ευνοϊκές προδιαθέσεις προς τον νέο πληθυσμό, θα πρέπει οι αρχές να αποδείξουν ότι διαχειρίζονται αποτελεσματικά τις προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές προς τη χώρα, με τρόπους που να εξασφαλίζουν τόσο τα ανθρώπινα δικαιώματα όσο και την ασφάλεια των πολιτών. Ως γνωστόν, δεν έχουν πειστεί οι τοπικές κοινωνίες στα νησιά του Αιγαίου ότι επιτυγχάνεται ο στόχος αυτός, αλλά δυστυχώς δεν είναι οι μόνες τοπικές κοινωνίες όπου συμβαίνει αυτό.

Θα πρέπει, επίσης, οι αρχές και οι σχετικοί φορείς να αρχίζουν να προβάλλουν ένα πειστικό αφήγημα ότι οι νεοαφιχθέντες μπορούν μελλοντικά, αν όχι αμέσως, να συμβάλλουν σημαντικά στην ελληνική οικονομία

και κοινωνία, παραπέμποντας ίσως, μεταξύ άλλων, στο σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η χώρα. Ως γνωστό, είναι σύνθηρες όταν οι μετανάστες και πρόσφυγες καταφέρνουν και εξασφαλίζουν μόνοι τους το προς το ζην, να γίνονται αποδεκτοί ως μέλη της κοινωνίας. Τα σημερινά επίπεδα ανεργίας της Ελλάδας δυσκολεύουν ιδιαίτερα την ενσωμάτωση των νεοαφιχθέντων στην αγορά εργασίας, αλλά η διεθνής εμπειρία βρίθει από επιτυχημένες πρωτοβουλίες που δημιουργούν απασχόληση τόσο για τους πρόσφυγες όσο και για τους γηγενείς, και πρέπει να αξιοποιηθεί η πολύτιμη αυτή εμπειρία. Ως προς την ένταξη των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα, είναι σημαντική η διαπίστωση της έρευνας του Δήμου Αθηναίων ότι είναι αρκετά θετικές οι απόψεις της κοινής γνώμης ως προς την εγγραφή των παιδιών των προσφύγων στα δημόσια σχολεία και τους παιδικούς σταθμούς. Δημιουργεί αισιοδοξία για τη μελλοντική αρμονική συμφοίτηση παιδιών νέων και παλαιότερων κατοίκων, όταν θα καθίσουν μαζί στα ίδια θρανία, και όχι χωριστά σε διαφορετικές βάρδιες, όπως συμβαίνει τώρα με τους λιγοστούς μαθητές προσφυγόπουλα που φοιτούν στα σχολεία της χώρας.

Από την πλευρά των νεοαφιχθέντων, χρειάζεται να αποδεχτούν το γεγονός ότι δεν θα εκπληρωθεί ο αρχικός τους στόχος να βρεθούν σε άλλη χώρα της Ευρώπης, ώστε να είναι διατεθειμένοι να αφιερώσουν

τον χρόνο και να καταβάλουν τον κόπο για να μάθουν την ελληνική γλώσσα και να αποκτήσουν άλλες γνώσεις ή δεξιότητες που θα διευκολύνουν την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Κατά τον σχεδιασμό προγραμμάτων, θα πρέπει να ζητείται η άποψη των ίδιων των προσφύγων ως προς τις ανάγκες, τις φιλοδοξίες και τα προσόντα τους.

Είναι πολύ μεγάλες οι προκλήσεις που προκύπτουν από τη νέα αυτή φάση της προσφυγικής κρίσης, όπου το ζητούμενο είναι η επιτυχής ένταξη όσων θα παραμείνουν στην Ελλάδα. Το διακύβευμα είναι αντίστοιχα μεγάλο.

Βιβλιογραφία

Jacobsen, K. and S. Fratzke (2016), *Building Livelihood Opportunities for Refugee Populations: Lessons from Past Practice*. Washington DC: Migration Policy Institute.

Papademetriou, D., M. Benton and N. Banulescu-Bogdan (2017), *Rebuilding after Crisis: Embedding Refugee Integration in Migration Management Systems*. Washington DC: Migration Policy Institute.

Pew Research Center (2017), "What it Takes to Truly Be 'One of Us'", <www.pewresearch.org>.

διαΝΕΟσις Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης (2017), «Τι Πιστεύουν οι Έλληνες: Πανελλαδική έρευνα – έκθεση αποτελεσμάτων», <www.dianeosis.org>.

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι

4.1. Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων¹

Αθανάσιος Χύμης

4.1.1. Εισαγωγή

Το περασμένο έτος, 2016, παρουσίασε θετική εικόνα στο εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων δεδομένου ότι οι εξαγωγές αυξήθηκαν με ρυθμό 7,3%, ενώ οι εισαγωγές παρουσίασαν επίσης αύξηση 4,9%. Ως αποτέλεσμα, το εμπορικό έλλειμμα των προϊόντων αυτών μειώθηκε για πρώτη φορά κάτω από το μισό δις και συγκεκριμένα στα €485 εκατομμύρια, συνεχίζοντας την πτωτική πορεία από το ύψος ρεκόρ των €3,04 δις που είχε αγγίξει το 2008.

Η θετική αυτή εικόνα δεν αφορά στο σύνολο των εξωτερικού εμπορίου της χώρας. Οι συνολικές εξαγωγές (συμπεριλαμβανομένων των πετρελαιοειδών) σημείωσαν οριακή μείωση 0,24% και έφθασαν τα €25,44 δις από €25,50 δις το 2015. Οι εισαγωγές, αντίθετα, σημείωσαν αύξηση 3,5%, φθάνοντας τα €44,09 δις από τα €42,60 δις το 2015. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών είναι η αύξηση του συνολικού εμπορικού ελλείμματος κατά 9,1% στα €18,65 δις από €17,1 δις το 2015, που ήταν και το χαμηλότερο έλλειμμα που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια. Αξίζει να σημειωθεί ότι το έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου προ κρίσεως, και συγκεκριμένα το 2008, είχε ανέλθει στα €43,36 δις.

Εάν αφαιρέσουμε τα πετρελαιοειδή, η εικόνα του εξωτερικού εμπορίου, όπως θα τη δούμε παρακάτω, καθίσταται ακόμα πιο αρνητική, αφού το εμπόριο πετρελαιοειδών είχε θετική συνεισφορά στη μείωση του ελλείμματος. Συγκεκριμένα, οι εισαγωγές και εξαγωγές πετρελαιοειδών μειώθηκαν κατά 14,2% και 9,1%, αντίστοιχα (οι εισαγωγές σε €9,74 δις από €11,36 δις το 2015 και οι εξαγωγές σε €6,90 δις από €7,60 δις

το 2015), περιορίζοντας έτσι το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο πετρελαιοειδών κατά 24,6% στα €2,84 δις από €3,76 δις το 2015.

4.1.2. Εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων ως προς το σύνολο του εμπορίου (πλην πετρελαιοειδών)

Ο Πίνακας 4.1.1 παρουσιάζει την εικόνα του συνολικού εξωτερικού εμπορίου αφού έχει αφαιρεθεί το εμπόριο πετρελαιοειδών. Γίνεται αντιληπτή η ισχυρή αύξηση των συνολικών εισαγωγών (9,9%) το 2016, όταν για πρώτη φορά από το 2008 αυξάνουν με τέτοιο υψηλό ρυθμό. Είναι θετικό ότι οι συνολικές εξαγωγές παρουσιάζουν επίσης αύξηση 3,5% (υψηλότερος ρυθμός από τον ετήσιο μέσο όρο της περιόδου 2008-2015), όμως το έλλειμμα αυξήθηκε για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου με ρυθμό 18,5%, δηλαδή κατά €2,47 δις.

Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, τα στοιχεία για το εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων είναι αρκετά θετικά και δείχνουν για μια ακόμα φορά (όπως σχεδόν κάθε χρόνο από την έναρξη της κρίσεως) τη δυναμική και τις δυνατότητες περαιτέρω αναπτύξεως. Οι εξαγωγές των αγροδιατροφικών προϊόντων αυξήθηκαν με ρυθμό ταχύτερο από τον μέσο ετήσιο όρο της περιόδου 2008-2015 (7,3% έναντι 6,1% του μέσου όρου). Επίσης βλέπουμε ότι ο ρυθμός αυξήσεως των εξαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων είναι σημαντικά ανώτερος (υπερδιπλάσιος) του ρυθμού αυξήσεως των συνολικών εξαγωγών, αναδεικνύοντας έτσι την ευρωστία του κλάδου αλλά και τις δυνατότητές του.

Οι εισαγωγές αγροδιατροφικών προϊόντων σημείωσαν σημαντική αύξηση το 2016 κατά 4,9%. Παρά τη σημαντική αυτή αύξηση των εισαγωγών, το έλλειμμα του ισοζυγίου αγροδιατροφικών προϊόντων μειώθηκε κατά 18,6%, την ίδια στιγμή που το συνολικό εμπορικό έλλειμμα αυξήθηκε κατά 18,5%. Από

1. Ως αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα, βάσει της ταξινόμησής του Υπ. Αγροτικής Ανάπτυξης η οποία είναι σύμφωνη με την Τυποποιημένη Ταξινόμηση Διεθνούς Εμπορίου (ΤΤΔΕ)-(SITC, Standard International Trade Classification) του ΟΟΣΑ, θεωρούνται τα εξής με τους ακόλουθους κωδικούς: 0 (αγροτικά προϊόντα), 1 (ποτά-καπνός), 21 (δέρματα), 22 (ελαιώδεις σπόροι), 231 (καουτσούκ), 24 (ξυλεία), 261-265 & 268 (φυσικές υφαντικές ίνες), 29 (γεωργικές πρώτες ύλες), 4 (λίπη-έλαια), 59211/12 (άμυλα σίτου-καλαμποκιού). Για λόγους συντομίας, εντός του κειμένου τα αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα αναφέρονται και ως αγροδιατροφικά προϊόντα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.1 Συνολικό εμπόριο και εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (σε δις €)*

	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	% Ρυθμός μεταβολής 2008-2015	% Μεταβολή 2015-2016	
Εισαγωγές										
Σύνολο	48,60	36,49	30,21	29,64	31,66	31,24	34,34	-7,1	9,9	
Αγροτικά προϊόντα	7,05	6,30	6,34	6,54	6,49	6,31	6,62	-1,8	4,9	
Αγροτικά %	14,5	17,3	21,0	22,1	20,5	20,2	19,3			
Εξαγωγές										
Σύνολο	15,46	14,46	16,73	16,67	16,84	17,90	18,53	2,5	3,5	
Αγροτικά προϊόντα	4,01	4,41	5,24	5,42	5,18	5,72	6,14	6,1	7,3	
Αγροτικά %	25,9	30,5	31,3	32,5	30,7	31,9	33,1			
Έλλειμμα										
Συνολικό	33,14	22,04	13,48	12,98	14,82	13,34	15,81	-14,1	18,5	
Αγροτικό	3,04	1,89	1,09	1,12	1,31	0,60	0,49	-23,8	-18,6	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

* Εξαίρουμένων των πετρελαιοειδών.

τον Πίνακα 4.1.1 γίνεται σαφές ότι είναι χάρη στη σημαντική αύξηση των εξαγωγών παρά στη μείωση των εισαγωγών που το έλλειμμα, την περίοδο της κρίσεως, περιορίζεται με τους παρατηρούμενους ταχείς ρυθμούς.

4.1.3. Γεωγραφική κατανομή εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων

Από τον Πίνακα 4.1.2 φαίνεται ότι κύριο χαρακτηριστικό των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και τροφίμων,

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.2 Γεωγραφική κατανομή εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	% Ρυθμός μεταβολής 2008-2015	% Μεταβολή 2015-2016	
Εισαγωγές										
Σύνολο αγροτικών	7.054	6.299	6.335	6.537	6.488	6.313	6.621	-1,8	4,9	
Χώρες ΕΕ	5.295	4.947	4.903	5.082	5.102	4.841	5.086	-1,5	5,1	
Τρίτες Χώρες	1.758	1.352	1.432	1.455	1.385	1.472	1.535	-2,9	4,3	
% ΕΕ	75,1	78,5	77,4	77,7	78,6	76,7	76,8			
% Τρίτων Χωρών	24,9	21,5	22,6	22,3	21,4	23,3	23,2			
Εξαγωγές										
Σύνολο αγροτικών	4.011	4.406	5.241	5.415	5.176	5.717	6.136	6,1	7,3	
Χώρες ΕΕ	2.783	2.954	3.424	3.692	3.539	4.061	4.422	6,5	8,9	
Τρίτες Χώρες	1.228	1.452	1.817	1.723	1.636	1.657	1.715	5,1	3,5	
% ΕΕ	69,4	67,1	65,3	68,2	68,4	71,0	72,0			
% Τρίτων Χωρών	30,6	32,9	34,7	31,8	31,6	29,0	28,0			
Αγροτικό ισοζύγιο										
Συνολικό	-3.043	-1.893	-1.094	-1.122	-1.312	-596	-485	-23,8	-18,6	
Χώρες ΕΕ	-2.513	-1.993	-1.479	-1.390	-1.563	-780	-664	-17,7	-14,8	
Τρίτες Χώρες	- 530	100	385	268	251	185	180	*	-2,8	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

* Λόγω εναλλαγής προσήμου δεν έχει έννοια ο υπολογισμός του ρυθμού μεταβολής.

το 2016, είναι η έντονη αύξηση αυτών προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) (8,9%). Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης είναι η αύξηση του ποσοστού των εξαγωγών προς τις χώρες της ΕΕ που άγγιξε το 72%, το υψηλότερο ποσοστό των τελευταίων ετών. Όπως η παρούσα στήλη έχει επιχειρηματολογήσει και στο παρελθόν, η αύξηση των εξαγωγών προς τις χώρες της ΕΕ δεν είναι κάτι αρνητικό, αρκεί η εξαγωγική δράση των παραγωγών να έχει την ευελιξία να αλλάζει κατεύθυνση όταν διάφοροι –οικονομικοί κυρίως– παράγοντες το επιβάλλουν.

Οι εισαγωγές από τις χώρες της ΕΕ επίσης σημείωσαν μεγαλύτερο ρυθμό αύξησης και έτσι το ποσοστό των εισαγωγών από χώρες της ΕΕ επί του συνόλου των εισαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων ανήλθε στο 76,8%. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι ότι το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων με τις χώρες της ΕΕ μειώθηκε κατά 14,8%, στα €664 εκατομμύρια. Το ισοζύγιο με τις τρίτες χώρες είναι πλεονασματικό εδώ και αρκετά χρόνια, όμως παρουσιάζει συνεχή μείωση από το 2012 όταν και έφθασε τα €385 εκατομμύρια. Έτσι, το 2016 περιόριστηκε στα €180 εκατομμύρια.

4.1.4. Διάρθρωση εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων

Οι Πίνακες 4.1.3 και 4.1.4 απεικονίζουν τις εισαγωγές και εξαγωγές, αντίστοιχα, των κυριότερων ομάδων αγροδιατροφικών προϊόντων (σε επίπεδο διψήφιων, κυρίως, κωδικών της Τυποποιημένης Ταξινόμησης Διεθνούς Εμπορίου –SITC). Όπως πάντα, οι βασικότερες κατηγορίες προϊόντων που αποτελούν σχεδόν το ένα τρίτο (28,7%, ή €1,9 δις σε αξία) των συνολικών εισαγωγών αγροτικών προϊόντων και τροφίμων είναι τα κτηνοτροφικά προϊόντα (προϊόντα κρέατος και γαλακτοκομικά). Εάν σε αυτά προστεθούν οι εισαγωγές ζωοτροφών (€423 εκατομμύρια), αλλά και σημαντικό μέρος των εισαγωγών ελαιωδών σπόρων (€193 εκατομμύρια) το οποίο κατευθύνεται για κτηνοτροφική χρήση, τότε οι εισαγωγές που αφορούν τον εν γένει κτηνοτροφικό κλάδο αγγίζουν περίπου τα €2,5 δις, που αποτελούν άνω του 35% των συνολικών εισαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων. Η στήλη έχει κατ'επανάληψιν τονίσει την αναγκαιότητα αναπτύξεως του κτηνοτροφικού κλάδου από την παραγωγή ζωοτροφών έως τα τελικά προϊόντα κρέατος και τα γαλα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.3 Διάρθρωση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων & τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008		2010		2012		2013		2014		2015		2016	
	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%
Κρέας ^α	1.211	17,2	1.160	18,4	1.199	18,9	1.179	18,0	1.162	17,9	1.117	17,7	1.150	17,4
Γαλακτοκομικά	808	11,5	770	12,2	772	12,2	847	13,0	842	13,0	752	11,9	749	11,3
Οπωροκηπευτικά	786	11,1	672	10,7	635	10,0	642	9,8	663	10,2	731	11,6	748	11,3
Δημητριακά	681	9,7	541	8,6	560	8,8	595	9,1	532	8,2	554	8,8	615	9,3
Καφές, τσάι, κλπ.	365	5,2	376	6,0	411	6,5	404	6,2	442	6,8	472	7,5	547	8,3
Αλιεύματα	428	6,1	384	6,1	373	5,9	351	5,4	378	5,8	375	5,9	432	6,5
Ζωοτροφές	406	5,8	371	5,9	345	5,4	400	6,1	403	6,2	401	6,4	423	6,4
Είδη διατροφής	344	4,9	356	5,7	333	5,3	346	5,3	367	5,7	352	5,6	354	5,3
Καπνός	335	4,7	310	4,9	234	3,7	234	3,6	236	3,6	301	4,8	323	4,9
Ποτά	436	6,2	370	5,9	267	4,2	257	3,9	248	3,8	255	4,0	281	4,2
Έλαια	290	4,1	232	3,7	286	4,5	264	4,0	274	4,2	264	4,2	244	3,7
Σάκχαρα	225	3,2	220	3,5	295	4,7	278	4,3	227	3,5	207	3,3	231	3,5
Ελαιώδεις σπόροι	224	3,2	173	2,7	219	3,5	238	3,6	220	3,4	211	3,3	193	2,9
Ξυλεία	262	3,7	148	2,3	128	2,0	113	1,7	118	1,8	124	2,0	135	2,0
Ακατέργαστες ύλες	130	1,8	111	1,8	111	1,8	116	1,8	121	1,9	123	1,9	132	2,0
Δορές	93	1,3	76	1,2	146	2,3	147	2,2	116	1,8	56	0,9	46	0,7
Σύνολο	7.054^β		6.299		6.335		6.537		6.488		6.313		6.621	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

Σημειώσεις:

^α Περιλαμβάνονται ζώντα ζώα και προϊόντα κρέατος.

^β Το άθροισμα των επιμέρους προϊόντων πιθανώς να μην ισούται με το Σύνολο, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες κατηγορίες με ελάχιστα ποσά όπως βαμβάκι, καουτσούκ, λοιπές φυτικές ίνες, μαλλί και γιούτα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.4 Διάρθρωση των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων & τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008		2010		2012		2013		2014		2015		2016	
	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%
Οπωροκηπευτικά	1.346	33,6	1.485	33,7	1.771	33,8	1.856	34,3	1.826	35,3	1.846	32,3	1.966	32,0
Έλαια	333	8,3	287	6,5	393	7,5	580	10,7	322	6,2	714	12,5	674	11,0
Αλιεύματα	449	11,4	541	12,3	613	11,7	562	10,4	556	10,7	590	10,3	661	10,8
Γαλακτοκομικά	275	6,9	301	6,8	372	7,1	416	7,7	483	9,3	561	9,8	593	9,7
Καπνός	416	10,4	374	8,5	428	8,2	392	7,2	386	7,5	450	7,9	524	8,5
Δημητριακά	315	7,9	292	6,6	330	6,3	270	5,0	338	6,5	303	5,3	421	6,9
Βαμβάκι	236	5,9	391	8,9	442	8,4	377	7,0	310	6,0	299	5,2	316	5,1
Είδη διατροφής	124	3,1	161	3,7	191	3,6	206	3,8	221	4,3	236	4,1	253	4,1
Ποτά	163	4,1	166	3,8	202	3,9	192	3,5	198	3,8	209	3,7	205	3,3
Κρέας ^α	76	1,9	67	1,5	78	1,5	74	1,4	84	1,6	84	1,5	95	1,5
Σάκχαρα	54	1,3	129	2,9	119	2,3	96	1,8	71	1,4	77	1,3	91	1,5
Καφές, τσάι, κλπ.	30	0,7	34	0,8	54	1,0	64	1,2	60	1,2	78	1,4	86	1,4
Ελαιώδεις σπόροι	76	1,9	64	1,5	78	1,5	79	1,5	86	1,7	96	1,7	81	1,3
Δορές	38	0,9	40	0,9	80	1,5	87	1,6	64	1,2	73	1,3	69	1,1
Ζωοτροφές	51	1,3	41	0,9	47	0,9	59	1,1	58	1,1	54	0,9	58	0,9
Ακατέργαστες ύλες	18	0,4	20	0,5	30	0,6	32	0,6	34	0,7	37	0,6	35	0,6
Ξυλεία	9	0,2	7	0,2	8	0,2	10	0,2	10	0,2	8	0,1	6	0,1
Σύνολο	4.011^β		4.406		5.241		5.415		5.176		5.717		6.136	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

Σημειώσεις:

^α Περιλαμβάνονται ζώντα ζώα και προϊόντα κρέατος.

^β Το άθροισμα των επιμέρους προϊόντων πιθανώς να μην ισούται με το Σύνολο, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες κατηγορίες με ελάχιστα ποσά όπως μαλλί, καουτσούκ, λοιπές φυτικές ίνες και γιούτα.

κτοκομικά. Η ανάπτυξη αυτή θα επιφέρει άμεση μείωση του μεγάλου βαθμού εξάρτησης της χώρας στο σημαντικό αυτό διατροφικό προϊόν (το κτηνοτροφικό προϊόν), αλλά και άμεση μείωση του ελλείμματος του αγροτικού ισοζυγίου, το οποίο θα μπορούσε να μετατραπεί σε πλεόνασμα.

Σταθερά στην τρίτη και τέταρτη θέση βρίσκονται οι εισαγωγές οπωροκηπευτικών και δημητριακών με μερίδια 11,3% και 9,3%, αντίστοιχα. Σημαντική αύξηση το 2016 παρουσίασαν οι εισαγωγές της κατηγορίας καφές, τσάι και λοιπά μπαχαρικά που ξεπέρασαν σε αξία το μισό δις (€547 εκατομμύρια), ενώ τα αλιεύματα είναι μια ακόμα κατηγορία προϊόντων με σημαντικές εισαγωγές.

Όσον αφορά στις εξαγωγές, τα οπωροκηπευτικά είναι σταθερά η σημαντικότερη κατηγορία προϊόντων. Το 2016 σημείωσαν εκ νέου σημαντική αύξηση και πλησιάζουν το όριο των €2 δις. Μάλιστα, λόγω πτώσης της αξίας ανά μονάδα προϊόντος (τιμής), η άνοδος των εξαγωγών οφείλεται στη σημαντική αύξηση των εξαγομένων ποσοτήτων (15%). Η παρούσα στήλη έχει αρκετές φορές υποστηρίξει ότι αρκετές από τις

εξαγωγές αγροδιατροφικών προϊόντων γενικά, και συγκεκριμένα της κατηγορίας των οπωροκηπευτικών, χρειάζονται βελτίωση της μεταποίησης και εμπορίας τους ώστε να αυξηθεί η προστιθέμενη αξία και κατ'επέκταση η αξία ανά εξαγομένη μονάδα.

Η κατηγορία των ελαίων, που φυσικά αποτελείται κατά βάση από το ελαιόλαδο, συνέχισε και το 2016 την πολύ καλή πορεία που άρχισε το 2015. Δεδομένης της παρενιαυτοφορίας των ελαιόδεντρων που μια χρονιά παράγουν πολύ καρπό και την επόμενη αρκετά λιγότερο, είναι πολύ θετικό ότι η ποσότητα των εξαγωγών αυξήθηκε, έστω και ελάχιστα, για δεύτερη συνεχή χρονιά. Λόγω όμως της σχετικής πτώσης της τιμής, η συνολική αξία των εξαγωγών παρουσίασε μικρή κάμψη το 2016.

Τα αλιεύματα σημείωσαν σημαντική αύξηση της αξίας των εξαγωγών. Είναι πολύ θετικό το γεγονός ότι ο κύριος φορέας εξαγωγών αλιευμάτων, ο κλάδος των ιχθυοκαλλιεργειών, έχει βρει κάποιες λύσεις στα οξέα προβλήματα χρηματοπιστωτικής φύσεως που ταλάνισαν τον κλάδο τα τελευταία χρόνια εμποδίζοντας για ένα μεγάλο διάστημα την αρχικά συνεχή ανοδική

τους πορεία. Έτσι, ο κλάδος φέτος επανήλθε με άνοδο των εξαγομένων ποσοτήτων που οδήγησε σε ανάλογη αύξηση της αξίας του εξαγομένου προϊόντος. Πολύ θετική είναι επίσης η πορεία των εξαγωγών γαλακτοκομικών, τα οποία συνεχίζουν την ανοδική πορεία τους αδιάκοπα από το 2008. Τέλος, σημαντική άνοδο παρουσίασαν οι εξαγωγές καπνού και δημητριακών. Είναι πολύ θετικό που ο καπνός, ενώ τα τελευταία χρόνια είχε χάσει μερίδιο από τις συνολικές εξαγωγές αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, φαίνεται να το επανακτά.

4.1.5. Συμπεράσματα

Το 2016 ήταν μια ακόμα καλή χρονιά για το εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Οι εξαγωγές αυξήθηκαν κατά €419 εκατομμύρια (ρυθμός αύξησης 7,3%) και οι εισαγωγές αυξήθηκαν επίσης κατά €308 εκατομμύρια (ρυθμός αύξησης 4,9%), περιορίζοντας το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου κατά €111 εκατομμύρια ή κατά 18,6%.

Όπως συχνά έχει αναφερθεί από αυτή τη στήλη, τα αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα είναι ένας σημαντικότατος κλάδος της ελληνικής οικονομίας με σημαντικό βαθμό εξωστρέφειας. Οι εξαγωγές του

σημειώνουν συνεχή αύξηση από το 2009 με μόνη εξαίρεση το 2014, ενώ η αθροιστική αύξηση που έχουν σημειώσει από το 2008 μέχρι σήμερα (2016) αγγίζει το εντυπωσιακό 53%. Αντίθετα, οι συνολικές εξαγωγές της χώρας πλην πετρελαιοειδών έχουν αυξηθεί κατά μόλις 8% από το 2008 έως σήμερα. Ενώ λοιπόν, όπως προαναφέρθη, η σημαντική μείωση του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγροδιατροφικών προϊόντων οφείλεται κυρίως στην αύξηση των εξαγωγών, η επίσης σημαντική μείωση του ελλείμματος στο συνολικό εμπόριο οφείλεται κυρίως στη μείωση των εισαγωγών.

Ενδεχομένως κάποιοι να σκεφθούν ότι η αγροτική παραγωγή της χώρας έχει όρια και ίσως να μην μπορεί να αυξηθούν οι εξαγωγές πέραν ενός ορισμένου σημείου. Ενώ η σκέψη αυτή όσον αφορά στις παραγόμενες ποσότητες έχει κάποια βάση, αφού η έκταση της αγροτικής γης είναι συγκεκριμένη, δεν ισχύει το ίδιο με την αξία ανά μονάδα παραγωγής. Η χώρα έχει δυνατότητες αφενός μεν για επέκταση των αγροτικών δραστηριοτήτων σε εκτάσεις που παραμένουν ανεκμετάλλευτες, αφετέρου δε για βελτίωση και ανάπτυξη της μεταποιητικής διαδικασίας η οποία μπορεί να προσθέσει πολλαπλάσια αξία στην πρωτογενώς παραγόμενη ποσότητα.

4.2. Ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και δείκτης διευκόλυνσης εμπορίου

Γεωργία Σκίντζη

4.2.1. Εισαγωγή

Οι εξαγωγές αποτελούν έναν ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα τόσο για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας όσο και για την ανάπτυξη μιας χώρας (Shirazi and Manap 2005, Todaro and Smith 2003, Balassa 1985, Feder 1982, Tyler 1981), αλλά και για την αντιμετώπιση της φτώχειας (WEF 2016). Ιδιαίτερα για την περίπτωση της Ελλάδας, οι εξαγωγές μπορούν να συμβάλλουν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και στη δημιουργία ενός υγιούς και ανταγωνιστικού παραγωγικού ιστού. Η οικονομική κρίση φαίνεται να επηρέασε με δύο διαφορετικούς τρόπους την πορεία των εξαγωγών. Οι δυσκολίες χρηματοδότησης και το ασταθές χρηματοπιστωτικό περιβάλλον αποτέλεσαν παράγοντες ανάσχεσης των εξαγωγών (Manova 2013, Becker et al. 2013, Chor and Manova 2012). Από την άλλη πλευρά,

η μείωση της εγχώριας ζήτησης φαίνεται να έστρεψε τις ελληνικές επιχειρήσεις προς το εξωτερικό εμπόριο (Bower et al. 2014, Bournakis 2014).

Το 2009 αποτέλεσε σημείο καμπής για το ελληνικό εξωτερικό εμπόριο. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.2.1, το 2009 παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη μείωση των τελευταίων δεκατριών ετών (2004-2016) τόσο των εισαγωγών όσο και των εξαγωγών, αλλά και του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου. Το 2015 φαίνεται να αποτελεί επίσης μία κρίσιμη χρονιά για την πορεία των εξαγωγών, καθώς παρατηρείται η δεύτερη μεγαλύτερη μείωση, μετά το 2009, τόσο στις εξαγωγές όσο και στις εισαγωγές, για την εξεταζόμενη περίοδο (2004-2016). Σε γενικές γραμμές, οι εξαγωγές αυξάνονται σημαντικά την τριετία 2010-2012, ενώ τα επόμενα έτη συνεχώς μειώνονται. Από την άλλη πλευρά, οι εισαγωγές παρουσιάζουν συνεχείς αυξομειώσεις από το 2009 και μετά. Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου μειώνεται συνεχώς την περίοδο 2009-2013, ενώ το 2014 και το 2006 παρουσιάζει αύξηση. Γίνεται επομένως εμφανής η ανάγκη περαιτέρω στήριξης των εξαγωγών.

4.2.2. Δείκτης Διευκόλυνσης Εμπορίου

Το WEF (2016) δημοσίευσε για το 2016 τον Δείκτη Διευκόλυνσης Εμπορίου (Enabling Trade Index - ETI).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Αξία (σε εκατ. ευρώ) και ετήσιες μεταβολές εισαγωγών, εξαγωγών και εμπορικού ισοζυγίου

Έτος	Αξία σε εκατομμύρια ευρώ			Ετήσιες μεταβολές		
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εμπορικό Ισοζύγιο	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εμπορικό ισοζύγιο
2004	45.148,1	13.365,6	-31.782,5			
2005	46.436,7	14.856,6	-31.580,1	2,9	11,2	-0,6
2006	53.574,2	17.130,3	-36.443,9	15,4	15,3	15,4
2007	61.857,3	19.313,4	-42.543,9	15,5	12,7	16,7
2008	65.528,3	21.227,7	-44.300,6	5,9	9,9	4,1
2009	53.135,1	18.015,1	-35.120,1	-18,9	-15,1	-20,7
2010	52.147,5	21.299,4	-30.848,1	-1,9	18,2	-12,2
2011	48.891,5	24.377,2	-24.514,2	-6,2	14,5	-20,5
2012	49.537,1	27.578,0	-21.959,1	1,3	13,1	-10,4
2013	46.996,7	27.295,7	-19.701,0	-5,1	-1,0	-10,3
2014	48.327,4	27.118,9	-21.208,5	2,8	-0,6	7,7
2015	43.619,1	25.825,4	-17.793,7	-9,7	-4,8	-16,1
2016	44.110,4	25.445,0	-18.665,4	1,1	-1,5	4,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

Σημείωση: Τα στοιχεία για το 2016 είναι προσωρινά.

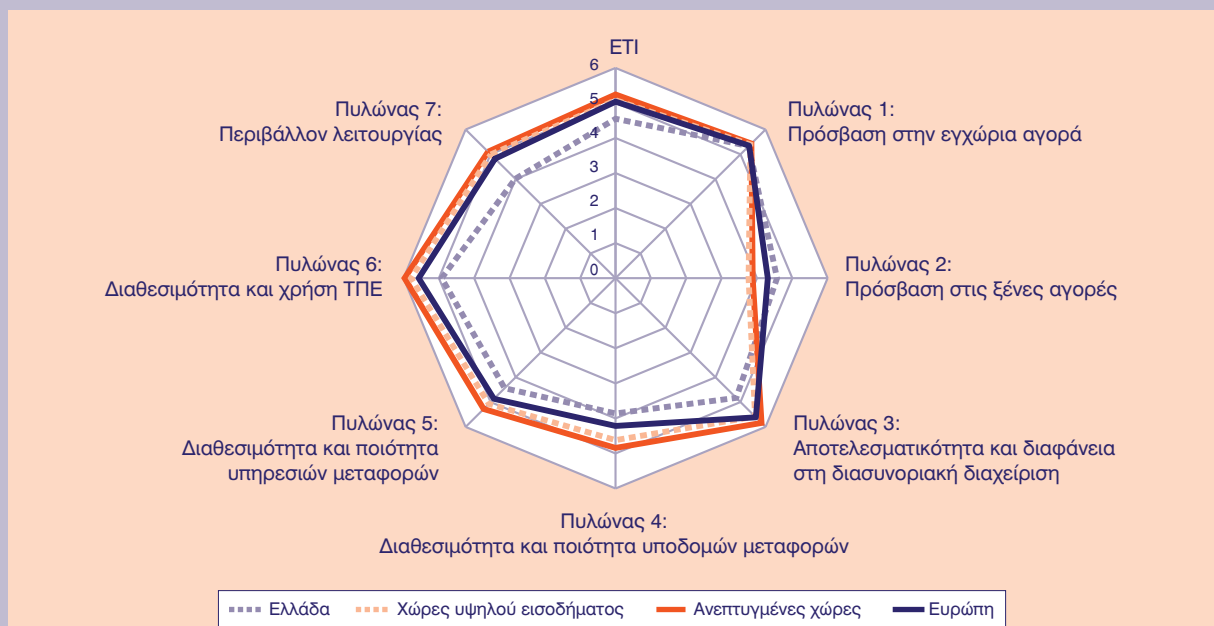
Η Ελλάδα βρίσκεται στην 52η θέση ανάμεσα σε 136 χώρες για το 2016, χάνοντας μία θέση σε σχέση με το 2014¹. Οι ευρωπαϊκές χώρες που βρίσκονται στην πρώτη δεκάδα είναι η Ολλανδία (δεύτερη), το Λουξεμβούργο, η Σουηδία, η Φιλανδία, η Αυστρία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία και το Βέλγιο. Η Σιγκαπούρη (στην πρώτη θέση) και το Χονγκ Κονγκ (στην τρίτη θέση) είναι οι μη ευρωπαϊκές χώρες που συμπληρώνουν τη δεκάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι άλλες δύο χώρες του Νότου που επίσης μπήκαν σε προγράμματα προσαρμογής βρίσκονται σε πολύ καλύτερη θέση στην παγκόσμια κατάταξη σε σχέση με την Ελλάδα: η Ισπανία βρίσκεται στην 15η θέση και η Πορτογαλία στην 28η θέση. Ανάμεσα στις 37 ευρωπαϊκές χώρες που εξετάζονται με βάση τον ΕΤΙ η χώρα μας κατατάσσεται 30ή. Επίσης, η Ελλάδα βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις της κατάταξης τόσο ανάμεσα στις ανεπτυγμένες οικονομίες (τελευταία θέση) όσο και ανάμεσα στις χώρες υψηλού εισοδήματος (44η θέση ανάμεσα σε 49 χώρες).

Πιο αναλυτικά, ο Δείκτης Διευκόλυνσης Εμπορίου αποτελείται από τέσσερις υποδείκτες: α) πρόσβαση στις αγορές, β) συνοριακή διαχείριση γ) υποδομές και δ) περιβάλλον λειτουργίας. Στους υποδείκτες αυ-

τούς εντάσσονται επτά βασικοί πυλώνες, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.2.2, οι οποίοι αποτελούνται από επιμέρους στοιχεία². Τόσο οι υποδείκτες όσο και οι πυλώνες λαμβάνουν τιμές από 1-7. Η Ελλάδα υποχώρησε στην κατάταξη το 2016 σε σύγκριση με το 2014 σε 4 από τους 7 πυλώνες. Η μεγαλύτερη υποχώρηση παρατηρήθηκε στον Πυλώνα 1 – Πρόσβαση στην εγχώρια αγορά: από την 30η θέση το 2014 η Ελλάδα βρέθηκε στην 48η θέση το 2016. Η δεύτερη μεγαλύτερη υποχώρηση παρατηρήθηκε στον Πυλώνα 6 – Διαθεσιμότητα και χρήση ΤΠΕ (Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών): από την 46η θέση βρέθηκε στην 56η θέση. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η Ελλάδα υπολείπεται σε όλους τους πυλώνες, με εξαίρεση τον Πυλώνα 2 – Πρόσβαση στις ξένες αγορές, από τον μέσο όρο τόσο των ανεπτυγμένων χωρών όσο και τον μέσο όρο των χωρών υψηλού εισοδήματος και των ευρωπαϊκών χωρών (Διάγραμμα 4.2.1). Τη μεγαλύτερη απόκλιση από τον μέσο όρο και των τριών ομάδων χωρών που εξετάζουμε η Ελλάδα φαίνεται να την έχει στον Πυλώνα 7 – Περιβάλλον λειτουργίας. Από τα στοιχεία που απαρτίζουν τον Πυλώνα 7 τη χειρότερη επίδοση η Ελλάδα την παρουσιάζει στην «Πρόσβαση σε χρηματοδότηση»: βρίσκεται

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1

Δείκτης Διευκόλυνσης Εμπορίου και πυλώνες για το έτος 2016

Πηγή: WEF (2016), ίδιοι υπολογισμοί.

1. Για το 2014 οι υπολογισμοί του δείκτη έχουν γίνει με βάση τη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για το 2016.

2. Για παράδειγμα ο Πυλώνας 7 αποτελείται από τα ακόλουθα στοιχεία: α) προστασία της περιουσίας, β) αποτελεσματικότητα και λογοδοσία των δημόσιων οργανισμών, γ) πρόσβαση σε χρηματοδότηση, δ) πόσο ανοιχτή είναι η οικονομία σε ξένες επιχειρήσεις και ε) ασφάλεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.2 Δείκτης Διεκόλυσης Εμπορίου, βασικοί υποδείκτες και πιλώνες για την Ελλάδα, τις ανεπτυγμένες χώρες (μέσος όρος 36 χωρών), τις χώρες υψηλού εισοδήματος (μέσος όρος 49 χωρών) και την Ευρώπη (μέσος όρος 37 χωρών)

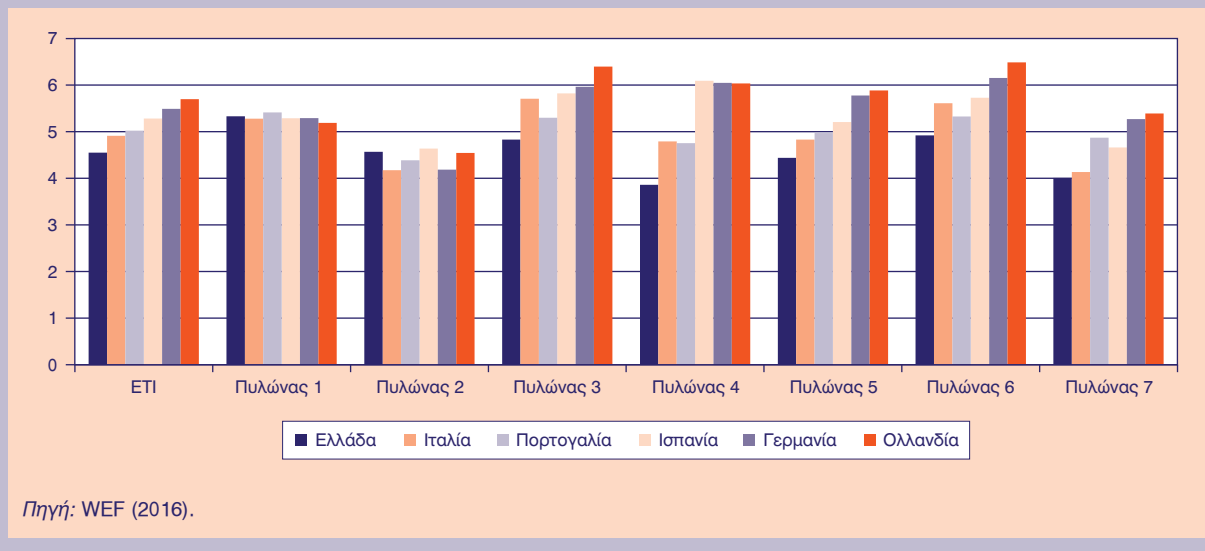
	Κατάταξη 2016	2014	Ελλάδα		Ανεπτυγμένες χώρες		Χώρες υψηλού εισοδήματος		Ευρώπη			
			Διαφορά (3)=(2)-(1)	Βαθμολογία 2016	2014	Διαφορά (8)=(4)-(7)	Βαθμολογία (Μ.Ο.)	Διαφορά (10)=(4)-(9)	Βαθμολογία (Μ.Ο.)	Διαφορά (12)=(4)-(11)		
ΕΤΙ	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
Υποδείκτης Α: Πρόσβαση στις αγορές	52	51	-1	4,55	4,53	0,02	5,24	-0,69	5,08	-0,53	5,04	-0,49
Πιλώνας 1: Πρόσβαση στην εγχώρια αγορά	32			4,95			4,66	0,30	4,58	0,37	4,83	0,13
Πιλώνας 2: Πρόσβαση στις ξένες αγορές	48	30	-18	5,33	5,41	-0,08	5,43	-0,10	5,40	-0,07	5,35	-0,02
Υποδείκτης Β: Διασυννοριακή διαχείριση	31	33	2	4,57	4,44	0,13	3,88	0,69	3,76	0,81	4,31	0,26
Πιλώνας 3: Αποτελεσματικότητα και διαφάνεια στη διασυννοριακή διαχείριση	57			4,83			5,84	-1,01	5,58	-0,75	5,61	-0,78
Υποδείκτης Γ: Υποδομές	57	54	-3	4,83	4,90	-0,07	5,84	-1,01	5,58	-0,75	5,61	-0,78
Πιλώνας 4: Διαθεσιμότητα και ποιότητα υποδομών μεταφορών	51			4,41			5,36	-0,96	5,16	-0,76	4,89	-0,48
Πιλώνας 5: Διαθεσιμότητα και ποιότητα υπηρεσιών μεταφορών	50	51	1	3,86	3,79	0,07	4,84	-0,98	4,62	-0,76	4,22	-0,36
Πιλώνας 6: Διαθεσιμότητα και χρήση ΤΠΕ	51	55	4	4,44	4,34	0,10	5,28	-0,84	5,07	-0,63	4,87	-0,43
Υποδείκτης Δ: Περιβάλλον λετουργίας	56	46	-10	4,92	4,77	0,15	5,97	-1,05	5,79	-0,87	5,57	-0,65
Πιλώνας 7: Περιβάλλον λετουργίας	91	84	-7	4,01	3,98	0,03	5,10	-1,09	5,00	-0,99	4,82	-0,81

Πηγή: WEF (2016), ίδιοι υπολογισμοί.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2

Σύγκριση μεταξύ Ελλάδας και επιλεγμένων χωρών αναφορικά με τον Δείκτη Διευκόλυνσης Εμπορίου και τους βασικούς πυλώνες για το έτος 2016

στην 133η θέση ανάμεσα σε 136 χώρες, και στην «Αποτελεσματικότητα και λογοδοσία των δημόσιων οργανισμών», στην 107η θέση. Άλλα στοιχεία των επιμέρους πυλώνων στα οποία η Ελλάδα έχει χαμηλές επιδόσεις, και επομένως θα μπορούσε να στοχεύσει στη βελτίωσή τους είναι στον Πυλώνα 6 – Διαθεσιμότητα και χρήση ΤΠΕ (Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών). Στη «Χρήση ΤΠΕ για τις συναλλαγές μεταξύ επιχειρήσεων», η χώρα κατατάσσεται 97η, και στη «Χρήση του διαδικτύου για συναλλαγές των επιχειρήσεων με τους πελάτες», κατατάσσεται 82η. Στον Πυλώνα 5 – Διαθεσιμότητα και ποιότητα υπηρεσιών μεταφορών, η Ελλάδα κατατάσσεται 96η στην «Αποτελεσματικότητα αλλαγής του τρόπου μεταφοράς». Τέλος, στον Πυλώνα 3 – Αποτελεσματικότητα και διαφάνεια στη διασυνοριακή διαχείριση, η Ελλάδα κατατάσσεται 96η σε ό,τι αφορά τον «Δείκτη διαφάνειας των τελωνείων».

Στο Διάγραμμα 4.2.2 η Ελλάδα συγκρίνεται με επιλεγμένες χώρες αναφορικά τόσο με τον ΕΤΙ όσο και με τους βασικούς του πυλώνες. Οι χώρες που επιλέχθηκαν είναι τρεις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου με τις οποίες η Ελλάδα ανταγωνίζεται στις διεθνείς αγορές και οι οποίες αντιμετώπισαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης (οι δύο από αυτές, Ισπανία και Πορτογαλία, εντάχθηκαν σε προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής). Από την άλλη πλευρά, ως επιτυχημένα παραδείγματα, επιλέχθηκαν δύο ευρωπαϊκές χώρες που πρωταγωνιστούν στο διεθνές εμπόριο, η Γερμανία η οποία έχει τις υψηλότερες εξαγωγές μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών και κατατάσσεται 9η με βάση τον ΕΤΙ και

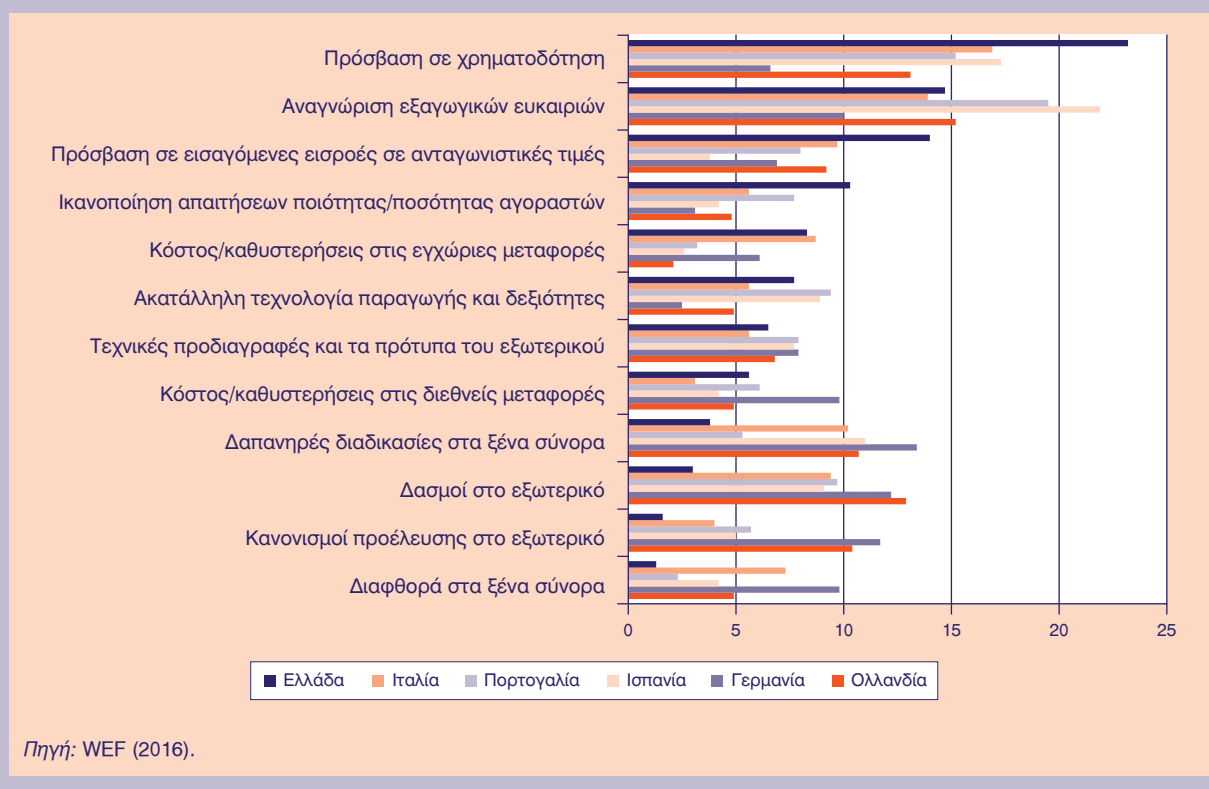
η Ολλανδία, η οποία επίσης παρουσιάζει υψηλές εξαγωγές και κατατάσσεται 1η ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες και 2η διεθνώς με βάση τον ΕΤΙ. Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα κατατάσσεται χαμηλότερα από τις υπό εξέταση χώρες με βάση τον ΕΤΙ, η επίδοσή της στους Πυλώνες 1 και 2 είναι πολύ κοντά στις υπόλοιπες χώρες που εξετάζονται. Αντίθετα, η μεγαλύτερη διαφορά σε σύγκριση με τις άλλες πέντε χώρες εντοπίζεται στον Πυλώνα 4 – Διαθεσιμότητα και ποιότητα υποδομών μεταφορών. Τα επιμέρους στοιχεία που απαρτίζουν τον Πυλώνα 4 και στα οποία η Ελλάδα έχει τις χαμηλότερες επιδόσεις είναι η «ποιότητα των σιδηροδρομικών υποδομών» και ο «δείκτης ποιότητας του οδικού δικτύου». Και στους υπόλοιπους όμως πυλώνες (3, 5, 6 και 7) η Ελλάδα υπολείπεται των άλλων υπό εξέταση χωρών.

4.2.3. Παράγοντες που δυσχεραίνουν τις εξαγωγές

Από την ανάλυση τόσο του Δείκτη Διευκόλυνσης Εμπορίου, όσο και των επιμέρους πυλώνων, που προηγήθηκε, έχουν γίνει ήδη εμφανείς οι παράγοντες που δυσχεραίνουν τις ελληνικές εξαγωγές. Επιπροσθέτως, το WEF δημοσιεύει τα αποτελέσματα της ετήσιας δημοσκοπήσης στελεχών επιχειρήσεων (executive opinion survey) αναφορικά με τους κρίσιμότερους παράγοντες οι οποίοι δυσχεραίνουν τις εξαγωγές. Στο Διάγραμμα 4.2.3 παρουσιάζονται οι δώδεκα βασικοί παράγοντες με βάση τη βαθμολογία που συγκέντρωσαν στις αντίστοιχες έρευνες στην Ελλάδα, την Ιταλία, την Πορτογαλία, την Ισπανία, τη Γερμανία και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3

Παράγοντες ανάσχεσης των εξαγωγών

την Ολλανδία³. Η πρόσβαση σε χρηματοδότηση και ο εντοπισμός εξαγωγικών ευκαιριών είναι οι δύο πιο σημαντικοί παράγοντες για όλες τις υπό εξέταση χώρες, με εξαίρεση τη Γερμανία. Στην πρώτη πεντάδα των παραγόντων που δυσχεραίνουν τις ελληνικές εξαγωγές είναι επίσης η πρόσβαση σε εισαγόμενες εισροές σε ανταγωνιστικές τιμές, η ικανοποίηση των αγοραστών σε ό,τι αφορά θέματα ποιότητας και ποσότητας, καθώς και το κόστος και οι καθυστερήσεις στις εγχώριες μεταφορές. Αξίζει να σημειωθεί ότι παράγοντες οι οποίοι δεν εξαρτώνται από τις χώρες εξαγωγής αλλά από τις χώρες εισαγωγής, όπως οι δασμοί στο εξωτερικό και το κόστος των διαδικασιών στα ξένα σύνορα, κατατάσσονται πολύ υψηλά για τις υπόλοιπες υπό εξέταση χώρες και κυρίως για τη Γερμανία και την Ολλανδία, ενώ στην Ελλάδα φαίνεται να έχουν πολύ μικρότερη σημασία. Θα πρέπει να τονιστεί ότι για την περίπτωση της Ελλάδας οι πιο σημαντικοί παράγοντες που δυσχεραίνουν τις εξαγωγές θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν είτε με τη συνδρομή της πολιτείας (δημιουργία εθνικής στρατηγικής ενίσχυσης των εξαγωγών, βελτίωση υποδομών μεταφορών, χρηματοπιστωτικών συνθηκών, γραφειοκρατίας κλπ.)

είτε μέσω της καλύτερης οργάνωσης των επιχειρήσεων (έρευνα και καινοτομία, δημιουργία clusters, κλπ.).

4.2.4. Συμπεράσματα

Οι εξαγωγές αποτελούν σημαντικό μοχλό ανάπτυξης. Στην Ελλάδα η χρηματοπιστωτική κρίση και η έλλειψη ρευστότητας δυσχέραναν ακόμα περισσότερο το όχι φιλικό προς τις εξαγωγικές επιχειρήσεις περιβάλλον. Η χώρα μας φαίνεται να υστερεί, αναφορικά με το εξωτερικό εμπόριο, σε σχέση όχι μόνο με χώρες όπως η Γερμανία και η Ολλανδία, που παραδοσιακά έχουν κυρίαρχο ρόλο στις διεθνείς αγορές, αλλά και με χώρες του Νότου που επιλήγησαν από την οικονομική κρίση όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία αλλά και η Ιταλία, και με τις οποίες ανταγωνίζεται στις διεθνείς αγορές.

Θα πρέπει όμως να τονιστεί ότι, στην περίπτωση της Ελλάδας, οι σημαντικότεροι παράγοντες που δυσχεραίνουν τις εξαγωγές μπορούν να αντιμετωπιστούν είτε με τη συνδρομή της πολιτείας είτε μέσω της καλύτερης οργάνωσης των επιχειρήσεων. Επομένως,

3. Όσοι κλήθηκαν να απαντήσουν στην έρευνα επέλεξαν τους πέντε πιο σημαντικούς παράγοντες από τη λίστα των συνολικά δώδεκα παραγόντων που δυσχεραίνουν τις εξαγωγές και τους κατέταξαν από το 1 έως το 5. Στο διάγραμμα η βαθμολόγηση των παραγόντων έχει γίνει με βάση το πόσα άτομα επέλεξαν τον συγκεκριμένο παράγοντα, σταθμισμένη με τη βαρύτητα που του έδωσαν.

είναι προβλήματα τα οποία μπορούν να αντιμετωπιστούν σε ένα μεσο-βραχυχρόνιο ορίζοντα. Επιπροσθέτως, η Ελλάδα διαθέτει σημαντικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα (Kanellopoulos και Skintzi, 2016 και Κωνσταντακοπούλου, 2015). Είναι εξαιρετικά σημαντικό λοιπόν να μπορέσει η χώρα να εκμεταλλευτεί τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτει, ενδεχομένως να δημιουργήσει και νέα, για να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της, να αναστρέψει τη διαρροή επιστημονικού δυναμικού, να ενισχύσει την ανάπτυξη και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης για τους πολίτες της.

Βιβλιογραφία

- Balassa, B. (1985). "Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries after the 1973 Oil Shock". *Journal of Development Economics*, 18(1), pp. 23-35.
- Becker, B., Chen, J., and Greenberg, D. (2013). "Financial Development, Fixed Costs, and International Trade". *The Review of Corporate Finance Studies*, Vol. 2 (1), pp. 1-28.
- Bournakis, I. (2014). "Costs, knowledge and market structure: understanding the puzzle of international competitiveness with Greek export data". *International Review of Applied Economics*, 28(2), pp. 240-269.
- Bower, U., Michou, V. and Ungerer, C. (2014). "The puzzle of the missing Greek exports". *European Economy*. Economic Papers 518.
- Chor, D. and Manova, K. (2012). "Off the cliff and back? Credit conditions and international trade during the global financial crisis". *Journal of International Economics*, 87, pp.117-133.
- Feder, G. (1982). "On Export and Economic Growth". *Journal of Development Economics* 12(1-2), pp. 59-73.
- Kanellopoulos, N.C. and Skintzi, G. (2016). "Identifying Export Opportunities for Greece", *International Economics and Economic Policy*, 13, pp. 369-386.
- Manova, K. (2013). "Credit constraints, heterogeneous firms, and international trade". *Review of Economic Studies*, 80, pp. 711-744.
- Shirazi, N.S. and Manap, A. (2005). "Export-Led Growth Hypothesis: Further Econometrics Evidence from South Asia". *Developing Economics*, XLIII-4, pp. 472-488.
- Todaro, M.P. and Smith, S.C. (2003). *Economic Development*. 8th ed. Singapore: Addison-Wesley.
- Tyler, W. (1981). "Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence". *Journal of Development Economics*, 9(1), 121-30.
- World Economic Forum (2016). *The Global Enabling Trade Report 2016*. Geneva.
- Κωνσταντακοπούλου, Ι. (2015). *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Μελέτες ΚΕΠΕ.

Το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας και ο ρόλος της προκυκλικής πολιτικής

Αριστοτέλης Κουτρούλης*

1. Γενικά

Στο πλαίσιο της προσπάθειας άμβλυνσης των συνεπειών των οικονομικών κύκλων από τους οποίους διέρχονται οι εθνικές οικονομίες, οι φέροντες την ευθύνη άσκησης οικονομικής πολιτικής στηρίζουν τις επιλογές τους στην πληροφόρηση που προέρχεται από την πορεία βασικών μακροοικονομικών δεικτών (π.χ. ρυθμός μεταβολής του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), ποσοστό ανεργίας, κλπ.). Τελευταία, ένας δείκτης που έχει καταλάβει περίοπτη θέση ως σημείο αναφοράς στην άσκηση οικονομικής πολιτικής είναι το δυνητικό ΑΕΠ και κατ' επέκταση το παραγωγικό κενό μιας εθνικής οικονομίας.

Ως δυνητικό ΑΕΠ ορίζεται η μέγιστη ποσότητα προϊόντος που μπορεί να παράγει μια οικονομία χρησιμοποιώντας το σύνολο της παραγωγικής της δυναμικότητας, χωρίς να δημιουργούνται πληθωριστικές πιέσεις. Με τη σειρά του, το παραγωγικό κενό μιας οικονομίας ισούται με τον λόγο της διαφοράς πραγματικού και δυνητικού ΑΕΠ προς το δυνητικό ΑΕΠ και εκφράζεται σε εκατοστιαία ποσοστά. Σε αλγεβρικούς όρους, η σχέση από την οποία προκύπτει το παραγωγικό κενό είναι η εξής:

$$\text{Παραγωγικό κενό} = \frac{(\text{Πραγματικό ΑΕΠ} - \text{Δυνητικό ΑΕΠ})}{\text{Δυνητικό ΑΕΠ}} \times 100.$$

Όταν το παραγωγικό κενό είναι θετικό, όταν δηλαδή το πραγματικό ΑΕΠ είναι μεγαλύτερο του δυνητικού, τότε θεωρείται ότι η οικονομία έχει εξαντλήσει το παραγωγικό της δυναμικό με αποτέλεσμα να δημιουργούνται πληθωριστικές πιέσεις. Αντίθετα, όταν το παραγωγικό κενό είναι αρνητικό, τότε ένα μέρος των παραγωγικών συντελεστών της οικονομίας είτε υποαπασχολείται είτε παραμένει ανενεργό.

Η εκτίμηση του παραγωγικού κενού υπόκειται σε σοβαρά μεθοδολογικά και οικονομετρικά προβλήματα, καθώς το δυνητικό ΑΕΠ δεν μπορεί να παρατηρηθεί και να μετρηθεί άμεσα. Λόγω αυτών των προβλημάτων οι εκτιμήσεις του παραγωγικού κενού μιας εθνικής οικονομίας παρουσιάζουν αποκλίσεις ανάλογα με την οικονομετρική μεθοδολογία και τις υποθέσεις που έχουν υιοθετηθεί. Παρ' όλα αυτά, στον βαθμό που οι διαφορετικές εκτιμήσεις δεν οδηγούν σε αντιφατικά μεταξύ τους συμπεράσματα ως προς τη γενικότερη εικόνα της υπό εξέταση οικονομίας, τότε από αυτές μπορεί να προκύψει σημαντική πληροφόρηση σχετικά με τη θέση της οικονομίας στον οικονομικό κύκλο και την πιθανή μελλοντική της πορεία.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, το άρθρο εξετάζει το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας συνδυαστικά με την οικονομική πολιτική που εφαρμόζεται στη χώρα από το 2010 μέχρι σήμερα.

2. Το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας

Η βαθιά οικονομική ύφεση που πλήττει την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έχει κληροδοτήσει στη χώρα ένα μεγάλο αρνητικό παραγωγικό κενό. Συγκριτικά με την ΕΕ-28 ή την Ευρωζώνη, το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας είναι σημαντικά μεγαλύτερο (βλ. Διάγραμμα 1). Η ασυμμετρία αυτή αντανακλά τις μεγάλες διαφορές ως προς το βάθος και τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα σε σχέση με τα αντίστοιχα μεγέθη της οικονομικής ύφεσης από την οποία διήλθαν οι Ευρωπαίοι εταίροι της. Αντανακλά επίσης και την έλλειψη σημαντικών εργαλείων οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της ύφεσης.

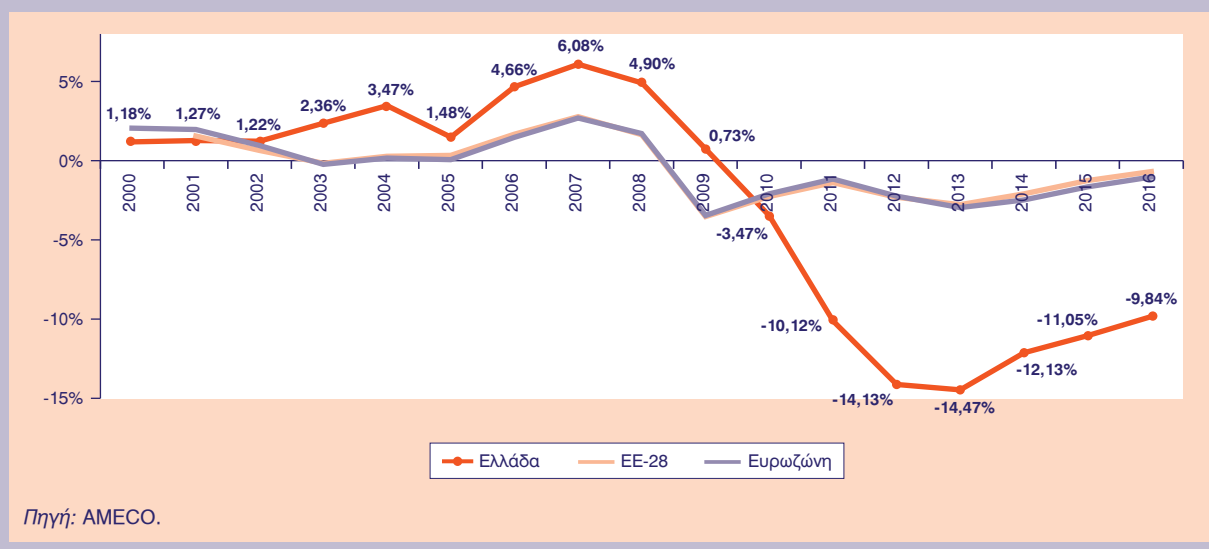
3. Τι διδάσκει η θεωρία και η διεθνής πρακτική και πώς αντέδρασε η Ελλάδα

Θεωρητικά, η ύπαρξη αρνητικού παραγωγικού κενού σηματοδοτεί την ανάγκη λήψης μέτρων επεκτατικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής, τα οποία θα τονώσουν την εγχώρια ζήτηση, έτσι ώστε να αυξηθεί το πραγματικό ΑΕΠ και να συγκλίνει προς το

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Το παραγωγικό κενό στην Ελλάδα, την ΕΕ-28 και την Ευρωζώνη, 2000-2016 (%)

δυναμικό ΑΕΠ. Προφανώς, όσο μεγαλύτερο είναι το αρνητικό παραγωγικό κενό σε μια οικονομία, τόσο πιεστικότερη γίνεται η ανάγκη μείωσής του και, επομένως, άλλο τόσο πιο έντονες επιβάλλεται να είναι από την πλευρά της πολιτείας οι παρεμβάσεις οικονομικής πολιτικής. Στην πράξη, λίγο έως πολύ, αυτή ήταν και η λογική που υπαγόρευε τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν από την πλειονότητα των δυτικών οικονομιών οι οποίες επλήγησαν από την Παγκόσμια Οικονομική Κρίση¹. Η ίδια λογική διέπει και το Σύμφωνο Σταθερότητας & Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), σύμφωνα με το οποίο τα κράτη-μέλη που υπάγονται στο διορθωτικό σκέλος του Συμφώνου, και συνεπώς υπάγονται στη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος, εξαιρούνται προσωρινά από την καταβολή δημοσιονομικής προσπάθειας σε περιόδους εξαιρετικά δυσμενούς οικονομικής συγκυρίας², ανεξάρτητα από το επίπεδο δημόσιου χρέους τους (European Commission, 2017).

Αντίθετα με τα όσα προτάσσει η οικονομική θεωρία και αντίθετα με ό,τι έγινε αλλού στον κόσμο, η οικονομική πολιτική στην Ελλάδα κινήθηκε και εξακολουθεί να κινείται προς διαφορετική κατεύθυνση. Συγκεκριμένα, η έλλειψη δημοσιονομικών περιθωρίων αντίστοιχων με αυτά που είχαν άλλες χώρες, ο εκ των πραγμάτων 'αποκλεισμός' της Ελλάδας από τα μέτρα ποσοτικής χαλάρωσης της ΕΚΤ και οι μνημονιακές

δεσμεύσεις της χώρας επέβαλλαν την άσκηση προκυκλικής οικονομικής πολιτικής υπό τη συνοδεία μιας σειράς σημαντικών δομικών/διαρθρωτικών αλλαγών.

4. Οι υπερφιλόδοξοι στόχοι ενός αυστηρού οικονομικού προγράμματος εν μέσω μιας βαθιάς οικονομικής ύφεσης σε μια οικονομία με σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες

Κρινόμενη ως 'ειδική περίπτωση', η Ελλάδα έπρεπε πρώτα να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά της, τα δικά της παθογόνα αίτια προκειμένου να βρει τον δρόμο που οδηγεί σε οριστική έξοδο από την ύφεση. Υπό το πρίσμα αυτής της λογικής, η χώρα ακολούθησε ένα μείγμα πολιτικής με βασικούς άξονες την περιοριστική δημοσιονομική πολιτική, την εσωτερική υποτίμηση και τη θέσπιση μεγάλων δομικών/διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Η περιοριστική δημοσιονομική πολιτική (βλ. πρωτογενή πλεονάσματα στον Κρατικό Προϋπολογισμό) θα βελτίωνε την εικόνα των δημόσιων οικονομικών. Η εσωτερική υποτίμηση θα βελτίωνε τον λόγο των τιμών διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών προς τις τιμές μη εμπορεύσιμων αγαθών, δίνοντας το έναυσμα μεταφοράς πόρων από τον τριτογενή τομέα προς τομείς με εξαγωγικό προσανατολισμό. Τέλος, η υιοθέτηση θεσμικών μεταρρυθμίσεων, φιλικών προς τις επιχειρήσεις και τον ανταγωνισμό, θα δημιουρ-

1. Για του λόγου το αληθές, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στις επίσημες περιοδικές εκθέσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης σχετικά με την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας, που έχουν εκδοθεί την περίοδο 2010-2015.

2. Στα πλαίσια του Συμφώνου, ως εξαιρετικά δυσμενής οικονομική συγκυρία θεωρείται η περίπτωση κατά την οποία το παραγωγικό κενό είναι κάτω του -4%, καθώς και η περίπτωση συρρίκνωσης του πραγματικού ΑΕΠ (βλ. European Commission, 2017, ch. 1, Box 1.6, p. 38).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Εξελίξεις στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία επιλεγμένων οικονομικών κλάδων, 2010-2015 (Σταθερές τιμές 2010, δισεκ. ευρώ)

Τομείς	Οικονομικοί κλάδοι	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία			
		Απόλυτες τιμές		Απόλυτη σωρευτική μεταβολή περιόδου 2009-2015	Ποσοστιαία σωρευτική μεταβολή περιόδου 2009-2015
		2009	2015		
Διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά & υπηρεσίες	Γεωργία, δασοκομία & αλιεία	6.227,5	6.657,5	+430	+6,9%
	Μεταποίηση	18.877,9	14.014,8	-4.863,1	-25,76%
	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος & υπηρεσιών εστίασης	10.354	11.208,5	+854	+8,25%
Μη (διεθνώς) εμπορεύσιμα αγαθά & υπηρεσίες	Κατασκευές	9.793,1	4.656,1	-5.137	-52,45%
	Χονδρικό & λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων & μοτοσυκλετών	27.432,4	15.186,8	-12.245,8	-44,64%

Πηγή: Eurostat, National Accounts aggregates by industry.

γούσε ένα θετικό επιχειρηματικό περιβάλλον. Με τη σειρά της, η επίτευξη αυτών των ενδιάμεσων στόχων αναμενόταν ότι θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη των ξένων και εγχώριων επενδυτών στην ελληνική οικονομία, προκαλώντας αλυσιδωτές αυξήσεις σε επενδύσεις, απασχόληση, πραγματικό και δυνητικό ΑΕΠ³.

Εκ των υστέρων, η πορεία της ελληνικής οικονομίας απέδειξε ότι, ως προς τους στόχους που τέθηκαν, τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής που εφαρμόσε η Ελλάδα ήταν κάτι παραπάνω από φιλόδοξα. Αυτό οφείλεται είτε στην υπερεκτίμηση είτε στην υποεκτίμηση κάποιων παραγόντων οι οποίοι, εκ των πραγμάτων, θα έπαιζαν καταλυτικό ρόλο στην ομαλή εφαρμογή των προγραμμάτων. Για παράδειγμα, σε κοινωνικοπολιτικούς όρους υπερεκτιμήθηκαν η δυνατότητα και τα όρια της πολιτείας και της κοινωνίας: της πρώτης να θεσπίσει και της δεύτερης να αποδεχτεί και να αφομοιώσει ένα μεγάλο εύρος θεσμικών αλλαγών, σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα, υπό το καθεστώς μιας βαθιάς οικονομικής ύφεσης. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει ένα παθογόνο αίτιο της σημερινής της κατάστασης, αυτό της αδυναμίας οικονομικής και θεσμικής προσαρμογής

στις απαιτήσεις του καιρών, γνωρίζοντας (ή παραβλέποντας) ότι το ίδιο το παθογόνο αίτιο είναι αυτό που θα προβάλλει και τα μεγαλύτερα εμπόδια στην αντιμετώπισή του. Αναφερόμενος στο σύνολο του Ευρωπαϊκού Νότου, σε ανάλογο συμπέρασμα καταλήγει και ο Jonathan Hopkin, καθηγητής στο London School of Economics and Political Science, ο οποίος γράφει πολύ εύστοχα: ‘... *Perceptions of the South are dominated by an awkward combination of fatalistic stereotypes and overly optimistic expectations of deep economic reform.*’⁴.

Ανάλογες υπερεκτιμήσεις/υποεκτιμήσεις έγιναν και στο καθαρά οικονομικό πεδίο. Για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά την άσκηση περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής, οι αρνητικές της επιδράσεις επί του ΑΕΠ ήταν μεγαλύτερες από τις αναμενόμενες λόγω της υποεκτίμησης των δημοσιονομικών πολλαπλασιαστών⁵. Από την άλλη, υπερεκτιμήθηκε η δυνατότητα του τομέα παραγωγής διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών να απορροφήσει πόρους και, επομένως, να αναπληρώσει τις απώλειες του τριτογενούς τομέα. Εδώ εντοπίζεται και μια από τις μεγαλύτερες αποκλίσεις του οικονομικού προγράμματος από τους στό-

3. Βλ. European Commission (2010, 2012), καθώς και τα κείμενα του Μνημονίου Συνεννόησης του Αυγούστου του 2015 <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/01_mou_20150811_en1.pdf> και του Συμπληρωματικού Μνημονίου Συνεννόησης του Ιουνίου του 2016 <http://ec.europa.eu/info/sites/info/files/ecfin_smou_en.pdf>.

4. Βλ. Hopkin (2015) στο *The future of Europe*, M. Matthijs and M. Blyth (eds), ch. 8, p. 161.

5. Βλ. Auerbach and Gorodnichenko (2012) και Blanchard and Leigh (2013).

χους που το ίδιο έθετε: Ο τομέας παραγωγής εμπορεύσιμων αγαθών όχι μόνο δεν κατάφερε να καλύψει τα κενά που δημιουργήθηκαν στον τριτογενή τομέα αλλά, αντίθετα, παρουσίασε και ο ίδιος σημαντικές απώλειες. Ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση του κλάδου της μεταποίησης, του κατεξοχήν οικονομικού κλάδου που παράγει διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά, ο οποίος σε όρους ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, αριθμού επιχειρήσεων και απασχολουμένων κατέγραψε μεταξύ 2009 και 2015 σωρευτικές απώλειες της τάξης του -25,76%, -25,35%⁶ και -28,95%, αντίστοιχα⁷. Ταυτόχρονα, βέβαια, υπήρξαν και κλάδοι του τομέα εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών (π.χ. αγροτικός τομέας, δραστηριότητες υπηρεσιών καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης), οι οποίοι στο ίδιο διάστημα κατέγραψαν θετικές μεταβολές. Ωστόσο, σε απόλυτες τιμές, οι μεταβολές αυτές ήταν δυσανάλογα μικρότερες από τις αρνητικές μεταβολές σε βασικούς κλάδους των μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών (βλ. Πίνακα 1).

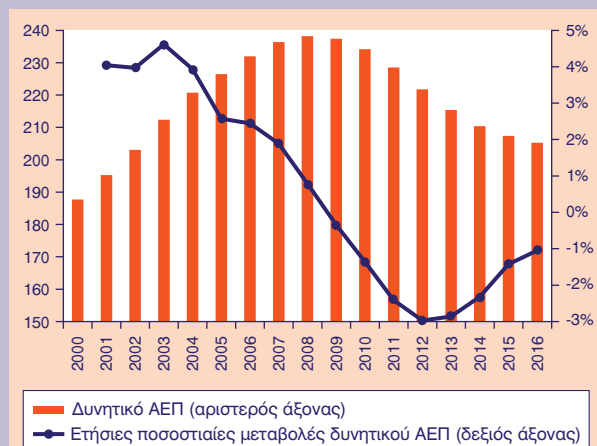
Συνολικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υπερεκτιμήθηκαν τα περιθώρια των ελληνικών επιχειρήσεων να αυξήσουν τα μερίδιά τους στις αγορές του εξωτερικού και να αντισταθμίσουν τις απώλειες που θα είχαν από τη μείωση της εγχώριας ζήτησης. Αυτό είχε ως άμεση συνέπεια την υποεκτίμηση των επιπτώσεων της συρρίκνωσης της εγχώριας ζήτησης τόσο επί του πραγματικού όσο και επί του δυνητικού ΑΕΠ της χώρας.

5. Ο ρόλος της εγχώριας ζήτησης στη μείωση του δυνητικού ΑΕΠ

Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής που εφαρμόζει η Ελλάδα διαπνέονται από το πνεύμα των πολιτικών της προσφοράς (supply-side policies)⁸, τότε η συνεχής συρρίκνωση του δυνητικού ΑΕΠ (βλ. Διάγραμμα 2) καθ' όλη τη διάρκεια εφαρμογής αυτών των προγραμμάτων θα πρέπει να δημιουργεί ερωτηματικά και προβληματισμό. Η απάντηση που δόθηκε παραπάνω και επανα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Εκτιμώμενο δυνητικό ΑΕΠ στην Ελλάδα, 2000-2016 (Σταθερές τιμές 2010, σε δισεκ. ευρώ / Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

Πηγή: AMECO.

λαμβάνεται εδώ με διαφορετική διατύπωση, είναι ότι **η μεγάλη συρρίκνωση της εγχώριας ζήτησης έθεσε σε λειτουργία έναν μηχανισμό ο οποίος επέδρασε αρνητικά επί των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας**. Πολύ συνοπτικά, ο μηχανισμός αυτός περιγράφεται ως εξής:

Αντιμέτωπες με ολοένα μειούμενη ζήτηση, πολλές επιχειρήσεις οδηγήθηκαν σε ματαίωση των επενδυτικών τους σχεδίων και σε μείωση των ατόμων που απασχολούσαν. Επιπλέον, δεν ήταν λίγες και αυτές που τερμάτισαν οριστικά τη λειτουργία τους. Είτε στη μια είτε στην άλλη περίπτωση το αποτέλεσμα ήταν ο μη επαρκής ανεφοδιασμός του εγχώριου παραγωγικού ιστού με νέο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό και η αλματώδης αύξηση της ανεργίας. Με τη σειρά της, η υψηλή ανεργία και το μεγάλο ποσοστό μακροχρόνια ανέργων οδήγησε ένα τμήμα του εργατικού δυναμικού είτε εκτός αγοράς εργασίας είτε στο εξωτερικό. Η αποεπένδυση σε υλικό κεφάλαιο, η απαξίωση των δεξιοτήτων σημαντικού τμήματος

6. Λόγω περιορισμών στη διαθεσιμότητα στοιχείων, η σωρευτική μεταβολή του αριθμού των επιχειρήσεων αναφέρεται στην περίοδο 2009-2014.

7. Βλ. Αθανασίου, Κανελλόπουλος, Κουτρούλης, Κώτση και Χολέζας (2017).

8. Γενικά, οι πολιτικές της προσφοράς συνίστανται από ένα μείγμα μέτρων πολιτικής μικροοικονομικού χαρακτήρα που στοχεύουν στην αύξηση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων και της λειτουργικότητας των αγορών, με απώτερο σκοπό την αύξηση του πραγματικού και δυνητικού ΑΕΠ. Ένα άλλο βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τις πολιτικές της προσφοράς είναι η πάγια πρακτική της ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης των επιχειρήσεων. Σε σχέση με το τελευταίο, ο φορολογικός συντελεστής επί του εισοδήματος των επιχειρήσεων στην Ελλάδα μειώθηκε από 25% που ήταν το 2009 σε 24% το 2010 και 20% τη διετία 2011-2012. Ωστόσο, τα ανεπαρκή δημόσια έσοδα δημιούργησαν την ανάγκη διαδοχικών αυξήσεων του φορολογικού συντελεστή κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες το 2013 και επιπλέον τρεις μονάδες το 2016. Υπό αυτές τις συνθήκες, η χαμηλή φορολογική επιβάρυνση των επιχειρήσεων είναι ίσως ένα από τα λίγα, αν όχι το μοναδικό, από τα προτεινόμενα μέτρα των οικονομικών της προσφοράς που δεν εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών.

του εργατικού δυναμικού, η διαρροή ανθρώπινου κεφαλαίου (κυρίως ατόμων με υψηλή κατάρτιση και νεαρής ηλικίας) προς το εξωτερικό, η αβεβαιότητα και το χαμηλό ηθικό όσων απασχολούνται συνιστούν όλα μαζί ένα εκρηκτικό μείγμα το οποίο κάθε άλλο παρά ευνοεί τη συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής (total factor productivity). Εάν σε όλα αυτά προστεθούν (α) η αδυναμία του τομέα παραγωγής εμπορεύσιμων αγαθών να διαδραματίσει τον ρόλο που του είχε 'ανατεθεί' στα πλαίσια των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής και (β) η ανεπαρκής τραπεζική χρηματοδότηση όσων, παρά τις τρέχουσες αντιξοότητες, επιθυμούν να επενδύσουν, τότε η συρρίκνωση του δυνητικού ΑΕΠ δεν πρέπει να δημιουργεί απορίες. Αντίθετα, θα μιλούσαμε για θαύμα εάν, υπό τις συνθήκες που επικρατούν τα τελευταία χρόνια, παρατηρούσαμε αύξηση του δυνητικού ΑΕΠ.

6. Συμπέρασμα

Κλείνοντας, θα ήταν ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς τις εξελίξεις στο αρνητικό παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας την περίοδο 2013-2016 (Διάγραμμα 1), σε αντιπαράθεση με τις εξελίξεις της αντίστοιχης περιόδου στο δυνητικό ΑΕΠ (Διάγραμμα 2) και το πραγματικό ΑΕΠ (Διάγραμμα 3). Το συμπέρασμα που προκύπτει από την αντιπαράθεση των τριών μεγεθών είναι το εξής: **Η μείωση του αρνητικού παραγωγικού κενού από το 2014 και έπειτα φαίνεται να εξηγείται σε μεγάλο βαθμό από τη μείωση του δυνητικού ΑΕΠ.** Περιττό να σημειωθεί ότι η μείωση του αρνητικού παραγωγικού κενού θεωρείται επιτυχία μόνο εάν αυτή προέρχεται από την αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ. Εάν, αντίθετα, προέρχεται από τη μείωση του δυνητικού ΑΕΠ, δηλαδή τη μείωση των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας, τότε δύσκολα μπορεί να μιλήσει κανείς για επιτυχία.

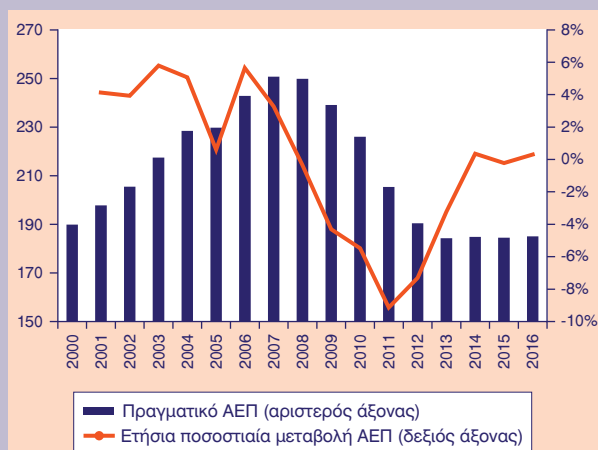
Βιβλιογραφία

A. Ελληνική

Αθανασίου Ε., Κανελλόπουλος Ν., Κουτρούλης Α., Κώτση Α. και Χολέζας Ι. (2017), *Ελληνική Μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, Έκθεση ΚΕΠΕ (υπό δημοσίευση)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Πραγματικό ΑΕΠ στην Ελλάδα, 2000-2016
(Σταθερές τιμές 2010, σε δισεκ. ευρώ / Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

Πηγή: AMECO.

Σημείωση: Εκτιμήσεις για το 2016.

B. Αγγλική

Auerbach, J. A. and Y. Gorodnichenko (2012), "Measuring the Output Responses to Fiscal Policy", *American Economic Journal: Economic Policy*, 4(2): 1-27.

Blanchard J. O., D. Leigh (2013), "Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers," *American Economic Review*, American Economic Association, vol. 103(3), pp. 117-20, May.

European Commission (2010), "The Economic Adjustment Programme for Greece", *European Economy, Occasional Papers*, No. 61.

European Commission (2012), "The Second Economic Adjustment Programme for Greece", *European Economy, Occasional Papers*, No. 94.

European Commission (2017), "Vade Mecum on the Stability and Growth Pact, 2017 Edition", *European Economy, Institutional Papers*, No. 54.

Hopkin, J. (2015), "Europe's troubled southern periphery" στο M. Matthijs and M. Blyth (eds), *The Future of Europe*. New York: Oxford University Press.

International Monetary Fund, *World Economic Outlook*. [Διάφορα τεύχη περιόδου 2010-2015.]

OECD, *OECD Economic Outlook*, Paris: OECD Publishing. [Διάφορα τεύχη περιόδου 2010-2015.]

Η θεμελιώδης ασυμμετρία της ελληνικής οικονομίας

Δημήτρης Α. Ιωάννου*,
Χρήστος Α. Ιωάννου*

1. «Διεθνώς εμπορεύσιμα» και «διεθνώς μη εμπορεύσιμα» αγαθά και υπηρεσίες

Σύμφωνα με ένα κλασικό περιγραφικό σχόλιο:

«Ο λόγος των «διεθνώς εμπορευσίμων» με τα «διεθνώς μη εμπορεύσιμα» είναι μία απλοποιημένη έννοια, η οποία υποθέτει πως όλα τα αγαθά μπορούν να ταξινομηθούν σε εκείνα τα οποία είναι δυνατόν να εισέλθουν στις διαδικασίες του διεθνούς εμπορίου και σε εκείνα για τα οποία δεν είναι δυνατόν κάτι τέτοιο, λόγω του γεγονότος πως η μεταφορά τους δεν είναι εφικτή. (...) Αυτή η πολύ σαφής διάκριση μεταξύ «διεθνώς εμπορευσίμων» και «διεθνώς μη εμπορευσίμων» είναι ένας απλός τρόπος για να ληφθεί υπ' όψιν –στα πλαίσια της ανάλυσης– το μεταφορικό κόστος. Με τον όρο «διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά» εννοούμε: 1. τα εξαγώγιμα, δηλαδή εκείνα τα αγαθά που παράγονται στο εσωτερικό της υπό εξέταση χώρας (*domestically*) και κατά ένα ποσοστό εξάγονται, 2. τα εισαγώγιμα, δηλαδή εκείνα που παράγονται στο εξωτερικό της υπό εξέταση χώρας και εισάγονται. (...) Όμως, κάτω από συνθήκες ισοσκελισμένου ισοζυγίου, η συνολική αξία των «διεθνώς εμπορευσίμων» που παράγονται πρέπει να είναι ίση με την αξία των «διεθνώς εμπορευσίμων» που καταναλώνονται. Επομένως η έκφραση «ο λόγος διεθνώς εμπορευσίμων - διεθνώς μη εμπορευσίμων» μπορεί να χρησιμοποιηθεί αδιακρίτως είτε πρόκειται για την παραγωγή είτε για την κατανάλωση» (βλ. Mc Kinnon, 1963. Για μία περιγραφή και μία πιο λεπτομερή ταξινόμηση με βάση το κριτήριο της «διεθνούς εμπορευσιμότητας», βλ. και Harrod, 1933).

Όπως γίνεται φανερό από το πιο πάνω απόσπασμα, στην κατηγορία των «διεθνώς εμπορευσίμων» (*Tradables*, στη συνέχεια *T*) μπορούν να υπαχθούν τα αγροτικά προϊόντα, τα βιομηχανικά προϊόντα, ο τουρισμός, οι διεθνείς μεταφορές και ορισμένες υπηρεσίες «τεχνολογικής αιχμής» (όπως, για παράδειγμα, η δημιουργία και ανάπτυξη λογισμικού), ενώ στην κατηγορία των «διεθνώς μη εμπορευσίμων» (*Non tradables* ή *Home goods*, στη συνέχεια *N*) περιλαμβάνονται οι οικοδομές, οι υπηρεσίες που προσφέρο-

νται από ιδιώτες και νομικά πρόσωπα (εκτός από τις υπηρεσίες «τεχνολογικής αιχμής» και τον τουρισμό), αλλά και εκείνες που προέρχονται από τον δημόσιο τομέα («δημόσια αγαθά»), οι κερδοσκοπικές δραστηριότητες κλπ. Το ιδιαίτερο στοιχείο που διαφορίζει τα μεν από τα δε είναι πως, ενώ τα *T* έχουν μία τιμή που καθορίζεται διεθνώς και είναι διεθνώς ενιαία, τα *N* έχουν διαφορετική τιμή σε κάθε χώρα, με αποτέλεσμα ο λόγος των τιμών *T/N* να ποικίλλει ανάλογα με τα ιδιαίτερα στοιχεία της κάθε οικονομίας. Επίσης, ένα άλλο χαρακτηριστικό τους είναι πως ο τομέας των *T* έχει τη δυνατότητα να ενσωματώνει πολύ γρηγορότερα από τον τομέα των *N* την τεχνολογική πρόοδο και να αυξάνει την παραγωγικότητά του και τον όγκο των εκροών του με πολλαπλάσιο ρυθμό (για την εμπειρική τεκμηρίωση βλ. Mano-Castillo, 2015).

Θεωρητικά, το σημείο στο οποίο παρατηρείται ισοροπία ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση του προϊόντος των δύο τομέων, αν κάνουμε για λόγους απλοποίησης την υπόθεση πως δεν υπάρχουν αυτόνομες ροές κεφαλαίου από και προς το εσωτερικό μίας οικονομίας, ορίζεται ως το επίπεδο εκείνο όπου υπάρχει «φυσιολογική συναλλαγματική ισοτιμία» του εθνικού νομίσματος γιατί σε αυτή τη σχετική τιμή δεν εμφανίζονται –θεωρητικά– ελλείμματα ή πλεονάσματα στο εξωτερικό ισοζύγιο.

Οι σχετικές τιμές των *T* μετρούμενες σε μονάδες των *N* είναι χαμηλές στις «ανεπτυγμένες» χώρες και υψηλές στις «αναπτυσσόμενες», φαινόμενο που είναι συναφές με το ότι το νόμισμα των πρώτων θεωρείται «ισχυρό» από άποψη συναλλαγματικής ισοτιμίας και των δευτέρων «ασθενές». Η πρώτη θεωρητική εξήγηση γι' αυτό δόθηκε από τον Balassa (1964) και ήταν ρικαρδιανής έμπνευσης. Σύμφωνα με τον Balassa, ενώ σε δύο χώρες άνισα ανεπτυγμένες η παραγωγικότητα στον κλάδο των *T* διαφέρει σημαντικά (σε βάρος φυσικά της λιγότερο ανεπτυγμένης), στον κλάδο των *N* είναι περίπου ίση, λόγω του γεγονότος πως οι μέθοδοι παραγωγής που εφαρμόζονται είναι, και αυτές, περίπου ίδιες. Όμως, αφού οι τιμές των *T* είναι ενιαίες και στις δύο χώρες αλλά οι τιμές των *N* διαφορετικές, διαφορετικός θα είναι και ο λόγος *T/N* εφόσον καθορίζεται ξεχωριστά σε καθεμία από αυτές. Δοθέντος ότι οι μισθοί είναι υψηλότεροι στην πιο ανεπτυγμένη χώρα (λόγω της υψηλότερης παραγωγικότητας της εργασίας σε αυτήν) και, παράλληλα, δοθέντος ότι στο εσωτερικό της κάθε χώρας ο μισθός είναι ίσος και στους δύο κλάδους (*T* και *N*) –δεδομένου μάλιστα ότι τα *N* είναι προϊόντα «εντάσεως εργασίας»–, είναι φυσιολογικό πως ο λόγος των τιμών *T/N*

* Οι Δημήτρης Α. Ιωάννου και Χρήστος Α. Ιωάννου είναι οικονομολόγοι. Το κείμενο αυτό περιέχει καθαρά προσωπικές απόψεις των συγγραφέων και σε καμία περίπτωση δεν εκφράζει ή απηχεί απόψεις του ΚΕΠΕ ή των ερευνητών του.

θα είναι πιο μικρός στην περισσότερο ανεπτυγμένη χώρα και κατά συνέπεια τα N θα είναι σχετικά ακριβότερα σε αυτήν. Ο Balassa χρησιμοποίησε το πόρισμα αυτό για να δείξει ότι, υπολογίζοντας τη διεθνή αγοραστική αξία των νομισμάτων (υπολογίζοντας δηλαδή την αγοραστική τους δύναμη με μέτρο μόνο τα T), τείνουμε να υποεκτιμήσουμε την αγοραστική δύναμη των νομισμάτων των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών (και κατά συνέπεια το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα των χωρών αυτών), γιατί έτσι αγνοούμε τη δυνατότητα που έχουν στο εσωτερικό της οικονομίας τους να αγοράσουν σχετικά περισσότερα N από όσα μπορεί να αγοράσει το νόμισμα της ισχυρής οικονομίας στο εσωτερικό της. Αντίστροφα πάλι, όπως δείχνει ο Balassa, χρησιμοποιώντας την αγοραστική δύναμη του κάθε εθνικού νομίσματος στο εσωτερικό της χώρας του για να καθορίσουμε την ισοτιμία του προς τα ξένα νομίσματα, τείνουμε να υποεκτιμήσουμε τη συναλλαγματική ισοτιμία των νομισμάτων των ισχυρών οικονομιών, γιατί, δεδομένης της σχετικής ακρίβειας των N στα πλαίσια των οικονομιών αυτών, τα εθνικά νομίσματα εμφανίζονται να έχουν μικρότερη αγοραστική δύναμη από όση θα είχαν αν εχρησιμοποιούντο για την αγορά ενός «καλαθιού» που θα περιείχε αποκλειστικά «διεθνώς εμπορεύσιμα». (Ο Balassa δεν δίνει στο εν λόγω άρθρο του μαθηματική διατύπωση των απόψεών του. Αυτή υπάρχει όμως στο Aftalion-Losq, 1985, σ. 34-35).

Αφού λοιπόν τα προϊόντα τύπου N δεν μπορούν να παράγονται με μεθόδους υψηλής παραγωγικότητας, θα σκεφτόταν κανείς πως λογικό θα ήταν να υπάρχει η τάση, διαχρονικά, να περιοριστεί το ποσοστό της παραγωγής τους προς όφελος των T. Παρ' όλ' αυτά, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, διότι υφίστανται κάποιες αυτόνομες καταναλωτικές ροπές, οι οποίες καθορίζουν τη ζήτηση για N ανεξάρτητα από τις σχετικές τιμές τους και, δεύτερον, διότι υπάρχει πάντοτε ένα ελάχιστο ποσοστό N που πρέπει να χρησιμοποιούνται για να μπορούν να έχουν λειτουργικότητα και τα T (για παράδειγμα, τα περισσότερα αυτοκίνητα απαιτούν περισσότερους και μεγαλύτερους δρόμους για να κινηθούν, περισσότερα συνεργεία για να συντηρηθούν και περισσότερους χώρους για να σταθμεύσουν –τα πιο σύνθετα παραγωγικά μέσα απαιτούν περισσότερη εκπαίδευση των χειριστών τους– η κατανάλωση περισσότερων υλικών προϊόντων συνεπάγεται μεγαλύτερο όγκο διέλευσης και αυτό απαιτεί διεύρυνση των διαύλων του λιανικού και χονδρικού εμπορίου). Στις «μη ανεπτυγμένες» (ή «αναπτυσσόμενες» με την τρέχουσα ορολογία) οικονομίες, λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας και των χαμηλών ημερομισθίων, τα N είναι σχετικά φθηνά και αυτό δημιουργεί υψηλή ροπή για την καταπόνησή τους. Στις «ανεπτυγμένες» οικονομίες, πάλι,

που έχουν διαφορετικό πρότυπο κατανάλωσης, τα N είναι συνήθως είτε αγαθά υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας, με αποτέλεσμα η αύξηση του εισοδήματος να αυξάνει και τη ζήτησή τους ή τουλάχιστον να την αφήνει –ποσοστιαία– σταθερή (πολιτιστικά αγαθά, για παράδειγμα), είτε αγαθά των οποίων η ζήτηση είναι ανελαστική υπό οιοσδήποτε συνθήκες και με οιοσδήποτε σχετικές τιμές (περίθαλψη, ασφάλεια, εκπαίδευση). Αν όμως η σχετική ζήτηση για N διατηρείται υψηλή, το αποτέλεσμα είναι πως ο «εφικτός» ρυθμός ανάπτυξης επιβραδύνεται κατά ποσοστό αντιστρόφως ανάλογο με το ποσοστό τους στη συνολική κατανάλωση. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα έχει τεκμηριωθεί με ιδιαίτερα πειστικό τρόπο από τον Baumol σε ένα κλασικό άρθρο του (1967), έστω και αν σε αυτό δεν κάνει διάκριση των προϊόντων σε T και N, αλλά χρησιμοποιεί μία πολύ πιο αφηρημένη διάκριση, όπου οι οικονομικές δραστηριότητες κατατάσσονται σε δύο τομείς: σε εκείνον που επιδέχεται συνεχείς τεχνολογικές ανανεώσεις και καινοτομίες, οικονομίες κλίμακος και συσσώρευση κεφαλαίου και σε εκείνον που δεν επιδέχεται βελτιώσεις στην παραγωγικότητα παρά μόνο σποραδικά και τυχαία. Εντούτοις ο διαχωρισμός είναι ουσιαστικά ο ίδιος με τον διαχωρισμό που κάνει ο Balassa στο (χρονικά προγενέστερο) άρθρο του, για τα T και N. Η γενική αντίληψη και μεθοδολογία επίσης είναι παρεμφερής (ρικαρδιανής έμπνευσης), με τη διαφορά πως το άρθρο του Baumol έχει μεγαλύτερη «εμβέλεια», γιατί παρουσιάζει με ενάργεια τον «ανασχετικό» ρόλο που μπορεί να παίξει η υψηλή ζήτηση για προϊόντα του μη παραγωγικού τομέα, η οποία μπορεί να οδηγήσει έως και τον μηδενισμό της ανάπτυξης εν μέσω πλήρους τεχνολογικής προόδου!

Βέβαια, οι υποθέσεις του Baumol δεν είναι απόλυτα πιθανοφανείς, διότι μακροχρόνια υπάρχει πάντα υποκαταστασιμότητα μεταξύ των προϊόντων των δύο κατηγοριών: όταν, για παράδειγμα, ο μισθός του παραδοσιακού οικιακού βοηθού των εύπορων αριστοκρατικών οικογενειών γίνεται πολύ υψηλός (σχετικά), ο εργαζόμενος αντικαθίσταται με ένα σύνολο οικιακών συσκευών που κάνουν την ίδια δουλειά. Υπάρχει δηλαδή μία τάση υποκατάστασης της εργασίας με κεφάλαιο, η οποία, βεβαίως, συνεπάγεται παράλληλα μία μείωση της ζήτησης για τις εκροές του μη παραγωγικού τομέα και μία αύξηση της ζήτησης για τις εκροές του παραγωγικού τομέα. Παρ' όλ' αυτά, σύμφωνα με τον Baumol, η μακροχρόνια ανελαστική ζήτηση για προϊόντα του λιγότερο παραγωγικού τομέα έχει ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση των παραγωγικών πόρων στον τομέα αυτόν.

Στην οικονομική φιλοσοφία υπάρχουν δύο κλασικά παραδείγματα που εικονοποιούν τα υποδείγματα

του Balassa και του Baumol. Για το υπόδειγμα του Balassa και τους διαφορετικούς λόγους T/N σε δύο διαφορετικές χώρες με άνισο μεταξύ τους επίπεδο ανάπτυξης, υπάρχει το παράδειγμα του κουρέα: ένας κουρέας στη Νέα Υόρκη και ένας κουρέας στο Ναϊρόμπι κουρεύουν ακριβώς με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια εργαλεία. Ο πρώτος όμως, χωρίς να είναι ούτε κατ'ελάχιστον πιο παραγωγικός από τον δεύτερο, αμείβεται 30 φορές περισσότερο. Ο λόγος είναι πως επωφελείται από το υψηλό επίπεδο της παραγωγικότητας στον τομέα των T, που χαρακτηρίζει τη χώρα του, αλλά επίσης και από το γεγονός ότι κανείς δεν θα ταξιδέψει στο Ναϊρόμπι μόνο και μόνο για να κουρευτεί πιο φθηνά. Για το υπόδειγμα του Baumol, και την αλλαγή στις σχετικές τιμές των αγαθών και υπηρεσιών διαχρονικά λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας στον τομέα τεχνολογικής αιχμής της οικονομίας, υπάρχει το παράδειγμα της συμφωνικής ορχήστρας που εκτελεί, ας πούμε, τη «Φανταστική Συμφωνία» του Berlioz: οι μουσικοί που την ερμήνευσαν για πρώτη φορά το 1830 είναι σχεδόν βέβαιο ότι ξόδεψαν τον ίδιο χρόνο για να προγραμμαστούν και εργάστηκαν με την ίδια μέση παραγωγικότητα με τους μουσικούς μιας σύγχρονης συμφωνικής ορχήστρας που ερμηνεύει το ίδιο έργο σε μία συναυλία σήμερα. Εκείνο που διαφέρει, αβυσσαλέα, όμως, ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις είναι η αμοιβή τους. Οι σύγχρονοι μουσικοί, χωρίς να είναι περισσότερο παραγωγικοί από τους συναδέλφους τους του 19ου αιώνα, αμείβονται πολύ περισσότερο διότι ο μισθός τους «συλλαμβάνει» όλη την αύξηση της παραγωγικότητας που έχει στο ενδιαμέσο χρονικό διάστημα λάβει χώρα σε άλλους κλάδους της οικονομίας, στον τεχνολογικά (και παραγωγικά) εξελισσόμενο τομέα της.

(Χωρίς να συνδέονται ευθέως, τα υποδείγματα των Balassa και Baumol θα μπορούσαν να θεωρηθούν συγγενή, όσον αφορά την ερμηνεία της οικονομικής ανάπτυξης, τόσο με το κλασικό άρθρο του Arrow, του 1962, σχετικά με το «μανθάνειν δια του πράττειν», (learning by doing), όσο και με τα υποδείγματα της «ενδογενούς» μεγέθυνσης-ανάπτυξης (endogenous growth) που πρότεινε από το 1986 και μετά ο Romer).

2. Η εν δυνάμει ασυμμετρία μίας «μικρής ανοικτής οικονομίας»

Το δεύτερο σημαντικό χαρακτηριστικό που διαφορίζει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες της κατηγορίας T από εκείνα της κατηγορίας N (αλλά και από μία άλλη άποψη τα συνδέει) είναι το εξής: σε μία εκδήλωση του φαινομένου της «υπερβάλλουσας ζήτησης» (λόγω ισχυρής δημοσιονομικής ή νομισματικής επέκτασης), στο εσωτερικό μίας «μικρής ανοικτής

οικονομίας» οι τιμές των δύο αγαθών συμπεριφέρονται με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Ως γνωστόν «μικρή ανοικτή» θεωρείται η οικονομία που δεν είναι σε θέση να επηρεάσει τους όρους εμπορίου με τους οποίους συναλλάσσεται με το εξωτερικό. Στην περίπτωση αυτή οι τιμές των T καθορίζονται σε διεθνές επίπεδο και τόσο οι παραγωγοί τους όσο και οι καταναλωτές τους (εντός της «μικρής ανοικτής οικονομίας») τις αντιμετωπίζουν ως δεδομένες (όπως δηλαδή στο υπόδειγμα του «ελεύθερου ανταγωνισμού»). Χαρακτηριστικό, και επίκαιρο, παράδειγμα μπορεί να είναι η διεθνής τιμή του σιδηρομεταλλεύματος. Εάν οι κινεζικές χαλυβουργίες, οι οποίες καλύπτουν περίπου το ήμισυ της παγκόσμιας παραγωγής χάλυβος, αυξήσουν τη ζήτηση σιδηρομεταλλεύματος, η συμπεριφορά τους θα έχει ισχυρότατες επιδράσεις στην τιμή του. Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι η μέση διεθνής τιμή του σιδηρομεταλλεύματος καθορίζεται σε μέγιστο βαθμό από τη ζήτηση της Κίνας. Αντίθετα, εάν η ελληνική χαλυβουργία, προκειμένου να αυξήσει τη δική της παραγωγή, αυξήσει τη ζήτηση σιδηρομεταλλεύματος, δεν πρόκειται να επηρεάσει ούτε κατ'ελάχιστον τη διεθνή τιμή του προϊόντος, δεδομένου ότι η αύξηση της συνολικής ζήτησης που θα επιφέρει θα είναι αμελητέα. Ως εκ τούτου, σε μία «μικρή ανοικτή» οικονομία σαν την Ελλάδα τα T, τόσο αν αποτελούν εισροές στο οικονομικό κύκλωμα, όσο και αν αποτελούν εκροές, χαρακτηρίζονται πλήρως από τον εξωγενή καθορισμό των τιμών τους, με ό,τι συνέπεια μπορεί να έχει αυτό για τα ποσοστά κέρδους των εγχώριων παραγωγών τους, τη συμπεριφορά των καταναλωτών κλπ.

Τα N, από την άλλη πλευρά, συμπεριφέρονται με έναν τελείως διαφορετικό τρόπο στην περίπτωση της «υπερβάλλουσας ζήτησης». (Ως «υπερβάλλουσα» νοείται η ζήτηση η οποία υπερβαίνει το επίπεδο των παραγωγικών δυνατοτήτων της χώρας.) Βραχυχρονίως, και με δεδομένο πως δεν είναι δυνατή η αύξηση της κατανάλωσής τους μέσω εισαγωγών, η αύξηση της ζήτησης μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα μόνο την αύξηση των τιμών τους. Υπό τις δεδομένες συνθήκες η συγκεκριμένη οικονομία θα βρεθεί σε καθεστώς πληθωριστικών πιέσεων, η ειδική μορφή του οποίου βεβαίως, θα καθορισθεί από το συναλλαγματικό καθεστώς υπό το οποίο λειτουργεί. Εάν πρόκειται για καθεστώς σταθερής εξωτερικής ισοτιμίας του νομίσματος (όπως αυτό που χαρακτηρίζει την ελληνική οικονομία εντός της Ευρωζώνης), τότε οι πληθωριστικές πιέσεις θα διέλθουν αποκλειστικά μέσα από την αύξηση των τιμών των N προϊόντων. (Τα εισαγόμενα T δεν θα είναι δυνατόν να ανατιμηθούν, ενώ κάθε πιθανή ανατίμηση στην factory gate τιμή των εγχωρίως παραγομένων T προϊόντων θα τα έθετε αυτομάτως εκτός της αγοράς.)

Η ασύμμετρη αυτή αντίδραση των δύο κατηγοριών απέναντι στην «υπερβάλλουσα ζήτηση», ειδικά μάλιστα σε συνθήκες σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας, έχει, όπως είναι αναμενόμενο, και μία άλλη συνέπεια που αφορά το εξωτερικό εμπορικό ισοζύγιο: αυξάνει τις εισαγωγικές ροπές στην οικονομία, (εφόσον η σχετική τιμή των Τ ως προς τα Ν μειώνεται, πράγμα που αυξάνει τη ζήτησή τους). Βεβαίως, κάποιος θα μπορούσε να ισχυρισθεί εδώ ότι η αυξημένη ζήτηση δεν υπάρχει λόγος να κατευθυνθεί στις εισαγωγές. Θα μπορούσε, ίσως, να κατευθυνθεί στα εγχωρίως παραγόμενα Τ, αυξάνοντας την απασχόληση και τον κύκλο εργασιών στους σχετικούς κλάδους της εθνικής οικονομίας. (Αυτό είναι το κεντρικό επιχείρημα, άλλωστε, όσων προτείνουν, παγίως αλλά και στην τρέχουσα συγκυρία της ελληνικής οικονομίας, την αντιμετώπιση των προβλημάτων υποαπασχόλησης των παραγωγικών συντελεστών μέσω πολιτικών δημοσιονομικής επέκτασης.) Πλην όμως, στο απλό θεωρητικό μας υπόδειγμα κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί για έναν πολύ απλό λόγο: διότι, ακολουθώντας την αποκλίνουσα πορεία των σχετικών τιμών των Τ και Ν, τα ποσοστά κέρδους στους δύο τομείς αποκλίνουν και αυτά. Στον μεν τομέα των Τ το ποσοστό κέρδους παραμένει σταθερό (πράγμα που δεν δημιουργεί κανένα κίνητρο για περαιτέρω επένδυση), ενώ στον τομέα των Ν αυξάνεται βραχυχρονίως, ακολουθώντας την αύξηση της τιμής τους, ελκύνοντας έτσι και τις επενδύσεις¹. Εάν οι συγκεκριμένες συνθήκες (δηλαδή η «υπερβάλλουσα ζήτηση») στην οικονομία παραμείνουν οι ίδιες για ικανό χρονικό διάστημα, το ποσοστό κέρδους στον τομέα των Ν θα επανέλθει στο πρότερο φυσιολογικό επίπεδο μόνο όταν εξαιτίας της μεγάλης, εκεί, επένδυσης προσεγγισθεί ένα σημείο κορεσμού.

3. Ανάσχεση της ανάπτυξης λόγω ασύμμετρης μεγέθυνσης των Ν

Τόσο από τα υποδείγματα των Balassa και Baumol, όσο και από την περαιτέρω ανάπτυξή τους, προκύπτει το συμπέρασμα ότι, παρά το γεγονός πως μία εθνική οικονομία αποτελεί το άθροισμα των τομέων Τ και Ν, η σύνθεσή της και τα ποσοστά που αναλογούν σε έναν εξ εκάστων δεν μπορεί να είναι χωρίς σημασία. Ενώ ο τομέας Τ δημιουργεί ο ίδιος (με την προοδευτική αύξηση της παραγωγικότητας) τον ρυθμό αύξησης του εθνικού προϊόντος, ο τομέας Ν δεν συνεισφέρει πραγματικά στην εν λόγω αύξηση,

αλλά απλά «συλλαμβάνει», υπό τη μορφή διαχρονικά αυξανόμενου εισοδήματος, ένα σημαντικό ποσοστό της βελτίωσης της παραγωγικότητας που επιτυγχάνεται στον τομέα Τ. Και ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι διότι, αφενός μεν, η ζήτηση για τα προϊόντα Ν είναι διαχρονικά ανελαστική, αφετέρου δε, η αγορά των Ν λειτουργεί υπό τους προηγούμενως αναφερθέντες περιορισμούς, οι οποίοι δεν της επιτρέπουν να προσεγγίσει ένα σημείο όπου η αμοιβή των συντελεστών της παραγωγής θα είναι πραγματικά αντίστοιχη της «φυσικής» παραγωγικότητάς τους. (Η πλέον εύγλωττη αναλογία για τη σχέση των δύο τομέων μπορεί να βρεθεί με αναγωγή στη σχέση του πλέον εύφορου με τον λιγότερο εύφορο χρησιμοποιούμενο αγρό, στη θεωρία της διαφορικής προσόδου του Ricardo.)

Συνεπώς, υφίστανται δύο σημαντικοί λόγοι για τους οποίους έχει ιδιαίτερη σημασία να δίνεται προσοχή στη σχέση των Τ με τα Ν, στη διάρθρωση μίας εθνικής οικονομίας.

— Ο πρώτος, και εξαιρετικά προφανής, σχετίζεται με τις κεντρικές ιδέες των υποδειγμάτων των Balassa και Baumol: είναι σαφές πως η πρόοδος της οικονομίας τροφοδοτείται από την ανάπτυξη του τομέα των Τ, όπου η μέση πραγματική παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται διαχρονικά. Συνεπώς, αυτός ο τομέας πρέπει να βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε αναπτυξιακής πολιτικής, έστω και αν κάτι τέτοιο δεν είναι πάντοτε δυνατόν να διατυπωθεί, σε θεωρητικό επίπεδο, με απολύτως επαρκή τρόπο.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα χωρών που παρουσίασαν γρήγορους αλλά και παροδικούς ρυθμούς ανάπτυξης του ΑΕΠ γιατί, στη διάρκεια της πρόσκαιρης απογείωσής τους, δεν κατάφεραν να μετασχηματίσουν τις δομές τους, με αποτέλεσμα στην επόμενη φάση να επανέλθουν σε συνθήκες στασιμότητας. (Πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα: οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες του ΟΠΕΚ στην περίοδο 1973-1982, η Αργεντινή της πρώτης και της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας, η Ρουμανία στη δεκαετία του '60 ή το πρόσφατο, σχεδόν τραγικό, παράδειγμα του Ναουρού.) Μία μορφή ανάπτυξης που προωθεί ένα παραγωγικό μοντέλο χαρακτηζόμενο από την ύπαρξη δυνατότητας παραγωγής ενός ευρέος φάσματος Τ είναι πάντοτε ο στόχος των αναπτυξιακών στρατηγικών (και στην πράξη και στη θεωρία –παρ' όλ' αυτά, μέχρι σήμερα δεν είχαμε τη δυνατότητα να επιβεβαιώσουμε σαν υπαρκτή την

1. Για τον λόγο αυτό η ΤtE θεωρεί –ορθώς κατά τη γνώμη μας– ότι η μείωση του ποσοστού κέρδους στα Ν ενισχύει τις αναπτυξιακές ροπές στην οικονομία: «Μια μείωση, σε μόνιμη βάση, του περιθωρίου κέρδους των επιχειρήσεων που παράγουν μη εμπορεύσιμα προϊόντα κατά 10%, αναμένεται να οδηγήσει σε αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ κατά 4% σε ορίζοντα δεκαετίας και σε αύξηση της απασχόλησης και των επενδύσεων κατά 3,7% και 7% αντιστοίχως», (βλ. Στουρνάρας, 2016).

πραγμάτωση αυτού του ιδεώδους της οικονομικής επιστήμης παρά μόνο σε πολύ λίγες περιπτώσεις). Λιγότερο επιθυμητό είναι ένα μοντέλο ανάπτυξης που στηρίζεται σε μια εκτεταμένη «μονοκαλλιέργεια» στον τομέα των Τ. Ακόμη, όμως, λιγότερο επιθυμητό θα πρέπει να είναι ένα μοντέλο στο οποίο η πρόσκαιρη αύξηση του ΑΕΠ διοχετεύεται –ή μάλλον οφείλεται– κυρίως στη διόγκωση του τομέα των Ν με κέντρο τις υπηρεσίες και τα παρασιτικά επαγγέλματα: είναι κατανοητό πως, μετά το τέλος της περιόδου ευφορίας, μία οικονομία σαν αυτή της τρίτης περίπτωσης θα αντιμετωπίσει πτώση ή στασιμότητα στους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ, διαταραχές στο επίπεδο των τιμών και υψηλό εξωτερικό χρέος. Και αυτό σχετίζεται, συνθήτως, με τον δεύτερο λόγο για τον οποίο έχει πολύ μεγάλη σημασία η διαρθρωτική σχέση των τομέων Τ και Ν.

– Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο η διάρθρωση μίας οικονομίας, όσον αφορά τα Τ και Ν, πρέπει να μας απασχολεί είναι πολύ λιγότερο προφανής, χωρίς όμως αυτό να τον καθιστά και λιγότερο σημαντικό. Αφορά το γεγονός ότι ο τομέας των Ν, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω, λειτουργεί ως «αδρανές έρμα» στη βάση της οικονομίας. Όσο μεγαλύτερος, αναλογικά, είναι, τόσο περισσότερους παραγωγικούς πόρους δεσμεύει σε υποάριστες χρήσεις, και ως εκ τούτου τόσο περισσότερο δυνητική ανάπτυξη αφαιρεί από το σύνολο της οικονομίας. Επιπροσθέτως, πέραν των επιπτώσεων που μία διόγκωση του τομέα των Ν μπορεί να έχει όσον αφορά τη δυναμική της μακροχρόνιας ανάπτυξης, το ίδιο συμβαίνει και με τις δυνατότητες βραχυχρόνιας μακροοικονομικής πολιτικής: μία οικονομία με σχετικά διογκωμένο τον τομέα των Ν δεν μπορεί να είναι υγιής από άποψη μακροοικονομικής ευστάθειας.

Ο χαρακτηρισμός της εν λόγω οικονομίας ως μη «υγιούς» δεν οφείλεται σε κάποια αφηρημένα αξιολογικά κριτήρια που τείνουν να θεωρούν τα Ν σαν αγαθά κατώτερης σημασίας, αλλά στο γεγονός πως η δομή της εγκλείει τη δυνατότητα σπειροειδών ισχυρών ανισορροπιών σε κάθε περίπτωση ελαφράς αρχικής μεταβολής των όρων της ισορροπίας της. Γιατί συμβαίνει αυτό; Συμβαίνει διότι ο τομέας των Ν, πέραν της «οκνηρής» του παραγωγικότητας, έχει και τα εξής χαρακτηριστικά, τα οποία παροξύνονται ομόρροπα με το σχετικό μέγεθός του: κατ' αρχάς, είναι ένας τομέας ο οποίος «ανακυκλώνει» εισόδημα στο εσωτερικό της οικονομίας, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να αποσβέσει τα δανεικά της μακροοικονομικής επέκτασης, ειδικά μάλιστα εάν αυτά έχουν προέλθει από το εξωτερικό. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι, μετατρέποντας το μεγαλύτερο τμήμα της δημοσιονομικής επέκτασης σε αύξηση του επιπέδου των τιμών, ασκεί υπερτιμητικές πιέσεις στην πραγματική (και όχι

αναγκαστικά ονομαστική) συναλλαγματική ισοτιμία με την οποία λειτουργεί η οικονομία, μειώνοντας τη διεθνή ανταγωνιστικότητά της και επιβαρύνοντας το εξωτερικό της ισοζύγιο.

Στις συνθήκες αυτές μία επεκτατική δημοσιονομική πολιτική είναι πιθανόν να προκαλέσει, αντί ανάκαμψη και πλήρη απασχόληση, βαθιά διαρθρωτική κρίση και ύφεση, ανεργία αλλά και υψηλά εξωτερικά ελλείμματα. Η δημοσιονομική επέκταση που θα δημιουργήσει ένα πληθωριστικό κενό μπορεί να οφείλεται σε «απρόσεκτη» πολιτική της κεντρικής τράπεζας και των πολιτικών αρχών. Όμως και μία απότομη αύξηση του εισρέοντος εισοδήματος από το εξωτερικό είναι δυνατόν να έχει τα ίδια πληθωριστικά και στη συνέχεια διαρθρωτικά αποτελέσματα (ιδίως εάν αναστραφεί το ίδιο απότομα όπως εμφανίστηκε). Επίσης, ένας πληθωρισμός κόστους μπορεί να δράσει προς την ίδια κατεύθυνση. Βέβαια είναι γνωστό πως όλες οι «ανοικτές» οικονομίες –ανεξαρτήτως του «μεγέθους» τους– χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη «ευπάθεια» σχετικά με τη δημοσιονομική πολιτική. Η διαφορά, όμως, στην περίπτωση μίας «μικρής ανοικτής» οικονομίας με διογκωμένο τον τομέα των Ν είναι πως ένας πληθωρισμός που για άλλες οικονομίες θα μπορούσε –όντας σχετικά ανώδυνος– να χαρακτηριστεί ως «πληθωριστικό επεισόδιο» που δεν εμποδίζει την ανάπτυξή τους, όταν εκδηλώνεται σε αυτήν, τείνει να πάρει καταστροφικές διαστάσεις.

Βεβαίως, εκείνο που θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος στις ανωτέρω απόψεις είναι μία πολύ απλή ερώτηση: Τι σημαίνει «διογκωμένος τομέας» των Ν και πώς μετρείται η διόγκωση; Στο ερώτημα αυτό φυσικά δεν υπάρχει ρητή απάντηση. Η σχετική διόγκωση του τομέα των Ν πράγματι δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί με κάποιον μαθηματικό τύπο ή να εκτιμηθεί με κάποια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Ευτυχώς όμως, μπορεί να υπολογισθεί εμμέσως πλην σαφώς με την προσφυγή σε κάποια έμμεσα κριτήρια, λαμβάνοντας υπ' όψιν και τις θεωρητικές προκείμενες που εξηγήθηκαν προηγουμένως. Αίφνης, ένα ισχυρό κριτήριο είναι η συγκριτική εξέταση διαφορετικών οικονομιών, όσον αφορά το επίπεδο του εισοδήματός τους μεν, της κλαδικής διάρθρωσής τους δε (βλ. Ιωάννου Δ. και Χ., 2013 (α)). Εξίσου σημαντικό κριτήριο αποτελεί η ύπαρξη ή μη σύνδρομων, με τη διόγκωση του τομέα των Ν, φαινομένων όπως ένα ισχυρά ελλειμματικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ή υψηλός εξωτερικός δανεισμός και υψηλό εξωτερικό χρέος (σε περιπτώσεις που η διόγκωση δεν οφείλεται στο «παραδόξο της πληθύος» γνωστό και ως Dutch disease όπως, επί παραδείγματι, συμβαίνει με τις πετρελαιοπαραγωγές χώρες). Μετά όμως και από την πρόσφατη εμπειρία των οικονομικών του Νό-

του της Ευρωζώνης, το πλέον ισχυρό κριτήριο δεν μπορεί να είναι άλλο από την ένταση, το εύρος και τον χαρακτήρα των διαταράξεων του ΑΕΠ της υπό εξέταση οικονομίας: υπάρχει διαρθρωτική ασυμμετρία εξαιτίας των N, όταν αυτές οι διαταράξεις έχουν μεγάλο εύρος, ισχυρή ένταση και διαρθρωτικό και όχι συγκυριακό χαρακτήρα. Πράγμα που οφείλεται στο ότι το «αδρανές έρμα» των N, σε μία «μικρή ανοικτή οικονομία», έχει την ιδιότητα να απορροφά και να μετατρέπει σε εισόδημα των παραγωγικών συντελεστών που δραστηριοποιούνται σε αυτόν τον τομέα όλες τις χρηματικές ροές που εισέρχονται στο οικονομικό κύκλωμα της χώρας (και όχι μόνο όσες οφείλονται στην άνοδο της παραγωγικότητας των T), με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κλαδικές υπερπλασίες («φούσκες»), οι αυξομειώσεις των οποίων καθορίζουν την πορεία της (πρόσκαιρης) «άνθησης» και της (μακροχρόνιας) κρίσης.

4. Είναι η κρίση της ελληνικής οικονομίας συνέπεια της ασυμμετρίας των T και N;

Με την πρόσφατη υιοθέτηση από την ΕΛΣΤΑΤ της μεθοδολογίας NACE Rev. 2 για τη μέτρηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά κλάδο, είναι σχετικά εύκολο να υπολογιστεί κανείς τα ποσοστά των T και N στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας. (Ποιοι κλάδοι θα περιληφθούν στην κάθε κατηγορία είναι, εν μέρει, θέμα υποκειμενικής εκτίμησης. Θεωρούμε πως στην κατηγορία T ανήκουν οι κλάδοι 1-33, 50, 51, 55-56, 62, 63, 72 του πίνακα «Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (Α 64)».)

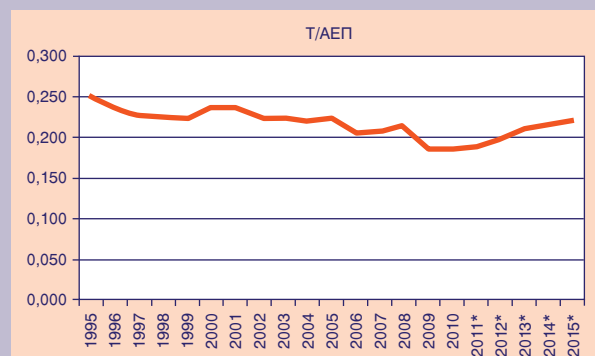
Υπό το πρίσμα της διάκρισης των οικονομικών δραστηριοτήτων σε T και N, η κρίση της ελληνικής οικονομίας μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της ασύμμετρης ανάπτυξης των δύο τομέων σε συνθήκες σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και «υπερβάλλουσας ζήτησης». Ή, με μία άλλη διατύπωση, ως το αποτέλεσμα της μετάπτωσης του τομέα των N από την υπερπλασία που παρουσιάστηκε σε μία πρώτη φάση εκρηκτικής ονομαστικής ανάπτυξης του ΑΕΠ (2001-2009) λόγω μαζικής εισροής οικονομικών πόρων από το εξωτερικό, στη βίαιη συρρίκνωσή του, σε μία δεύτερη φάση (2009-). Με κινούν αίτιο φυσικά την αντίστοιχη μετάπτωση της δημοσιονομικής και νομι-

σματικής πολιτικής από την υπερεπέκταση της περιόδου 2001-2009 στην αναγκαστική περιστολή της περιόδου μετά τη χρεοκοπία.

Ξεκινώντας από το 1995 (που υφίστανται τα σχετικά στοιχεία NACE της ΕΛΣΤΑΤ), έως το 2001 (που είναι και περίοδος πρωτογενών πλεονασμάτων στη δημοσιονομική διαχείριση), η σχέση των T προς τα N κυμαίνεται μεταξύ 25%-24% για τα T με 75%-76% για τα N (βλέπε Πίνακα 1 και Διάγραμμα 1). Από το 2001, όμως, και στη συνέχεια, έως το 2009, η σχέση αυτή αλλάζει σταδιακά. Τα T αρχίζουν να μειώνονται, φθάνοντας το 2009 (έτος εκδήλωσης της κρίσης) στο χαμηλότερο σημείο τους -18,7%- για όλη την περίοδο 1995-2015, και τα N να διογκώνονται αντίστοιχα, ξεπερνώντας πλέον το 80%. (Η συρρίκνωση των T, μάλιστα, λαμβάνει χώρα παρά την «έκρηξη» των προσόδων της ναυτιλίας λόγω της διεθνούς συγκυρίας.)²

Για να σταθμισθούν οι αιτίες για την αλλαγή αυτή στη σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών, θα πρέπει να λάβει κανείς υπ' όψιν του τα εξής: το 2001 είναι το τελευταίο έτος που υπάρχει πρωτογενές πλεόνασμα στη δημοσιονομική χρήση. Από το επόμενο έτος αρχίζουν τα, ιδιαίτερα εκτεταμένα, πρωτογενή ελλείμματα που, σε συνδυασμό με τη ραγδαία μείωση των επιτοκίων (λόγω της εισόδου της Ελλάδας στην Ευρωζώνη), και τη συνεπαγόμενη πιστωτική επέκταση, δημιουργούν συνθήκες «υπερβάλλουσας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Μερίδιο διεθνώς εμπορευσίμων (T) στο ΑΕΠ, 1995-2015

Σημείωση: * Προσωρινά στοιχεία.

2. Στη συλλογιστική που αναπτύσσεται εδώ, σημασία έχει η δυνατότητα ή μη του τομέως των T να δημιουργεί εισόδημα αφενός για την τροφοδοσία του τομέως των N και αφετέρου για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους. Εάν όμως τεθούμε στη λογική των μακροχρόνιων αναπτυξιακών επιδράσεων (παρακολουθώντας τη λογική των Corden-Neary, 1982), χωρίζοντας τον T σε δύο υποτομείς εκ των οποίων ο ένας καθορίζεται αποφασιστικά από τις κινήσεις της διεθνούς οικονομίας, και στην ελληνική περίπτωση περιλαμβάνει κυρίως τους τομείς του τουρισμού και της ναυτιλίας, ενώ ο άλλος αφορά όσες δραστηριότητες συναρτώνται πραγματικά με την «ενδογενή» αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας, τότε η μείωση του ποσοστού των T στην περίοδο 2001-2009 είναι ακόμη πιο σοβαρή, (βλ. Ιωάννου Δ. και Χ, (β), 2013).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Μερίδιο διεθνώς εμπορευσίμων στο ΑΕΠ 1995-2015, τρέχουσες τιμές (εκατομμύρια €)

Έτος	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
ΑΕΠ	93063,6	103036,6	114712,2	125262,6	133788,7	141247,3	152193,8	163460,8	178904,9	193715,8
T	23161,45	24270,09	25940,62	28047,41	29731,45	33232,62	36176,17	36798,38	39964,4	42323,85
T/ΑΕΠ	0,25	0,24	0,23	0,22	0,22	0,24	0,24	0,23	0,22	0,22
N	69902,16	78766,55	88771,57	97215,15	104057,3	108014,7	116017,7	126662,4	138940,5	151392

Έτος	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
ΑΕΠ	199242,3	217861,6	232694,6	241990,4	237534,2	226031,4	207028,9	191203,9	180654,3	177940,6	175697,4
T	44985,9	45232,18	48652,9	51850,46	44447,13	42127,34	39160,47	37735,02	38066,86	38446,74	38972,18
T/ΑΕΠ	0,23	0,21	0,21	0,21	0,19	0,19	0,19	0,20	0,21	0,22	0,22
N	154256,4	172629,4	184041,7	190139,9	193087,1	183904,1	167868,4	153468,9	142587,4	139493,8	136725,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά κλάδο (Α64) Κωδ. NACE Rev.2, T = 1-33, 50, 51, 55-56, 62, 63, 72 του πίνακα (Α 64).

Σημείωση: * Προσωρινά στοιχεία.

ζήτησης» στην οικονομία³. Ακριβώς όπως θα προέβλεπε η θεωρία για την περίπτωση μίας «μικρής ανοικτής οικονομίας» στην οποία ασκείται πολιτική «υπερβάλλουσας ζήτησης», το αποτέλεσμα είναι η σταθερή σχετική διόγκωση των N. Πράγματι, σε τρέχουσες τιμές, το 2001 τα T είναι 36 περίπου δισεκατομμύρια ευρώ. Το 2009, στο τέλος της περιόδου ευφορίας της ελληνικής οικονομίας, έχουν αυξηθεί στα 44,5 δισεκατομμύρια ευρώ. Λαμβάνοντας δηλαδή ως βάση το 2001, έχουν αυξηθεί σε ποσοστό 24%. Τα N, με την σειρά τους, το 2001 είναι 116 δισεκατομμύρια. Το 2009 θα φθάσουν τα 193 δισεκατομμύρια, θα έχουν δηλαδή αυξηθεί, ως προς το 2001, σε ποσοστό 67%. Η ταχύτητα αύξησης των N στην περίοδο επώασης της ελληνικής κρίσης (υπερδιπλάσια της ταχύτητας αύξησης των T), δεν μπορεί φυσικά να είναι αποτέλεσμα σύμπτωσης. Είναι σαφώς προϊόν του ασύμμετρου τρόπου με τον οποίον αντιδρά μία «μικρή ανοικτή οικονομία» στις πολιτικές που διοχετεύουν στο εσωτερικό της «υπερβάλλουσα ζήτηση». Ο ασύμμετρος αυτός τρόπος οφείλεται στο ότι ο τομέας των N «συλλαμβάνει» όλη την πρόσθετη ζήτηση και διογκώνεται παρά φύσιν, εφόσον η μεγέθυνσή του δεν οφείλεται ούτε στην αύξηση της δικής του παραγωγικότητας αλλά ούτε καν στην αύξηση της παραγωγικότητας

του εθνικού τομέα των T. Και ως εκ τούτου, επειδή δηλαδή η μεγέθυνσή του δεν είχε ως αιτία της την αύξηση της παραγωγικότητας σε κάποιο τομέα της εθνικής οικονομίας αλλά μόνο την πρόσκαιρη αύξηση της ονομαστικής ζήτησης, επρόκειτο για μία μεγέθυνση που ήταν προσωρινή και καταδικασμένη να αντιστραφεί ευθύς ως θα αναιρούντο οι συνθήκες που την δημιούργησαν, με την υποχώρηση της τροφοδοτούμενης από τον δανεισμό «υπερβάλλουσας ζήτησης».

Το γεγονός ότι η μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας στην περίοδο 2001-2009 δεν ήταν παρά προϊόν μίας παρά φύσιν διόγκωσης του τομέως των N αποδεικνύεται, άλλωστε, και από το γεγονός της σύγκρισης της πορείας των δύο τομέων από την εκδήλωση της κρίσης και στη συνέχεια. Εάν η συρρίκνωσή τους, και η ποσοστιαία συμβολή τους στη συρρίκνωση και του συνολικού ΑΕΠ της χώρας, ήταν αναλογικά ισομερές, τότε θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς τον ισχυρισμό ότι αιτία της κρίσης υπήρξε η ασύμμετρη διόγκωση των N στην πρώτη περίοδο του ευρώ και η εν συνεχεία αναπόφευκτη κατάρρευσή τους. Τι συνέβη, όμως, στην πραγματικότητα; Αυτό που συνέβη είναι ότι τα T, από 44,5 δισεκατομμύρια το 2009, (και παρά τη ραγδαία μείωση των ναυτιλιακών εσόδων, στην πε-

3. Η αρχή της δεκαετίας του 2000, επίσης, είναι η στιγμή που κατά την ΤτΕ «καταρρέει» το ρικαρδιανό ισοδύναμο στην ελληνική οικονομία και το κοινό μειώνει τάχιστα την αποταμίευσή του, με τους Έλληνες να μετατρέπονται σε «ανυπόμονους καταναλωτές» (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, 2010).

ρίοδο αυτή, λόγω της εκδήλωσης της διεθνούς κρίσης), μειώθηκαν μόνο στα 39 δισεκατομμύρια ευρώ το 2015, πράγμα που αντιστοιχεί σε μία μείωση 12%⁴. Αντίθετα, τα Ν από 193 δισεκατομμύρια ευρώ το 2009 συρρικνώθηκαν στα 137 δισεκατομμύρια το 2015, μία μείωση που φθάνει το 30%.

Τα δύο συμπεράσματα που μπορεί να εξαγάγει κανείς είναι:

- α) Η κατάρρευση του ελληνικού ΑΕΠ από το 2009 και στη συνέχεια είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια της κατάρρευσης των Ν (και αυτό, επίσης, αναπόφευκτη κατάληξη της τεχνητής και παρά φύσιν διογκώσεώς τους στην προηγούμενη φάση), και
- β) η διάσωση της ελληνικής οικονομίας από την ολική καταστροφή οφείλεται στην «αντοχή» των Τ και στη σχετικά μικρή υποχώρησή τους στις συνθήκες της κρίσης.

Εάν η κρίση της ελληνικής οικονομίας δεν ήταν διαρθρωτική και δεν οφειλόταν στην (αναπόφευκτη) κατάρρευση του τομέα των Ν (κατάρρευση που τον ωθεί προς ένα φυσιολογικό μέγεθος), τότε η μείωση των ποσοστών του Τ και Ν στο ΑΕΠ θα έπρεπε να ήταν αναλογική. Πλην όμως, από το κατώτατο σημείο του, δηλαδή το 18,7% του 2009, ο τομέας των Τ αρχίζει σταδιακά να αυξάνει και πάλι το ποσοστό του στο ΑΕΠ με τάση να επανέλθει στα προ του 2001 επίπεδά του, έχοντας φθάσει ήδη, το 2015, στο 22% του ΑΕΠ. Η υποχώρηση των Τ, ακόμη και σε τρέχουσες τιμές είναι εξαιρετικά περιορισμένη, και θα μπορούσε να θεωρηθεί ως φυσιολογική δοθισών των δευτερευουσών συνεπειών της κρίσης (πιστωτική συρρίκνωση, αύξηση της φορολογίας κλπ.) αλλά και των διαστάσεών της. Επιπροσθέτως θεωρούμε ότι –αν και αυτό δεν είναι εύκολο να αποδειχθεί από τα υπάρχοντα στατιστικά δεδομένα– ένα μεγάλο ποσοστό της υποχώρησης των Τ μετά το 2010, στην πραγματικότητα αντιστοιχεί σε προϊόντα και υπηρεσίες που, παρά το γεγονός ότι η στατιστική τις κατέγραφε σε κλάδους που θεωρούνται ως «διεθνώς εμπορεύσιμοι», (κυρίως στη μεταποίηση), στην πραγματικότητα δεν ήταν τέτοια, αλλά «διεθνώς μη εμπορεύσιμα». Αναφερόμαστε ειδικότερα σε προϊόντα που σχετίζονται με τις οικοδομές (π.χ. τουβλοποιία, τσιμέντα), και με το εμπόριο (βιοτεχνίες που τροφοδοτούσαν π.χ. με πάγιο εξοπλισμό

τα εμπορικά καταστήματα), που λόγω της μικρής προστιθέμενης αξίας τους αλλά και του μεγάλου φυσικού βάρους τους δεν αποτελούν αντικείμενο του διεθνούς εμπορίου. Το ίδιο θα μπορούσε να λεχθεί και για επιχειρήσεις που λειτουργούσαν προμηθεύοντας αποκλειστικά το Δημόσιο και, ενώ κατατάσσονται σε κλάδους που θεωρούνται «διεθνώς εμπορεύσιμοι», τα προϊόντα τους, στην πραγματικότητα, δεν ήταν τέτοια, εφόσον κυκλοφορούσαν σε ένα κύκλωμα μεταξύ ενός μονοπωλίου και ενός κρατικού μονοπωλίου.

Αντίθετα με τα Τ, ο κλάδος των Ν υπέστη συντριπτική μείωση και στους τέσσερις βασικούς του πυλώνες, δηλαδή στο εμπόριο, στις άλλες υπηρεσίες, στις κατασκευές και στο Δημόσιο. Αυτό ήταν λογικό και αναμενόμενο με δεδομένο ότι η διόγκωσή τους στην περίοδο 2001-2009 είχε ως επί το πλείστον τροφοδοτηθεί με δανεικό χρήμα («υπερβάλλουσα ζήτηση»), αλλά και ότι τα οικονομικά υποκείμενα είχαν θεωρήσει ότι η αύξηση του εισοδήματός τους ήταν πάγια και εξασφαλισμένη. Χαρακτηριστικό είναι πως στον τομέα των κατασκευών, το 2006, η Ελλάδα φαινόταν να έχει την υψηλότερη, ποσοστιαία ως προς το ΑΕΠ, επένδυση στην Ευρώπη, ή ότι το 2009 στους τομείς του χονδρικού και του λιανικού εμπορίου απασχολείτο το 18% του εργατικού δυναμικού, τη στιγμή που ο μέσος όρος της Ευρωζώνης ήταν 12%. Η σύγκριση της μείωσης των Ν με τη μείωση των Τ, μετά το 2010, είναι, λοιπόν, συντριπτική και αποδεικνύει ότι η κρίση οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην κατάρρευση του διογκωθέντος στην προηγούμενη περίοδο, πέραν κάθε σημείου μακροχρόνιας ευστάθειας και διαρθρωτικής ισορροπίας, τομέως των «διεθνώς μη εμπορευσίμων»⁵. Οφείλεται, ουσιαστικά, στο ότι λόγω της καχεξίας του ο τομέας των Τ δεν είχε τη δυνατότητα να υποστηρίξει με εισόδημα ούτε τον υπερτροφικό τομέα των Ν, αλλά ούτε και την εξυπηρέτηση του δανειακού άχθους που είχε αναληφθεί προς χάριν της «ανάπτυξης με άξονα την κατανάλωση»(!).

Η όλη πορεία της ανορθόλογης απογείωσης και της αναπόφευκτης κατάρρευσης της ελληνικής οικονομίας (boom and bust) στην περίοδο 2000-2015, ως αποτέλεσμα της ασύμμετρης αντίδρασης των Τ και Ν στην «υπερβάλλουσα ζήτηση» που αφρόνως διοχετεύθηκε στο εσωτερικό της μετά το 2001, χαρα-

4. «...οι τομείς των διεθνώς εμπορευσίμων αγαθών και υπηρεσιών που έχουν εξαγωγικό προσανατολισμό επηρεάστηκαν σε μικρότερο βαθμό από την πτώση της «εσωτερικής ζήτησης» και κατά συνέπεια κατάφεραν να αυξήσουν σταδιακά το μερίδιό τους σε όρους όγκου και απασχόλησης», (βλ. Στουρνάρας 2016).

5. «...το μερίδιο των εμπορευσίμων αγαθών και υπηρεσιών στην ιδιωτική οικονομία έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, το σχετικό μέγεθος των διεθνώς εμπορευσίμων κλάδων αυξήθηκε κατά 12% περίπου την περίοδο 2010-2015 σε όρους όγκου και κατά 24% περίπου σε ονομαστικούς όρους, ενώ σε όρους απασχόλησης αυξήθηκε κατά 8% περίπου». (βλ. Στουρνάρας, 2016).

κτηρίζεται και από άλλες πτυχές και όψεις, με σαφή διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και με (δυσμενείς) μακροχρόνιες επιπτώσεις, κυριότερη των οποίων είναι η σοβαρή καταστροφή «ανθρώπινου κεφαλαίου» που παρατηρήθηκε στην περίοδο 2001-2009, καταστροφή η οποία θα χρειασθεί πολλές δεκαετίες για να αποκατασταθεί. Ενώ οι επενδύσεις αποχωρούσαν από τον τομέα των Τ για να στραφούν στα πιο προσοδοφόρα Ν, το ίδιο συνέβαινε και με την απασχόληση: τη στιγμή που παραγωγικές μονάδες «διεθνώς εμπορευσίμων», δηλαδή εκεί που διαπλάθεται και διαμορφώνεται, κατά κύριο λόγο, το «ανθρώπινο κεφάλαιο», διέκοπταν τη λειτουργία τους λόγω των πολλαπλών επιπτώσεων που είχε η καταστροφικά ασύμμετρη υπερθέρμανση της ελληνικής οικονομίας, περισσότερες από 500.000 νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνταν στον τομέα των «διεθνώς μη εμπορευσίμων». Επρόκειτο όμως για θέσεις εργασίας οι οποίες όχι μόνο μεσο-μακροπρόθεσμα ήταν καταδικασμένες να εξαλειφθούν αλλά και οι οποίες ούτε απαιτούσαν ιδιαίτερες γνώσεις και δεξιότητες, ούτε και προσέφεραν τη δυνατότητα πρόσκτησης γνώσεων και δεξιοτήτων σε όσους τις κάλυπταν. (Αίφνης, π.χ., οι πωλητές στα εμπορικά καταστήματα που δι-οχέτευαν στο καταναλωτικό κοινό τους ποταμούς των εισαγομένων, ή οι εργαζόμενοι στον ηφαιστειακά αναπτυσθέντα και στη συνέχεια εν ριπή οφθαλμού καταρρεύσαντα κλάδο του ελληνικού property development (!), τον κλάδο δηλαδή που τελειώς χαρακτηριστικά είχε την πλέον αλματώδη αύξηση, πριν, και τη μεγαλύτερη ποσοστιαία μείωση της απασχόλησης και του κύκλου εργασιών, μετά, την εκδήλωση της κρίσης, έμειναν άνεργοι και κατέστησαν μακροχρόνιοι άνεργοι.) Στην πραγματικότητα η περίοδος 2001-2009, με τις ασυμμετρίες και τις αστοχίες της, ισοδυναμεί με μία γενοκτονία «ανθρώπινου κεφαλαίου» για την ελληνική οικονομία.

5. Η δομική ασυμμετρία αποτελεί το κύριο εμπόδιο για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και πρέπει να βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής της οικονομικής πολιτικής

Οι θεωρητικές συζητήσεις, που ακολούθησαν την ανακάλυψη του φαινομένου της «Ολλανδικής ασθένειας», στα τέλη της δεκαετίας του 1970, και οι θεωρητικές εργασίες που γράφτηκαν για το ίδιο θέμα στη δεκαετία του 1980, στην ουσία αναλύουν και περιγράφουν πλήρως αυτό που επρόκειτο να συμβεί στην ελληνική οικονομία στην περίοδο από το 2000 μέχρι το μη ορατό ακόμη τέλος της διαρθρωτικής κρίσης που την πλήττει και σήμερα. Πλην όμως, όλα αυτά παραβλέφθηκαν ή ξεχάστηκαν με τη δημιουργία της

Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης και την πρώτη περίοδο ευφορίας για την –υποτιθέμενη– άριστη λειτουργία της μέχρι το 2009. Το βίαιο τέλος της εποχής της αμεριμνησίας αυτής, με την εκδήλωση της κρίσης από το 2009, μπορεί να τερμάτισε και τις αισιόδοξες ψευδαισθήσεις, δεν λειτούργησε όμως διαφωτιστικά για την οικονομική σκέψη, η οποία παραμένει, κατά πλειοψηφίαν, σε κατάσταση αμηχανίας. Εντούτοις, η εμπειρία της ελληνικής κρίσης (αλλά και της κρίσης των άλλων χωρών του Νότου) υποβάλλει κάποια ανυπέρθετα συμπεράσματα για τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής η αγνόηση των οποίων δεν είναι πλέον επιτρεπτή:

- Οι «μικρές ανοικτές οικονομίες» που αντιμετωπίζουν δεδομένους όρους εξωτερικού εμπορίου διατρέχουν μονίμως τον κίνδυνο διαρθρωτικής ανισορροπίας, εάν διαταραχθεί η σχέση μεταξύ των τομέων Τ και Ν. Ο κίνδυνος είναι ακόμη μεγαλύτερος, εάν οι εν λόγω οικονομίες λειτουργούν σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και δεν διαθέτουν τη δυνατότητα διακύμανσης της εξωτερικής συναλλαγματικής ισοτιμίας η οποία, σε έναν βαθμό, είναι δυνατό να αντιρροπήσει τις αποσταθεροποιητικές επιδράσεις.
- Η πιο συχνή περίπτωση αποσταθεροποιητικών επιδράσεων στη σχέση Τ/Ν προέρχεται από την εισροή μεγάλων, αναλογικά, χρηματικών ροών οι οποίες δεν αντιστοιχούν σε μεγέθυνση της παραγωγής της χώρας λόγω αύξησης της παραγωγικότητάς της αλλά σε άλλους, συγκυριακούς κυρίως, παράγοντες όπως η ανεύρεση κοιτασμάτων πρώτων υλών ή η αύξηση της τιμής ήδη εξαγομένων πρώτων υλών (Dutch disease), η είσοδος κερδοσκοπικού κεφαλαίου για αξιοποίηση συγκυριακών δυνατοτήτων υψηλής κερδοφορίας ή η κατάχρηση των δυνατοτήτων διεθνούς δανεισμού προκειμένου να εφαρμοσθεί πολιτική έντονα επεκτατικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής.
- Δοθέντος ότι η ισορροπία και η σταθερότητα της σχέσης Τ/Ν αποτελεί τον βασικό όρο μακροχρόνιας αναπτυξιακής ευστάθειας σε μία «μικρή ανοικτή οικονομία», σε αυτό πρωτίστως –δηλαδή στη διατήρηση της σταθερότητας στη σχέση Τ/Ν– οφείλει να αποβλέπει η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική. Ως εκ τούτου η ανάπτυξη της «μικρής ανοικτής οικονομίας» δεν μπορεί να επιδιώκεται με επεκτατικές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές. Αντιθέτως, απαιτείται πολιτικές που εστιάζουν στη διαρκή αναβάθμιση του «ανθρώπινου κεφαλαίου» της χώρας και στην επιδίωξη της απρόσκοπτης, ευέλικτης, λειτουργίας των αγορών εργασίας, κεφαλαίου και προϊόντων.

Υπ' αυτό το πρίσμα η νομισματική και δημοσιονομική ισορροπία αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για τη μακροχρόνια ανάπτυξη της χώρας και η οικονομική πολιτική οφείλει να εστιάσει τις προσπάθειές της στη μικροοικονομική διαχείριση των προβλημάτων.

Βιβλιογραφία και Αναφορές

Διεθνείς

- Aftalion F., Losq E., *Les taux de change*, Paris, PUF, 1985.
- Balassa B., The purchasing-power parity doctrine: a reappraisal, *Journal of Political Economy*, 1964.
- Balassa B., Just how misleading are official exchange rate conversions? A comment, *The Economic Journal*, 1973.
- Baumol W. J., Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crisis, *The American Economic Review*, 1967.
- Borio C., Kharroubi E., Upper C., Zampolli F., Labour reallocation and productivity dynamics: financial causes, real consequences, BIS Working Papers, no 534, 2015.
- Corden W.M., The geometric representation of policies to attain internal and external balance, *Review of Economic Studies*, 1962.
- Corden W.M., Jones R.W., Devaluation, non flexible prices and the trade balance for a small country, *The Canadian Journal of Economics*, 1976.
- Corden W.M., Neary J.P., Booming Sector and De-industrialisation in a Small Open Economy, *The Economic Journal*, 1982.
- Harald S., *Transfers, non-tradable goods and a distorted economy in Eastern Germany*, FEMM, 2007.
- Harrod R.F., *International Economics*, Cambridge, 1933.
- Kapur B.K., Traded goods, non traded-goods and the balance of payments: a steady-state analysis, *International Economic Review*, 1981.
- Kinnon Mac R., Optimum Currency Areas, *The American Economic Review*, 1963.
- Komiya R., Non-traded goods and the pure theory of international trade, *International Economic Review*, 1967.
- Krueger A.O., The role of home-goods and money in exchange rate adjustments, στο *International trade and Finance*, Sellekaerts W. (ed), London, 1974.
- Mano R. C., Castillo M., The Level of Productivity in Traded and NonTraded Sectors for a Large Panel of Countries, IMF Working Paper 15/48, 2015.
- Mathieson D.J., Traded goods, non traded goods and the balance of payments, *International Economic Review*, 1961.
- Rivera-Batiz F.L., Non traded goods and the pure theory of international trade with equal numbers of goods and factors, *International Economic Review*, 1982.
- Sy M., *Réduire le déficit des échanges extérieurs de la France*, France Stratégie, 2014.
- The Economist*, The Dutch Disease, 26 November 1977.

Ελληνικές

- Ιωάννου Δ. και Χ. (α), Ο σιδηρούς νόμος της οικονομίας, *Capital.gr*, 7.5.2013.
- Ιωάννου Δ. και Χ. (β), Η Ελλάδα θύμα της λιτότητας ή της «ολλανδικής ασθένειας», *Foreign Affairs, The Hellenic Edition*, Τεύχος 18, Αύγουστος- Σεπτέμβριος 2013, σσ. 40-54.
- Στουρνάρας Γ., *Ελληνική Οικονομία: Τρέχουσες Εξελίξεις, Προοπτικές και η Πορεία Μετάβασης προς ένα Νέο Αναπτυξιακό Πρότυπο*, 2016.
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες Ανισορροπιών και Προτάσεις Πολιτικής*, 2010.

Ο ρόλος της χρηματοδότησης στην ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα πριν και μετά την έναρξη της κρίσης

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου*,
Ιωάννης Γιωτόπουλος**,
Ελένη Μπαλίκου***

1. Εισαγωγή

Η ανάπτυξη των επιχειρήσεων αναγνωρίζεται ευρέως ως παράγοντας κρίσιμης σημασίας για την οικονομία μιας χώρας, καθώς οι επιχειρήσεις που αναπτύσσονται ταχέως αποτελούν κινητήριο μοχλό δημιουργίας θέσεων εργασίας (π.χ. Wagner 1992, Delmar et al. 2003). Υπό αυτό το πρίσμα, η μεγέθυνση των επιχειρήσεων φαίνεται να συνδέεται στενά με την αύξηση της απασχόλησης και την οικονομική ανάπτυξη σε μακροοικονομικό επίπεδο. Η σημασία της ανάπτυξης των επιχειρήσεων γίνεται ακόμα μεγαλύτερη σε περιόδους οικονομικής κρίσης και ύφεσης. Ειδικότερα, στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας η οποία διέρχεται από μια βαθιά και παρατεταμένη ύφεση όπου τα ποσοστά ανεργίας είναι σε πολύ υψηλά επίπεδα, το θέμα της ανάπτυξης των επιχειρήσεων κατέχει πρωταρχική θέση στην πολιτική ατζέντα της χώρας. Επομένως, κατά τον σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής κρίνεται απαραίτητη η στόχευση σε πολιτικές υποστήριξης της μεγέθυνσης των επιχειρήσεων ως ενός εργαλείου για τη μείωση της ανεργίας και την ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας (Wagner 1992).

Η επαρκής πρόσβαση σε χρηματοδοτικούς πόρους αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που σχετίζονται με την επιβίωση, τον επενδυτικό αλλά και τον αναπτυξιακό σχεδιασμό των επιχειρήσεων (π.χ. Carreira & Silva 2010). Εννοιολογικά, ο οικονομικός όρος «εταιρική χρηματοδότηση» ή «χρηματοδότηση επιχείρησης» αναφέρεται στο σύνολο των απαιτούμενων ενεργειών για τη χορήγηση κεφαλαίων σε μία επιχείρηση, με στόχο την ενίσχυση της λειτουργίας της, την αύξηση της πιθανότητας επιβίωσης ή/και την ανάπτυξή της. Οι «χρηματοδοτικοί περιορι-

σμοί» συνίστανται στην αδυναμία μιας επιχείρησης να εξασφαλίσει επαρκείς χρηματικούς πόρους για να αναλάβει επενδυτικές ευκαιρίες, να αντεπεξέλθει σε υψηλά επίπεδα λειτουργικού κόστους ή να αποπληρώσει χρέη. Επομένως, ορίζονται ως αδυναμία της αξίας του ενεργητικού της επιχείρησης να υπερκαλύψει την αξία των συνολικών υποχρεώσεών της (Kojaczky & Levy 2003).

Τα εμπόδια χρηματοδότησης για τις επιχειρήσεις απορρέουν από πλήθος παραγόντων που μπορεί να σχετίζονται με δυσμενείς οικονομικές συνθήκες στη χώρα δραστηριοποίησης της επιχείρησης, την αναποτελεσματική λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την ασυμμετρία πληροφόρησης, την αφερεγγυότητα της επιχείρησης, τη μικρή ηλικία ή το μικρό μέγεθος της επιχείρησης, και τον κίνδυνο της επένδυσης για την οποία απαιτούνται οι χρηματοδοτικοί πόροι. Σε περιόδους κρίσης η σημασία της χρηματοδότησης είναι ακόμα μεγαλύτερη, με τους χρηματοδοτικούς περιορισμούς να αναφέρονται συχνά ως μείζον εμπόδιο στην αποτελεσματική λειτουργία και ανάπτυξη ιδιαίτερα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (π.χ. Beck & Demirgüç-Kunt 2006).

Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα αποτελεί μια ενδιαφέρουσα μελέτη περίπτωσης ως μία οικονομία που στηρίζεται σε μεγάλο ποσοστό στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), οι οποίες έχουν υποστεί βαρύτατο πλήγμα από την πρόσφατη οικονομική κρίση (π.χ. Dimelis et al. 2016, Αθανασίου 2015). Επιδεικνύοντας μεγάλη εξάρτηση από τον τραπεζικό δανεισμό, οι ελληνικές ΜΜΕ αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα χρηματοδότησης στην περίοδο της κρίσης (π.χ. Κοντόλαιμου 2015). Το μικρό τους μέγεθος δυσχεραίνει σημαντικά την πρόσβασή τους σε εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης, όπως για παράδειγμα οι διεθνείς αγορές ομολόγων στις οποίες φαίνεται να καταφεύγουν τα τελευταία χρόνια ελληνικές επιχειρήσεις μεγαλύτερου μεγέθους προκειμένου να αντλήσουν κεφάλαια (π.χ. Μηγιάκης, 2014).

Δεδομένων των παραπάνω, το άρθρο αυτό εξετάζει την επίδραση εσωτερικών και εξωτερικών πηγών χρηματοδότησης καθώς και άλλων χρηματοοικονομικών παραγόντων στην ανάπτυξη των ελληνικών ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στους τομείς μεταποίησης και υπηρεσιών κατά την περίοδο 2004-2012. Η εμπειρική ανάλυση προσφέρει σημαντική πληροφόρηση αναφορικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της αναπτυξιακής δυναμικής των ΜΜΕ που δραστη-

* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

** Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

*** Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

ριοποιούνται στους τομείς μεταποίησης και υπηρεσιών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα χρηματοδότησης των επιχειρήσεων πριν και μετά την έναρξη της κρίσης.

Στην επόμενη ενότητα πραγματοποιείται μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας που αναφέρεται πρωτίστως στον ρόλο της πρόσβασης σε χρηματοδότηση και των χρηματοδοτικών περιορισμών στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων. Στην Ενότητα 3 περιγράφονται τα δεδομένα, οι μεταβλητές, το οικονομετρικό υπόδειγμα και γενικότερα η μεθοδολογία της έρευνας. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής ανάλυσης παρουσιάζονται και σχολιάζονται στην Ενότητα 4. Η τελευταία ενότητα συνοψίζει τα βασικά συμπεράσματα της ανάλυσης.

2. Επισκόπηση βιβλιογραφίας

Θεωρίες αναφορικά με τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων υπογραμμίζουν τον ρόλο του πιστωτικού κινδύνου και της ασύμμετρης πληροφόρησης στην αναποτελεσματική κατανομή πιστώσεων στις επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα την αδυναμία των τελευταίων να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις και τη μεγέθυνσή τους (π.χ. Stiglitz & Weiss 1981, Myers & Majluf 1984). Πολλές σχετικές μελέτες διαχωρίζουν ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική χρηματοδότηση ανάλογα με την πηγή προέλευσης των κεφαλαίων χρηματοδότησης. Η εσωτερική χρηματοδότηση αναφέρεται στη χρηματοδότηση της επιχείρησης μέσω ιδίων κεφαλαίων (αύξηση μετοχικού κεφαλαίου) και ταμειακών ροών από τα υπάρχοντα περιουσιακά στοιχεία και από δραστηριότητες της επιχείρησης, ενώ η εξωτερική χρηματοδότηση αφορά στη χρηματοδότηση της επιχείρησης από εξωτερικές πηγές, δηλαδή από ταμειακές ροές που αντλούνται εκτός της επιχείρησης, όπως μέσω τραπεζικής πίστωσης, εμπορικής πίστωσης κλπ. Η εξωτερική χρηματοδότηση είναι απαραίτητη όταν τα ίδια κεφάλαια και οι χρηματοροές μιας επιχείρησης δεν επαρκούν για την κάλυψη των υποχρεώσεων και των επενδυτικών της αναγκών. Επίσης, ο μεγάλος ανταγωνισμός στην αγορά συχνά δημιουργεί ανάγκη για επιπλέον χρηματοδοτικούς πόρους (Demirgüç-Kunt & Maksimovic 1998).

Μεγάλο τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας ασχολείται, επίσης, με τα μέσα ή τα εμπόδια χρηματοδότησης και τις επιπτώσεις τους στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με την Elston (2002), οι χρηματοδοτικοί περιορισμοί οδηγούν σε έλλειψη ρευστότητας και επηρεάζουν σημαντικά τις επιχειρηματικές αποφάσεις δημιουργώντας δίλημμα επένδυσης σε κεφάλαιο ή σε εργασία, επιδρώντας συνακόλουθα και στη μεγέθυνση των επιχειρήσεων. Οι εσωτερικοί πε-

ριορισμοί χρηματοδότησης δεν είναι εύκολα αντιμετωπίσιμοι, διότι απαιτούν βελτίωση της αποτελεσματικότητας της επιχείρησης και εύρεση νέων μετόχων. Τα ήδη διακρατηθέντα ρευστά διαθέσιμα δύνανται να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη των αναγκών της επιχείρησης, χωρίς να απαιτείται η προσφυγή σε εξωτερικούς χρηματοδοτικούς πόρους. Για τις επιχειρήσεις, λοιπόν, που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες πρόσβασης στην εξωτερική χρηματοδότηση είναι απαραίτητο ένα υψηλότερο διακρατηθέν ποσό, ώστε να είναι σε θέση να συνεχίζουν να επενδύουν και να μην υπονομευθεί η ανάπτυξή τους, όταν άλλες πηγές χρηματοδότησης είναι δαπανηρές, περιορισμένες ή μη διαθέσιμες (Denis & Sibilkov 2010).

Ακολουθώντας παρόμοια λογική, αρκετές μελέτες που εστιάζουν στους χρηματοδοτικούς περιορισμούς των επιχειρήσεων παρέχουν αναλυτικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο αποδεικνύουν ότι οι επιχειρήσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια στην εξεύρεση χρηματοδοτικών πόρων από εξωτερικές πηγές, στρέφονται σε εσωτερικές πηγές προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους (Fazzari et al. 1988, Carpenter et al. 1998) ή τη μεγέθυνσή τους (Carpenter & Petersen 2002). Οι μελέτες αυτές αναγνωρίζουν την ύπαρξη χρηματοδοτικών περιορισμών βάσει της ευαισθησίας των επενδύσεων ή της εταιρικής μεγέθυνσης ως προς τις ταμειακές ροές (cash-flow sensitivity), υποστηρίζοντας ότι μια υψηλότερη ευαισθησία της επένδυσης ή μεγέθυνσης ως προς μεταβολές των ταμειακών ροών σηματοδοτεί την ύπαρξη μεγαλύτερων χρηματοδοτικών προβλημάτων από εξωτερικές πηγές. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη τους απήχηση, οι προσεγγίσεις αυτές έχουν δεχθεί σημαντική κριτική από μελέτες που αμφισβητούν τη χρησιμότητα των ταμειακών ροών στη μέτρηση των χρηματοδοτικών περιορισμών που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις από εξωτερικές πηγές (π.χ. Kaplan & Zingales 1997, Cleary 1999).

Πιο πρόσφατες εμπειρικές μελέτες εξετάζουν τον ρόλο της διάρθρωσης της χρηματοδότησης της επιχείρησης (εσωτερική και εξωτερική) σε συνδυασμό με διάφορους χρηματοοικονομικούς δείκτες (μόχλευση, ρευστότητα, κερδοφορία, φερεγγυότητα) και άλλα χαρακτηριστικά (ηλικία και μέγεθος επιχείρησης) στην επιβίωση ή μεγέθυνση των επιχειρήσεων, διερευνώντας ταυτόχρονα και την επίδραση της κλαδικής ετερογένειας (Rahaman 2011, Tsoukas 2011, Garcia-Vega et al. 2012). Ο κλάδος δραστηριοποίησης των επιχειρήσεων έχει αναγνωριστεί ως σημαντική πηγή ετερογένειας που μπορεί να επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη σχέση χρηματοδοτικών εμποδίων και εταιρικής μεγέθυνσης (π.χ. Westhead & Storey 1997).

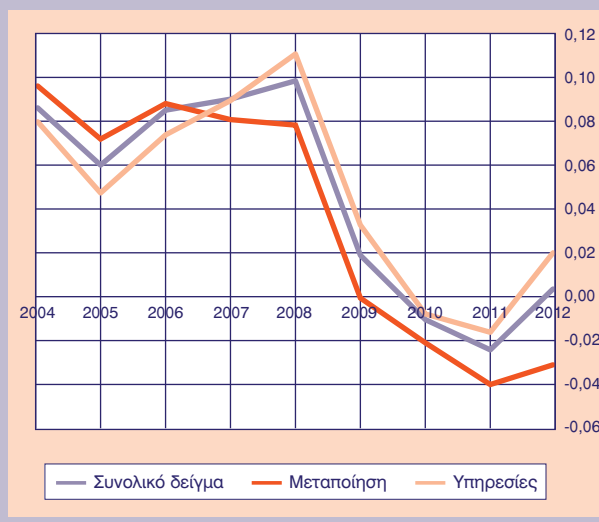
3. Δεδομένα και μεθοδολογία

Τα δεδομένα που χρησιμοποιήσαμε προέρχονται από την Infobank Hellstat A.E., έναν από τους σημαντικότερους παρόχους οικονομικής και εμπορικής πληροφόρησης στην Ελλάδα¹. Συγκεκριμένα, από τη διαδικτυακή βάση δεδομένων της Hellstat, την επονομαζόμενη iMentor, συγκεντρώσαμε στοιχεία από τις χρηματοοικονομικές καταστάσεις 23.094² ΜΜΕ³ που δραστηριοποιούνται στους τομείς μεταποίησης και υπηρεσιών στην Ελλάδα και αναφέρονται στην περίοδο 2004-2012. Από τις επιχειρήσεις του δείματός μας το 28% ανήκει στον τομέα της μεταποίησης και το υπόλοιπο 72% στον τομέα των υπηρεσιών. Η κατηγοριοποίηση των ΜΜΕ στους δύο τομείς έγινε βάσει της κλαδικής ταξινόμησης NACE 1 που χρησιμοποιεί η Hellstat και είναι σύμφωνη με την ελληνική στατιστική ταξινόμηση οικονομικών δραστηριοτήτων (ΣΤΑΚΟΔ) 2003. Για τους σκοπούς της έρευνάς μας η εξεταζόμενη χρονική περίοδος διαχωρίστηκε σε δύο επιμέρους περιόδους, την περίοδο 2004-2008 (προ κρίσης) και την περίοδο 2009-2012 (κρίση).

Ακολουθώντας τη σχετική βιβλιογραφία (π.χ. Fotopoulos & Giotopoulos 2010) μετρήσαμε τον ρυθμό μεγέθυνσης ή ανάπτυξης των επιχειρήσεων βάσει των λογαριθμικών διαφορών του συνόλου του ενεργητικού μεταξύ δύο διαδοχικών περιόδων. Στο Γράφημα 1 παρουσιάζεται ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης για το σύνολο των επιχειρήσεων του δείματός μας, καθώς και για τις επιμέρους κατηγορίες (επιχειρήσεις μεταποίησης και υπηρεσιών) για την εξεταζόμενη χρονική περίοδο (2004-2012). Παρατηρείται έντονη πτωτική πορεία στους ρυθμούς ανάπτυξης το 2009, οι οποίοι γίνονται αρνητικοί το 2010 και για τις δύο κατηγορίες επιχειρήσεων, υποδηλώνοντας συρρίκνωση των επιχειρήσεων. Το 2012 γίνεται εμφανής μία τάση ανάκαμψης, η οποία είναι πιο έντονη στην περίπτωση των επιχειρήσεων στον τομέα των υπηρεσιών με την εκδήλωση θετικού μέσου ρυθμού ανάπτυξης. Από το Γράφημα 1 φαίνεται, επίσης, ότι ο τομέας της μεταποίησης έχει πληγεί περισσότερο από την οικονομική κρίση. Ο εν λόγω τομέας ήδη από το 2008 εμφανίζει μικρή πτώση στον μέσο ρυθμό ανάπτυξης η οποία κορυφώνεται το 2011, ενώ η βελτίωση που παρατηρείται το 2012 είναι οριακή,

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

Μέσος ρυθμός ανάπτυξης επιχειρήσεων

αδυνατώντας να επαναφέρει θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης για τις ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στον συγκεκριμένο τομέα.

Αντίστοιχα, βασιστήκαμε σε πρόσφατη βιβλιογραφία (Rahaman 2011, Garcia-Vega et al. 2012, Tsoukas 2011) για την κατασκευή των ανεξάρτητων μεταβλητών που χρησιμοποιήσαμε στην εμπειρική μας ανάλυση. Η διάρθρωση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων εκφράστηκε μέσω δεικτών εσωτερικής και εξωτερικής χρηματοδότησης οι οποίοι ορίστηκαν ως ακολούθως:

– **Εσωτερική χρηματοδότηση:** Λογαριθμική διαφορά των ιδίων κεφαλαίων (μετοχικό κεφάλαιο) κάθε επιχείρησης μεταξύ δύο διαδοχικών περιόδων.

– **Εξωτερική χρηματοδότηση:** Ο λόγος των βραχυπρόθεσμων τραπεζικών υποχρεώσεων προς το σύνολο των υποχρεώσεων (παθητικό) κάθε επιχείρησης.

Τα Γραφήματα 2 και 3 παρουσιάζουν την πορεία εξέλιξης των εν λόγω δεικτών στην εξεταζόμενη περίοδο για τον τομέα της μεταποίησης και των υπηρεσιών, αντίστοιχα. Οι τιμές του αριστερού άξονα κάθε γραφήματος αναφέρονται στην εσωτερική χρηματοδότηση, ενώ η μέτρηση της εξωτερικής χρηματοδότησης γίνεται βάσει του δεξιού άξονα. Συγκρίνοντας τα δύο γραφήματα, παρατηρούμε διαφοροποιήσεις στη δι-

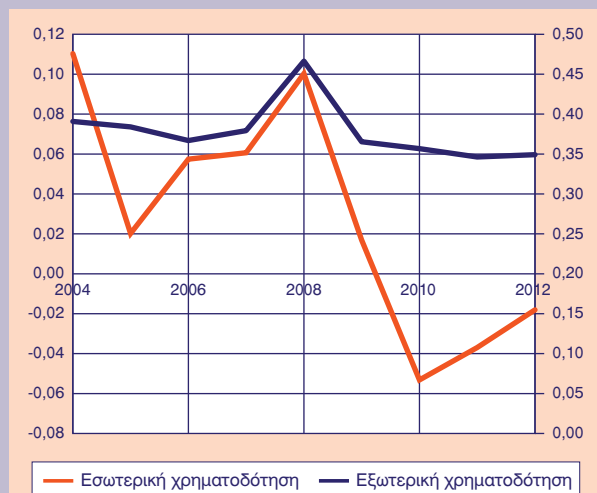
1. Η βάση δεδομένων της Hellstat περιλαμβάνει οικονομικές και εμπορικές πληροφορίες για περίπου 90.000 ελληνικές επιχειρήσεις, καλύπτοντας ολόκληρο το φάσμα της ελληνικής αγοράς.

2. Το αρχικό δείγμα αποτελείτο από 41.093 ΜΜΕ. Ωστόσο, πραγματοποιήθηκε διαλογή των ΜΜΕ με πρώτο κριτήριο να ανήκουν οι επιχειρήσεις είτε στον τομέα της μεταποίησης είτε στις υπηρεσίες και δεύτερο κριτήριο την ύπαρξη πληροφορίας για τη βασική μεταβλητή, δηλαδή το σύνολο του ενεργητικού που χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό της μεγέθυνσης των επιχειρήσεων.

3. Βάσει του ορισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στην έρευνά μας ως μικρομεσαία επιχείρηση θεωρείται εκείνη της οποίας το σύνολο του ετήσιου ισολογισμού δεν υπερβαίνει τα 43 εκατ. ευρώ.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

Δείκτες χρηματοδότησης ΜΜΕ στον τομέα της μεταποίησης

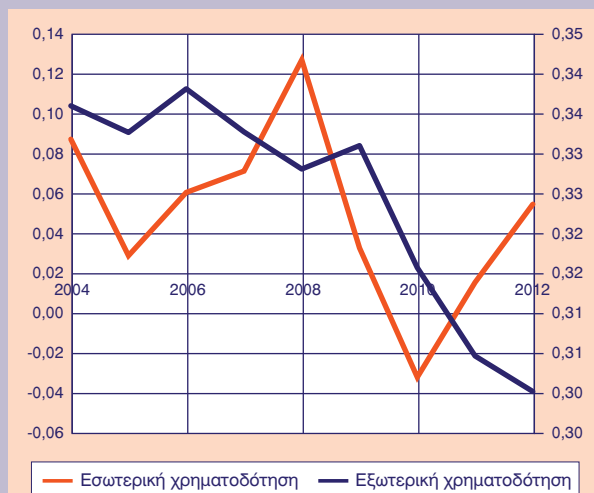

άρθρωση της χρηματοδότησης και στην εξέλιξη των σχετικών δεικτών μεταξύ των τομέων μεταποίησης και υπηρεσιών, ιδίως από το 2008 και μετά. Συγκεκριμένα, για τις ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μεταποίησης παρατηρούμε ότι εξακολουθούν και βασίζονται στον τραπεζικό δανεισμό και στην περίοδο της κρίσης, όπως δηλώνει η σχετικά σταθεροποιητική τάση που παρουσιάζει ο δείκτης εξωτερικής χρηματοδότησης από το 2009 και ύστερα. Στον αντίποδα, κατακόρυφη πτώση παρουσιάζει ο δείκτης της εσωτερικής χρηματοδότησης στα χρόνια της κρίσης, η οποία κορυφώνεται το 2010, υποδηλώνοντας σημαντική μέση συρρίκνωση των ιδίων κεφαλαίων των μεταποιητικών επιχειρήσεων.

Στις υπηρεσίες ο δείκτης της εσωτερικής χρηματοδότησης παρουσιάζει παρόμοια πορεία, αλλά η βελτίωση που παρατηρείται μετά το 2010 είναι πολύ μεγαλύτερη, φανερώνοντας σημαντική αύξηση των ιδίων κεφαλαίων τα τελευταία έτη της εξεταζόμενης περιόδου. Αντίθετα, έντονη και συνεχής πτώση παρατηρείται στην περίπτωση του δείκτη της εξωτερικής χρηματοδότησης κατά την περίοδο της κρίσης στον τομέα των υπηρεσιών. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στον τομέα των υπηρεσιών, αδυνατώντας να εξασφαλίσουν τα απαιτούμενα χρηματικά κεφάλαια μέσω τραπεζικού δανεισμού, καταφεύγουν σε εσωτερικές πηγές χρηματοδότησης στην περίοδο της κρίσης. Αυτή η εικόνα δεν παρατηρείται στον τομέα της μεταποίησης, ο οποίος, ενδεχομένως λόγω του ότι είναι περισσότερο εντάσσει ως κεφαλαίου, παρουσιάζει αυξημένες υποχρεώσεις προς τους τραπεζικούς οργανισμούς και κατά τη διάρκεια της κρίσης.

ΓΡΑΦΗΜΑ 3

Δείκτες χρηματοδότησης ΜΜΕ στον τομέα των υπηρεσιών

Επίσης, συμπεριλάβαμε στο υπόδειγμά μας βασικούς χρηματοοικονομικούς δείκτες ως πιθανούς προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης της επιχείρησης. Συγκεκριμένα, ορίσαμε τις παρακάτω τέσσερις (4) μεταβλητές:

– **Χρηματοοικονομική μόχλευση:** Ο λόγος του συνόλου του χρέους προς το σύνολο του ενεργητικού κάθε επιχείρησης.

– **Ρευστότητα:** Ο λόγος του κυκλοφορούντος ενεργητικού προς τις βραχυπρόθεσμες υποχρεώσεις (current ratio) κάθε επιχείρησης.

– **Κερδοφορία:** Ο λόγος των κερδών προ φόρων και τόκων προς το σύνολο του ενεργητικού κάθε επιχείρησης.

– **Φερεγγυότητα:** Ο λόγος των κερδών προ φόρων και τόκων προς τα έξοδα τόκων κάθε επιχείρησης.

Τέλος, λάβαμε υπόψη το μέγεθος και την ηλικία των επιχειρήσεων κατασκευάζοντας σχετικές μεταβλητές. Ειδικότερα, χρησιμοποιήσαμε τον φυσικό λογάριθμο της συνολικής αξίας του ενεργητικού κάθε επιχείρησης ως μέτρο μεγέθους, ενώ η ηλικία υπολογίστηκε με βάση το έτος ίδρυσης κάθε επιχείρησης, εκφραζόμενη και αυτή σε όρους φυσικών λογαρίθμων.

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τη μήτρα συσχετίσεων των μεταβλητών όπου φαίνεται ότι οι συντελεστές συσχέτισης μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών δεν είναι ιδιαίτερα υψηλοί, ελαχιστοποιώντας την πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων πολυσυγγραμμικότητας στις οικονομετρικές εκτιμήσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Μήτρα συσχετίσεων ανεξάρτητων μεταβλητών

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Μέγεθος (1)	1,000							
Ηλικία (2)	0,234	1,000						
Μόχλευση (3)	0,136	-0,030	1,000					
Ρευστότητα (4)	-0,030	0,008	-0,036	1,000				
Κερδοφορία (5)	-0,001	-0,006	-0,064	-0,010	1,000			
Φερεγγυότητα (6)	0,006	0,009	0,000	0,000	0,028	1,000		
Εσωτερική χρηματοδότηση (7)	0,030	-0,045	-0,121	0,001	0,299	0,011	1,000	
Εξωτερική χρηματοδότηση (8)	0,068	0,082	0,353	-0,073	-0,001	0,006	-0,033	1,000

Με βάση τα παραπάνω και ακολουθώντας πρόσφατες σχετικές μελέτες (π.χ. Rahaman 2011), η γενική μορφή του υποδείγματος ανάπτυξης των επιχειρήσεων που εκτιμήσαμε είναι η ακόλουθη:

$$GR_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 GR_{i,t-1} + \beta_2 Size_{i,t-1} + \beta_3 Age_{i,t-1} + \beta_4 Lev_{i,t-1} + \beta_5 Liq_{i,t-1} + \beta_6 Prof_{i,t-1} + \beta_7 Solv_{i,t-1} + \beta_8 IntFin_{i,t} + \beta_9 ExtFin_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

όπου $GR_{i,t}$ ο ρυθμός μεγέθυνσης (growth rate) της επιχείρησης i την περίοδο t , $GR_{i,t-1}$ ο ρυθμός μεγέθυνσης της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $Size_{i,t-1}$ το μέγεθος (size) της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $Age_{i,t-1}$ η ηλικία της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $Lev_{i,t-1}$ ο δείκτης χρηματοοικονομικής μόχλευσης (leverage) της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $Liq_{i,t-1}$ ο δείκτης γενικής ρευστότητας (liquidity) της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $Prof_{i,t-1}$, ο δείκτης κερδοφορίας (profitability) της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $Solv_{i,t-1}$ ο δείκτης φερεγγυότητας (solvency) της επιχείρησης i την περίοδο $t-1$, $IntFin_{i,t}$ ο δείκτης εσωτερικής χρηματοδότησης (internal finance) της επιχείρησης i την περίοδο t , $ExtFin_{i,t}$ ο δείκτης εξωτερικής χρηματοδότησης (external finance) της επιχείρησης i την περίοδο t και $\varepsilon_{i,t}$ ο όρος σφάλματος για την επιχείρηση i την περίοδο t .

Για την εκτίμηση της σχέσης (1) χρησιμοποιήσαμε τη Γενικευμένη Μέθοδο Ροπών συστήματος (Generalized Method of Moments-GMM system), όπως αναπτύχθηκε

από τους Blundell & Bond (1998). Η μέθοδος αυτή ενδείκνυται για πάνελ δεδομένα που περιλαμβάνουν έναν μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων και έναν σχετικά μικρό αριθμό χρονικών περιόδων. Δύο είναι τα βασικά πλεονεκτήματα της μεθόδου GMM system. Πρώτον, λαμβάνει υπόψη τις μη παρατηρήσιμες μεμονωμένες επιδράσεις των επιχειρήσεων και, δεύτερον, λαμβάνει υπόψη την ύπαρξη πιθανής ενδογένειας των ανεξάρτητων μεταβλητών. Προκειμένου να λύσει τυχόν προβλήματα συσχέτισης των ανεξάρτητων μεταβλητών με τον διαταρακτικό όρο, κατασκευάζει κατάλληλες βοηθητικές μεταβλητές (instruments) βάσει χρονικών υστερήσεων των χρησιμοποιούμενων ανεξάρτητων μεταβλητών.

Για την εκτίμηση του υποδείγματος με τη μέθοδο GMM system χρησιμοποιήσαμε δύο (2) υστερήσεις για κάθε ενδογενή μεταβλητή ως βοηθητικές μεταβλητές. Η δεύτερη υστέρηση είναι απαραίτητη καθώς, σε αντίθεση με την πρώτη υστέρηση, δεν συσχετίζεται με τον διαταρακτικό όρο. Αποφύγαμε τη χρήση πολλών υστερήσεων για να είναι έγκυρες και ισχυρές οι βοηθητικές μεταβλητές⁴. Επιπλέον, χρησιμοποιούμε ασυμπτωτικά εύρωστα τυπικά σφάλματα (robust standard errors), διότι τα σφάλματα που προκύπτουν κατά αυτόν τον τρόπο είναι διορθωμένα για αυτοσυσχέτιση και ετεροσκεδαστικότητα σε πάνελ δεδομένα.

4. Αποτελέσματα

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τα εμπειρικά ευρήματα που προέκυψαν για το συνολικό δείγμα των υπό εξέτα-

4. Πραγματοποιήθηκαν δοκιμές και με έναν μεγαλύτερο αριθμό υστερήσεων. Ωστόσο, καταλήξαμε στις δύο υστερήσεις λόγω των προβλημάτων εγκυρότητας των βοηθητικών μεταβλητών και της μεθόδου GMM system που δημιουργούσε η χρησιμοποίηση μεγαλύτερου αριθμού υστερήσεων σύμφωνα με τους ελέγχους Sargan και σειριακής συσχέτισης 2ου βαθμού (Arellano & Bond 1991).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Εμπειρικά αποτελέσματα για το σύνολο των ΜΜΕ

	Συνολική περίοδος (2004-2012)	Περίοδος πριν την κρίση (2004-2008)	Περίοδος κρίσης (2009-2012)
Ανάπτυξη προηγούμενης περιόδου ($GR_{i,t-1}$)	0,032*** (0,010)	0,043*** (0,012)	0,028** (0,011)
Μέγεθος	0,008 (0,014)	0,030 (0,031)	-0,031 (0,022)
Ηλικία	-0,031** (0,015)	-0,012** (0,025)	-0,010 (0,019)
Μόχλευση	0,051 (0,089)	0,058 (0,096)	0,144** (0,068)
Ρευστότητα	-0,001 (0,003)	-0,001 (0,004)	0,0004 (0,006)
Κερδοφορία	0,216** (0,108)	0,467* (0,251)	0,152 (0,142)
Φερεγγυότητα	0,00002 (0,00003)	0,000 (0,000)	0,0004*** (0,000)
Εσωτερική χρηματοδότηση	0,128*** (0,037)	0,153** (0,067)	0,342*** (0,029)
Εξωτερική χρηματοδότηση	-0,015 (0,053)	0,020 (0,113)	-0,026 (0,059)
Σταθερός όρος	-0,023 (0,212)	-0,420 (0,512)	0,456 (0,355)

Σημειώσεις:

*** Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

** Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

* Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Τα τυπικά σφάλματα αναφέρονται στις παρενθέσεις.

Οι έλεγχοι Sargan επιβεβαιώνουν την εγκυρότητα (validity) των βοηθητικών μεταβλητών στις περισσότερες περιπτώσεις.

Έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν για την απουσία σειριακής συσχέτισης 2ου βαθμού που αποδεικνύει την εγκυρότητα της μεθόδου GMM (Arellano & Bond 1991).

ση ΜΜΕ για τη συνολική περίοδο καθώς και για τις δύο επιμέρους περιόδους πριν και μετά την έναρξη της κρίσης. Εστιάζοντας αρχικά στις επιδράσεις της χρηματοδότησης στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων για τη συνολική χρονική περίοδο, οι οικονομετρικές εκτιμήσεις δείχνουν πως οι ΜΜΕ, προκειμένου να μεγεθυνθούν, βασίζονται στην εσωτερική τους χρηματοδότηση, καθώς ο σχετικός συντελεστής είναι θετικός και στατιστικά σημαντικός σε επίπεδο 1%. Το αποτέλεσμα αυτό σε συνδυασμό με την απουσία σημαντικής σχέσης μεταξύ εξωτερικής χρηματοδότησης και μεγέθυνσης (μη στατιστικά σημαντικός συντελεστής) μπορεί να εξηγηθεί στο πλαίσιο ανάλυσης που ανέπτυξαν οι Carpenter και Petersen (2002). Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι οι επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην πρόσβαση σε εξωτερική χρηματοδότηση χρησιμοποιούν εσωτερικούς χρημα-

τοδοτικούς πόρους προκειμένου να καταφέρουν να αναπτυχθούν.

Επίσης, η κερδοφορία των ΜΜΕ την προηγούμενη χρονική περίοδο, που μπορεί να θεωρηθεί μια εναλλακτική πηγή εσωτερικής χρηματοδότησης (Rahaman 2011), φαίνεται πως επηρεάζει θετικά και σημαντικά (σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%) την ανάπτυξή τους στην τρέχουσα περίοδο. Το αποτέλεσμα αυτό κινείται σε αντίστοιχη κατεύθυνση με τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας στον χώρο της οικονομικής των επιχειρήσεων που μεταξύ άλλων λαμβάνουν υπόψη τη σχέση μεταξύ παρελθούσας κερδοφορίας και τρέχουσας ανάπτυξης (π.χ. Rahaman 2011).

Επιπλέον, τα εμπειρικά μας ευρήματα φανερώνουν πως η παρελθούσα ανάπτυξη ($GR_{i,t-1}$) των ΜΜΕ φαίνεται

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Εμπειρικά αποτελέσματα για τις ΜΜΕ στον τομέα της μεταποίησης

	Συνολική περίοδος (2004-2012)	Περίοδος πριν την κρίση (2004-2008)	Περίοδος κρίσης (2009-2012)
Ανάπτυξη προηγούμενης περιόδου ($GR_{i,t-1}$)	0,055*** (0,013)	0,034 (0,033)	0,071*** (0,017)
Μέγεθος	-0,007 (0,015)	0,020 (0,028)	-0,032 (0,021)
Ηλικία	-0,040*** (0,013)	-0,081 (0,064)	0,011 (0,018)
Μόχλευση	0,159*** (0,051)	0,150 (0,114)	0,252*** (0,064)
Ρευστότητα	0,003 (0,002)	0,017 (0,023)	0,000 (0,003)
Κερδοφορία	0,420*** (0,142)	0,923*** (0,340)	0,441*** (0,172)
Φερεγγυότητα	0,00002 (0,00007)	-0,0002 (0,0005)	0,0002* (0,000)
Εσωτερική χρηματοδότηση	0,101*** (0,028)	0,159 (0,154)	0,292*** (0,035)
Εξωτερική χρηματοδότηση	-0,059 (0,041)	0,027 (0,158)	-0,064 (0,060)
Σταθερός όρος	0,111 (0,237)	-0,191 (0,523)	0,383 (0,342)

Σημειώσεις:

*** Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

** Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

* Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Τα τυπικά σφάλματα αναφέρονται στις παρενθέσεις.

Οι έλεγχοι Sargan επιβεβαιώνουν την εγκυρότητα (validity) των βοηθητικών μεταβλητών στις περισσότερες περιπτώσεις.

Έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν για την απουσία σειριακής συσχέτισης 2ου βαθμού που αποδεικνύει την εγκυρότητα της μεθόδου GMM (Arellano & Bond 1991).

πως ενθαρρύνει τη τρέχουσα ανάπτυξή τους σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%. Με άλλα λόγια, οι επιχειρήσεις που παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά μεγέθυνσης σε μια χρονική περίοδο τείνουν να έχουν υψηλά ποσοστά μεγέθυνσης στην επόμενη περίοδο. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως η θετική επίδραση της παρελθούσας ανάπτυξης στη τρέχουσα ανάπτυξη φαίνεται ισχνή, καθώς το μέγεθος του εκτιμημένου συντελεστή διαμορφώνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα (0,032). Η σύνδεση της τρέχουσας επίδοσης μιας επιχείρησης με την παρελθούσα εξέλιξή της έχει αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης στη διεθνή βιβλιογραφία με σημαντικό αριθμό μελετών να αναδεικνύουν τη σημασία της διατήρησης της μεγέθυνσης (persistence of growth) των επιχειρήσεων στον χρόνο (π.χ. Cheshier 1979, Wagner 1992, Almus & Nerlinger 2000, Fotopoulos & Giotopoulos 2010, Giotopoulos 2014).

Στον αντίποδα, ο συντελεστής της ηλικίας εμφανίζει αρνητικό πρόσημο σε επίπεδο σημαντικότητας 5%. Η αρνητική αυτή επίδραση της ηλικίας των ΜΜΕ στην ανάπτυξή τους υποδηλώνει πως όσο οι νεοεισερχόμενες μεγαλώνουν σε ηλικία τόσο μειώνονται οι ρυθμοί ανάπτυξης που πετυχαίνουν, ενώ, αντίθετα, στα πρώτα χρόνια λειτουργίας τους εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ανάπτυξης. Αυτό το αποτέλεσμα επιβεβαιώνεται από την πλειονότητα των σχετικών εμπειρικών ευρημάτων (Farinas & Moreno 2000, Becchetti & Trovato 2002, Calvo 2006). Το ενδιαφέρον αυτό εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα του υποδείγματος που παρέχουν οι Audretsch και Mahmood (1994, 1995), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι μικρού μεγέθους και νέες επιχειρήσεις λειτουργούν συνήθως κάτω από το ελάχιστο αποτελεσματικό μέγεθος και, συνεπώς, παρουσιάζουν μεγαλύτερη πιθανότητα θνη-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Εμπειρικά αποτελέσματα για τις ΜΜΕ στον τομέα των υπηρεσιών

	Συνολική περίοδος (2004-2012)	Περίοδος πριν την κρίση (2004-2008)	Περίοδος κρίσης (2009-2012)
Ανάπτυξη προηγούμενης περιόδου ($GR_{i,t-1}$)	0,017 (0,011)	0,038** (0,019)	0,023* (0,013)
Μέγεθος	0,020 (0,018)	0,017 (0,039)	0,010 (0,021)
Ηλικία	-0,028 (0,025)	-0,019 (0,036)	0,021 (0,020)
Μόχλευση	-0,041 (0,068)	-0,087 (0,138)	0,053 (0,099)
Ρευστότητα	-0,0004 (0,002)	0,001 (0,003)	-0,005 (0,008)
Κερδοφορία	0,173 (0,151)	0,143 (0,374)	0,344** (0,171)
Φερεγγυότητα	-0,00002 (0,00003)	0,000 (0,00002)	0,000 (0,000)
Εσωτερική χρηματοδότηση	0,117*** (0,043)	0,241*** (0,070)	0,258*** (0,033)
Εξωτερική χρηματοδότηση	0,076 (0,059)	0,073 (0,116)	-0,086 (0,080)
Σταθερός όρος	-0,223 (0,302)	-0,210 (0,604)	-0,187 (0,318)

Σημειώσεις:

*** Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

** Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

* Η μηδενική υπόθεση ότι η παράμετρος είναι ίση με το μηδέν απορρίπτεται σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Τα τυπικά σφάλματα αναφέρονται στις παρενθέσεις.

Οι έλεγχοι Sargan επιβεβαιώνουν την εγκυρότητα (validity) των βοηθητικών μεταβλητών στις περισσότερες περιπτώσεις.

Έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν για την απουσία σειριακής συσχέτισης 2ου βαθμού που αποδεικνύει την εγκυρότητα της μεθόδου GMM (Arellano & Bond 1991).

σιμότητας. Ως εκ τούτου, οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις αγωνίζονται να πετύχουν υψηλά ποσοστά μεγέθυνσης στα πρώτα κυρίως στάδια της ζωής τους προκειμένου να φθάσουν στο ελάχιστο αποτελεσματικό μέγεθος και να αξιοποιήσουν οικονομίες κλίμακας, αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο την πιθανότητα επιβίωσής τους.

Στις δύο τελευταίες στήλες του Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα ευρήματα που προέκυψαν από τις οικονομετρικές εκτιμήσεις για τις δύο επιμέρους περιόδους που εξετάζονται, πριν και μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης. Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τη σύγκριση των εκτιμημένων συντελεστών μεταξύ των δύο χρονικών περιόδων είναι πως η εξάρτηση των ΜΜΕ από πηγές εσωτερικής χρηματοδότησης για την υλοποίηση των αναπτυξιακών τους σχεδίων είναι πολύ πιο ισχυρή την περίοδο της κρί-

σης σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο, τόσο σε όρους στατιστικής σημαντικότητας (1% και 5%, αντίστοιχα) όσο και σε όρους μεγέθους του εκτιμημένου συντελεστή (με τη διπλάσια δηλαδή επίδραση). Το ενδιαφέρον αυτό εύρημα, σε συνδυασμό με την απουσία οποιουδήποτε υποστηρικτικού ρόλου της εξωτερικής χρηματοδότησης στη μεγέθυνση των ΜΜΕ, φανερώνει πως οι χρηματοδοτικοί περιορισμοί που αντιμετωπίζουν οι ΜΜΕ εμφανίζονται ιδιαίτερα υψηλοί κυρίως στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, δυσχεραίνοντας την υλοποίηση αναπτυξιακών σχεδίων (Dimelis et al. 2017, Giotopoulos et al. 2017).

Σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες χρηματοοικονομικές μεταβλητές, φαίνεται πως την περίοδο της κρίσης οι επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται από υψηλότερο βαθμό φερεγγυότητας και μόχλευσης μπορούν να πετύχουν και υψηλότερα ποσοστά μεγέθυνσης.

Αυτό ενδεχομένως σημαίνει ότι όποιες πιστώσεις χορηγούνται (τραπεζικές ή/και εμπορικές) τείνουν να κατευθύνονται προς αξιόπιστες επιχειρήσεις για τη χρηματοδότηση επενδυτικών σχεδίων είτε χαμηλού κινδύνου είτε υψηλής αναπτυξιακής προοπτικής (OECD 2014, ECB 2011). Στον αντίποδα, η παρελθούσα κερδοφορία εμφανίζεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μεγέθυνση των ΜΜΕ πριν την έναρξη της κρίσης, ενώ μετά την έναρξη της κρίσης δεν την επηρεάζει, υποδηλώνοντας ότι, ενδεχομένως λόγω της οικονομικής αβεβαιότητας, οι ΜΜΕ αποφεύγουν στα χρόνια της κρίσης να διοχετεύουν κέρδη που καρπώθηκαν από προηγούμενα έτη προς αναπτυξιακές επενδυτικές πρωτοβουλίες. Επιπλέον, η επίδραση της παρελθούσας μεγέθυνσης στην τρέχουσα μεγέθυνση παρουσιάζεται αποδυναμωμένη στην περίοδο της κρίσης σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο. Η ηλικία φαίνεται πως στα χρόνια της κρίσης δεν διαδραματίζει κάποιο σημαντικό ρόλο στη μεγέθυνση των ΜΜΕ, ενώ πριν την έναρξη της κρίσης ασκεί αρνητική επίδραση.

Στους Πίνακες 3 και 4 παρουσιάζονται τα εμπειρικά αποτελέσματα που προέκυψαν από τις οικονομετρικές παλινδρομήσεις για τους τομείς της μεταποίησης και των υπηρεσιών, αντίστοιχα. Στην περίπτωση της μεταποίησης (Πίνακας 3, πιο πάνω) η μεγέθυνση των ΜΜΕ πριν την έναρξη της κρίσης υποστηρίζεται κυρίως από την παρελθούσα κερδοφορία, ενώ στην περίοδο της κρίσης επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό (επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%) και με θετικό τρόπο από την εσωτερική χρηματοδότηση, την παρελθούσα κερδοφορία, την παρελθούσα μεγέθυνση και τη μόχλευση. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στη μεταποίηση προσπαθούν στα χρόνια της κρίσης να χρηματοδοτήσουν τα αναπτυξιακά τους σχέδια μέσω εσωτερικών πηγών χρηματοδότησης (όταν αυτές είναι διαθέσιμες), ενώ οι τραπεζικές πιστώσεις, ακόμα και αν επιτευχθούν, δεν προορίζονται για αναπτυξιακούς σκοπούς.

Τέλος, εστιάζοντας στις ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στον τομέα των υπηρεσιών (Πίνακας 4, πιο πάνω), η εσωτερική χρηματοδότηση φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο (σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1%) στη μεγέθυνση, τόσο πριν όσο και μετά την έναρξη της κρίσης, με παρόμοια μάλιστα επίδραση σε όρους μεγέθους συντελεστών. Η κερδοφορία επίσης βρέθηκε να επηρεάζει θετικά την ανάπτυξη των ΜΜΕ στην περίοδο της κρίσης. Όπως και στον τομέα της μεταποίησης, φαίνεται ότι, δεδομένων των εξωτερικών χρηματοοικονομικών περιορισμών εν μέσω κρίσης, οι ΜΜΕ στρέφονται σε εσωτερικά χρηματικά κεφάλαια προκειμένου να βελ-

τώσουν τις αναπτυξιακές τους προοπτικές. Όσον αφορά στις υπόλοιπες μεταβλητές, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η παρελθούσα μεγέθυνση επηρεάζει θετικά την τρέχουσα μεγέθυνση πριν και μετά την έναρξη της κρίσης, αλλά η επίδραση αποδυναμώνεται στα χρόνια της κρίσης σε όρους σημαντικότητας και μεγέθους συντελεστή.

5. Συμπεράσματα

Η μεγέθυνση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα στον αναπτυξιακό σχεδιασμό οικονομιών που έχουν πληγεί σημαντικά από την κρίση και στηρίζονται σε μεγάλο ποσοστό στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η πρόσβαση σε χρηματοδοτικούς πόρους είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει σημαντικά την αναπτυξιακή δυναμική των επιχειρήσεων, με τους χρηματοδοτικούς περιορισμούς να αναφέρονται συχνά ως μείζον εμπόδιο στην αποτελεσματική λειτουργία και μεγέθυνση, ιδιαίτερα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, το συγκεκριμένο άρθρο διερευνά την επίδραση εσωτερικών και εξωτερικών πηγών χρηματοδότησης, καθώς και άλλων χρηματοοικονομικών παραγόντων στην ανάπτυξη των ελληνικών ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στους τομείς μεταποίησης και υπηρεσιών κατά την περίοδο 2004-2012.

Τα κύρια αποτελέσματα της εμπειρικής ανάλυσης καταδεικνύουν την ύπαρξη χρηματοδοτικών περιορισμών από εξωτερικές πηγές, καθώς και την απουσία σημαντικής σχέσης μεταξύ εξωτερικής χρηματοδότησης και μεγέθυνσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων τόσο κατά την περίοδο κρίσης όσο και για τα χρόνια πριν την έναρξη της κρίσης. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην Ελλάδα φαίνεται ότι καταφεύγουν πρωτίστως σε εσωτερικούς πόρους προκειμένου να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξή τους. Η επίδραση της εσωτερικής χρηματοδότησης στην εταιρική ανάπτυξη βρέθηκε ιδιαίτερα σημαντική στην περίοδο της κρίσης και στους δύο εξεταζόμενους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, ενώ στην περίπτωση των μεταποιητικών επιχειρήσεων ο ρόλος της εσωτερικής χρηματοδότησης δεν φαίνεται να είναι σημαντικός πριν από την έναρξη της κρίσης. Γενικά, τα ευρήματά μας προβάλλουν την ανάγκη υποστήριξης της μεγέθυνσης των επιχειρήσεων μέσω παραδοσιακών αλλά και εναλλακτικών χρηματοδοτικών εργαλείων κατάλληλα προσαρμοσμένων στις αναπτυξιακές ανάγκες των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, ώστε να ενισχυθεί η οικονομική δραστηριότητα και να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας στο πλαίσιο της παραγωγικής ανασυγκρότησης της εθνικής οικονομίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αθανασίου, Ε. (2015). “Η οικονομική δραστηριότητα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα: Εξελίξεις, προβλήματα και κατευθύνσεις πολιτικής”. *Ελληνική Οικονομία*, Τεύχος 19, σελ. 21-28, ΚΕΠΕ.

Κοντόλαιμου, Α. (2015). “Χρηματοδοτικοί περιορισμοί των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης”. *Ελληνική Οικονομία*, Τεύχος 23, σελ. 23-33, ΚΕΠΕ.

Μηγιάκης, Π. (2014). “Οι διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές ως πηγή χρηματοδότησης ελληνικών μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων”. *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 40, σελ. 69-90, Τράπεζα της Ελλάδας.

Ξενόγλωσση

Almus, M. & Nerlinger, E. (2000). “Testing Gibrat’s Law for young firms – Empirical results for west Germany”. *Small Business Economics*, 15, 1-12.

Arellano, M. & Bond, S. (1991). “Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations”. *Review of Economic Studies*, 58, 277-297.

Audretsch, D.B. & Mahmood, T. (1994). “The rate of hazard confronting new firms and plants in U.S. manufacturing”. *Review of Industrial Organization*, 9, 41-56.

Audretsch, D.B. & Mahmood, T. (1995). New-firm survival: New results using a hazard function”. *Review of Economics and Statistics*, 77 (1), 97-103.

Beccetti, L. & Trovato, G. (2002). “The determinants of growth for small and medium sized firms. The role of the availability of external finance”. *Small Business Economics*, 19, 291-306.

Beck, T. & Demirgüç-Kunt, A. (2006). Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint. *Journal of Banking & Finance*, 30(11), 2931-2943.

Blundell, R. & Bond, S. (1998). “Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models”. *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.

Calvo, J. (2006). “Testing Gibrat’s Law for small, young and innovating firms”. *Small Business Economics*, 26, 117-123.

Carpenter, R.E., Fazzari, S.M., & Petersen, B.C. (1998). “Financing constraints and inventory investment: a comparative study with high-frequency panel data”. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 513-519.

Carpenter, R. & Petersen, B. (2002). “Is the growth of small firms constrained by internal finance?”. *Review of Economics and Statistics*, 84(2), 298-309.

Carreira, C. & Silva, F. (2010). “No deep pockets: Some stylized empirical results on firms’ financial constraints”. *Journal of Economic Surveys*, 24(4), 731-753.

Chesher, A. (1979). “Testing the Law of Proportionate Effect”. *The Journal of Industrial Economics*, 27, 403-411.

Cleary, S. (1999). “The relationship between firm investment and financial status”. *Journal of Finance*, 54(2), 673-692.

Delmar, F., Davidsson, P., & Gartner, W.B. (2003). “Arriving at the high-growth firm”. *Journal of Business Venturing*, 18 (2), 189-216.

Demirgüç-Kunt, A. & Maksimovic, V. (1998). “Law, finance, and firm growth”, *Journal of Finance*, 53(6), 2107-2137.

Denis, D. J. & Sibilkov, V. (2010). “Financial constraints, investment, and the value of cash holdings”. *Review of Financial Studies*, 23(1), 247-269.

Dimelis, S., Giotopoulos, I., & Louri, H. (2017). “Can firms grow without credit? A quantile panel analysis in the euro area”. *Journal of Industry, Competition and Trade* (forthcoming).

Dimelis, S., Giotopoulos, I., & Louri, H. (2016). “What determines the growth of micro firms in the euro area?”. *Economics and Business Letters*, 5(4), 145-151.

ECB (2011). “Survey on the access to finance of small and medium-sized enterprises in the euro area – April to September 2011”.

Elston, J. (2002). “An Examination of the Relationship Between Firm Size, Growth and Liquidity in the Neuer Market”. Working Paper 15/02, Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank.

Farinas, J. & Moreno, L. (2000). “Firms’ growth, size and age: A nonparametric approach”. *Review of Industrial Organization*, 17, 249-265.

Fazzari, S.M., Hubbard, R.G., & Petersen, B.C. (1988). “Financing constraints and corporate investment”. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 141-195.

Fazzari, S.M., Hubbard, R.G., & Petersen, B.C (2000). “Investment-cash flow sensitivities are useful: a comment on Kaplan and Zingales”. *Quarterly Journal of Economics*, 115(2), 695-705.

Fotopoulos, G. & Giotopoulos, I. (2010). “Gibrat’s law and persistence of growth in Greek manufacturing”. *Small Business Economics*, 35(2), 191-202.

Garcia-Vega, M., Guariglia, A., & Spaliara, M. E. (2012). “Volatility, financial constraints, and trade”. *International Review of Economics & Finance*, 21(1), 57-76.

Giotopoulos, I. (2014). “Dynamics of Firm Profitability and Growth: Do Knowledge-Intensive (Business) Services Persistently Outperform?”. *International Journal of the Economics of Business*, 21(3), 291-319.

Giotopoulos, I., Koutolaimou, A., & Tsakanikas, A. (2017). “Drivers of high-quality entrepreneurship: What changes did the crisis bring about?”. *Small Business Economics*, 48(4), 913-930.

Kaplan, S.N. & Zingales, L. (1997). “Do investment-cash flow sensitivities provide useful measures of financing constraint?”. *Quarterly Journal of Economics*, 112(1), 169-215.

Korajczyk, R. A. & Levy, A. (2003). “Capital structure choice: Macroeconomic conditions and financial constraints”. *Journal of Financial Economics*, 68(1), 75-109.

Myers, S.C. & Majluf, N.S. (1984). “Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have”. *Journal of Financial Economics* 13(2), 187-221.

OECD (2014). “SMEs and the credit crunch: Current financing difficulties, policy measures and a review of literature”. OECD Journal: *Financial Market Trends*, Volume 2013/2.

Rahaman, M. (2011). "Access to financing and firm growth". *Journal of Banking & Finance*, 35(3), 709-723.

Stiglitz, J.E. & Weiss, A. (1981). "Credit rationing in markets with imperfect information". *American Economic Review*, 71(3), 393-410.

Tsoukas, S. (2011). "Firm survival and financial development: Evidence from a panel of emerging Asian economies". *Journal of Banking and Finance*, 35(7), 1736-1752.

Wagner, J. (1992). "Firm size, firm growth, and persistence of chance: Testing Gibrat's Law with establishment data from lower Saxony, 1978-1989". *Small Business Economics*, 4(2), 125-131.

Westhead, P. & Storey, D. (1997). "Financial Constraints on the Growth of High Technology Small Firms in the United Kingdom". *Applied Financial Economics*, 7(2), 197-201.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 I. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, I. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 I. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.

- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.
- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.

- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

